

Türkiye’de Siyasi İdeolojilerin Değişim Sacayakları

Ercan Oktay¹

Abdullah Turan²

Özet

Türkiye Cumhuriyeti yüz yıllık mazisinde ideolojik anlamda birçok değişim yaşamıştır. Cumhuriyet, kuruluş yıllarında ülkenin içinde bulunduğu tarihi, kültürel ve ekonomik şartlar temelinde inşa edilmiştir. Ülkenin yaşadığı hadiseler ve dışarıdan yansıyan etkiler, kuruluş ideolojisi üzerinde belirleyici olduğu gibi ülkenin devam eden yıllarda karşı karşıya kaldığı yeni meseleler bu ideolojik pozisyonu değiştirmeye ya da değişime zorlamaya devam etmiştir. Bir yandan bürokrasi ehlinin (vesayet unsurlarının) baskıları diğer yandan halkın beklentileri siyasi parti liderlerini varlıklarını korumak ve oylarını artırmak için ideolojik dönüşüme sürüklemiştir. Aynı şekilde partilerin, liderlerinin değişmesi ile de bu tür bir ideolojik dönüşüme uğradığı gözlenmektedir. Ayrıca Cumhuriyetin kurucusu elit kesim, mevcut yapıyı/sistemi/rejimi muhafaza edebilmek için anayasal zeminde kurumsal dönüşümler/devrimler gerçekleştirerek de siyasi partileri/iktidarları bir dönüşüme iteklemektedir. Son olarak Türk siyasi hayatında yaşanmış birçok örnek, siyasi partilerin, politikalarında birbirinden farklı ideolojik pozisyonlar belirleyerek varlıklarını korumaya çalıştıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma Türkiye’nin “*tarihi, kültürel ve ekonomik dayanaklar*”, “*siyasi partiler*”, “*siyasi aktörler/liderler*”, “*iç ve dış siyasi olaylar*”, “*siyasi kurumlar*” ve “*siyasi politikalar*” şeklinde tespit edilmiş olan altı sacayağı (dayanak) temelinde yaşadığı ideolojik değişimi tartışmakta ve böylece Türkiye’de yaşanan yüz yıllık dönüşüme ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla yapılan literatür taraması ile elde edilen birincil ve ikincil kaynakların içeriklerinden bu sacayaklarına dair veriler seçilerek tasniflenmiş ve Türk siyasi hayatında

1 Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, ercanoktay@kmu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-2399-9411

2 Dr., Aksaray Üniversitesi, aturan40@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2743-6798

yaşanan örnekler üzerinden mesele incelenmiştir. Dolayısıyla çalışma, siyasal ideolojilerdeki değişimin sacayaklarını örneklendirerek ve somutlaştırarak sonuçlandırılmıştır.

1.Giriş

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun 100.Yılımı yaşarken bu süreçte ideolojik zeminde birçok değişimin yaşandığı dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin kendisinin de bir ideoloji temelinde kurulduğu dikkate alındığında kuruluş yıllarında ülkenin içinde bulunduğu *tarihi, kültürel ve ekonomik şartların* bir yansıması olarak inşa edildiği anlaşılabilmektedir. Özellikle *içeride ve dışarıda yaşanan siyasi hadiselerin* bu ideolojik pozisyonu şekillendirdiği yine bu yüz yıllık mazide izlenebilmektedir. Bu noktada kurucu unsurlar tarafından Tek Parti döneminin resmi ideoloji koşulları korunmak/sürdürülmek istense de- II.Dünya Savaşı’ndan sonra- dış şartların zorlaması nedeniyle Doğu-Batı kutuplarından Batı’nın tercih edilmesi ile yeni bir ideolojik dönüşüm zorunlu olarak ortaya çıkmış olsa da çok partili hayata geçiş süreci hiç de kolay olmamıştır. Cumhuriyetin kurucuları (Kemalistler) inşa ettikleri modern yapıyı korumak isterken toplumun muhafazakâr kesimi bu düzenin değişmesini istemişlerdir. Dolayısıyla ülkenin yönü Batı olsa da içeride elit kesim ve muhafazakâr kesim kutuplaşması sürdüğü gibi toplumun Doğu’nun kültürel değerleriyle yaşamını sürdürmesi ülke içerisinde kurucu unsurların planladığı haliyle tam bir ulus-devlet birliği sağlanabilmesini engellemiştir. Bu süreç çok partili hayatın içerisinde pozisyonunu belirlemeye çalışan siyasileri de etkilemiştir. Bir yandan vesayet unsurlarının beklentileri/baskıları diğer yandan halkın oylarına muhtaç olan ve iktidara gelebilmek için onların rızasına mecbur olan siyasilerin ideolojik pozisyonları gel gitler yaşatmıştır. Bu bağlamda Türk siyasi tarihi *siyasi partilerin mevcut liderinin iktidarını koruyup oyunu artırmak için ideolojik dönüşüm ortaya koymasına* dair örneklere sahne olduğu gibi *aynı partinin liderlerinin değişmesine bağlı olarak ideolojik olarak dönüşmesine* dair örneklere de sahne olmuştur. Ancak siyasi partilerin bu şekilde bir dönüşüm yaşamaları sadece liderlerine bağlı olmamıştır. Aynı zamanda Cumhuriyetin kurucusu olan bürokrasi ehli ve onların izinden gelenler mevcut yapıyı/sistemi/rejimi muhafaza edebilmek için çoğunlukla *anayasal zeminde kurumsal dönüşümler getirerek* siyasi partileri hayatta kalabilmek için bu tür değişimlere zorlamışlardır. Dolayısıyla yaşanan sistem değişiklikleri ve yasal/kurumsal düzenlemeler siyasi iktidarların iktidara gelseler bile muktedir olamamalarının sebebi olmuştur. Ülkenin demokrasi tarihinde yaşanan darbe kesintileri sonrasında özellikle sağ siyasal oluşumların yeni çekincelerle iktidara gelerek politikalarını bu bağlayıcılar zemininde yürütmeye mecbur kaldıkları görülmektedir. Bu çerçevede siyasi

partilerin kendilerini ya muğlak ideolojik isimlendirmelerle tanımladıkları ya da *politikalarında birbirinden farklı ideolojik pozisyonlar belirleyerek* -sürekli bir değişim içerisinde- varlıklarını korudukları görülebilmektedir.

Bahsi geçen değerlendirmelerde de aktarıldığı/anlaşıldığı üzere *Türkiye’de ideolojik değişimin altı sacayağı* bulunmaktadır. Bu sacayaklarına ilişkin Türkiye Cumhuriyeti’nin yüz yıllık mazisinde birçok örnek gösterilebilirse de bu çalışmanın kapsamını aşmamak açısından her bir sacayağı için *bir/birkaç örnek* incelenmiştir. Bu hususta sağ ve sol görüşlerden örnekler seçildiği gibi Tek Parti döneminden ve günümüzden de örnekler seçilerek incelemeler çeşitlendirilmiştir.

Literatüre bakıldığında ideoloji konusunda çok sayıda çalışma ile karşılaşılmaktadır (Althusser, 2010; Eagleton, 1996; Mardin, 1997; Mardin, 2012; Vincent, 2006; Yayla, 2016). Ancak bu çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak *Türkiye’deki siyasi ideolojilerin altı sacayağı olduğu tespiti* üzerine temellendirilmiştir. Çalışma “*tarihi, kültürel ve ekonomik dayanaklar*”, “*siyasi partiler*”, “*siyasi aktörler/liderler*”, “*iç ve dış siyasi olaylar*”, “*siyasi kurumlar*” ve “*siyasi politikalar*” şeklindeki altı değişim sacayağı üzerinde verilen örnekler ile Türkiye’deki ideolojik değişim ve dönüşümü açıklamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle ideolojinin anlamsal dönüşümü ve fonksiyonlarına dair bir kavramsal çerçeve oluşturulacak ve sonrasında ideolojik dönüşümün altı sacayağı ayağı açıklanacaktır.

2.Kavramsal Çerçeve

İdeolojilerin değişimi konusunda tespit edilen sacayakları incelenmeden evvel kavramsal alt yapının oluşturulması gerekmektedir. Bu anlamda “ideoloji” kavramı ile birlikte tarihsel süreçteki anlamsal dönüşümü değerlendirilecektir. Bunun yanında günümüzde anlaşılan hali ile ideolojinin anlamları ortaya konularak fonksiyonlarına yer verilecektir.

2.1.İdeoloji Kavramı ve Tarihsel Mazideki Anlam Dönüşümü

İdeoloji kavramının incelenmesine dair literatüre bakıldığında Vincent (2006: 1-2) bu kavramın Grekçe “eidos ve logos” terimlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş olduğunu ve “düşünceler bilimi” anlamına gelecek şekilde kullanıldığını ifade etmektedir. Bu konuda Atılğan (2014:285) “ideoloji”nin “idea” ve “-loji”nin kaynaşması ile oluşmuş ve “fikir bilimi” anlamında kullanılmış olduğunu ifade ederken Yayla (2016:75), fikir demek olan “ide” ile bilimsel incelemeye işaret etmekte olan “-ology” son ekinin birleşmesi ile “ideology”in “sistemik fikir bilimi” “fikirlerin bilimsel biçimde incelenmesi” anlamına geldiğini bildirmektedir.

Sistematize edilmemiş hali ile ideolojinin çeşitli tezlerinin kökünün binlerce yıl öncesine gittiğini belirten Yayla (2016:77), “yaygın görüşün” ideolojilerin modern zamanlara dayandığı, aydınlanma ve Endüstri Devrimi sürecinde doğmuş olduğu ve kendisinin de bunu kabul ettiği şeklindedir (Yayla, 2016:77). Genel kabullere göre ise bu kavram ilk olarak 1796-1798 yılları arasında Fransız bir filozof olan Antonie Destutt de Tracy tarafından Paris’te gerçekleştirilmiş olan Ulusal Enstitü’de sunumu yapılan bildirimlerde kullanılmıştır. Sonrasında ise Tracy’nin, “İdeolojinin Temel Esasları” isimli kitabını yayınlaması mümkün olmuştur (Vincent, 2006:1-2).

Kendisi de bir Aydınlanmacı olan Tracy, fikirlerin de bir bilimi olacağına inanmıştır. Ona göre “fikirlerin kökenleri, gerçekliği bilimsel olarak, akla uygun yöntemlerle bulabilir, böylece fikirler bilimi diğer fen bilimleri gibi bir doğruluk kazanabilir, üstelik bu bilim, bütün araştırmalar fikirlere dayandığı için diğer fikirlere de öncülük edebilirdi”. Tracy bu iddiaları öne sürerek bulduğu bilime “fikir bilimi” anlamına gelen idea-loji, yani ideoloji adını vermiştir. Esasında Tracy’nin yaklaşımından ziyade koyduğu ismin yeni olduğu söylenebilir. Çünkü Francis Bacon 1620 yılında yayımladığı kitapta “Dünya’da bilimsel bakışın gelişmesini, ‘idoller ve hayaletler doktrinine’ dayandırarak açıklamıştır. Dolayısı ile bu doktrin “ideoloji teorisinin ilk biçimi” olarak ifade edilmektedir. Yani seküler düşünce geliştiğinde batıl düşünceler ortadan kaldırılarak insan aklı özgür kılınyordu, böylece toplumdaki hâkimiyet ilişkisi de değişmiş oluyordu. Bu doktrin insan aklının önüne engeller konduğunu, bu engellerin insanın gerçeğe ulaşmasını engellediğini belirterek, bu engellere “idoller” demeyi uygun görmüştür (Türküne, 2014:100).

Tracy “toplumsal ve siyasal koşulları geliştirmek üzere (Baradat, 2012:13) insanların bu bilimi kullanabileceklerine inanmıştır. Ona göre ideoloji, ideaların biçimlendirilişi süreci üzerine inceleme yapmak/çalışmaktı, yani bir “ideal bilimi” idi. İdeaların fiziksel çevre tarafından canlandırıldığına inanan Tracy’e göre bilginin tek kaynağı ampirik öğrenme idi (deney aracılığı ile elde edilebilirdi). Dolayısı ile ideaların biçimlenmesinde doğüstü ya da tinsel fenomenlerin hiçbir etkisi yoktu”. Baradat (2012:14)’ın belirttiğine göre “De Tracy, kendisine ait “ideal bilimi”nden türettiği bilgiyi bütün topluma uygulamak ve bu yolla da insan yaşamını geliştirmek yönünde bir girişimde bulunmak istiyordu”. Dolayısıyla “fikirlerin kökenlerinin, oluşum süreçlerinin, değişim ve direnç nedenlerinin bilinebileceğini, böylelikle Aydınlanma felsefesine uygun olarak toplumun yeniden biçimlenebileceğini” ima etmekteydi (Atılğan, 2014:285-286). O dönemlerde bu terimin “herkese doğru düşünme imkânları sağlamak için kullanılacak fikir bilimi” manasında kullanıldığı görülmektedir. Fransız Devrimi insanların yanlış düşüncelerini

düzeltilmelerini sağlayacak olan fikir biliminin yayılması için uygun zaman olmuştur. İdeologlarla³ bağı kuvvetli olan Napolyon iktidara ulaştığında ideologlara böyle bir imkân tanımıştır. İdeologların yer almış olduğu “Institut de France” adında bir kuruluşa aydınlanma felsefesinin ilkelerine dayanan bir eğitim sistemi geliştirme görevini verilmiştir. Ancak bir vakit sonra Napolyon, ideologları karşısında bulunca anlaşma yerini çatışmaya bırakmıştır. Çünkü “ideologlar (Aydınlanma düşünürleri)” aklın hâkimiyetini sağlamanın yolu olarak gördükleri eğitim fırsatının kiliseye de tanınmasından rahatsız olmuşlardır. Napolyon kiliseye bu tavizi “kendi rejimini yerleştirmek ve sosyal ve siyasal sistemi pekiştirmek” için vermiştir. Bu yaşananlardan sonra ideologların övücü bir anlamda kullandıkları “ideoloji” kelimesinin Napolyon’un dilinde alay ve kınama konusu olduğu görülmektedir. Bu aşamada “ideoloji” kelimesi, “birtakım eksantrik insanların acayip fikirleri” anlamını kazanmıştır (Mardin, 1997:20-21; Türköne, 2014:102). Napolyon “Güzel Fransa’mızın başına gelen her türlü musibeti ideologların öğretisine ...yormak gerekir” diyerek bu terimi kötü anlamda kullanmıştır. Dolayısıyla Napolyon iktidarını imparatorluğa çevirmek için yüzünü “Cumhuriyetçi ve liberal aydınlardan” “yerleşik dinsel kurumlara” çevirmiştir. Böylece “her şeyin kurtarıcısı ve bilimlerin kraliçesi” olarak anlam bulan ideoloji “tüm kötülüklerin kaynağı” olarak görülmeye başlanmıştır (Atılğan, 2014:286-287).

Napolyon’dan sonraki süreçte dikkat çeken bir diğer anlamsal değişim de Marx’ın fikirlerinin ön plana çıkması ve de değer kazanması neticesinde olmuştur (Mardin, 1997:20-22). Vincent (2006:1), 1840’larda Marx’ın bu kavramı “başlangıçtaki anlamından çok daha farklı anlama gelecek bir şekilde” kullanmış olduğunu belirtmektedir. Marx’ın bu kavramı “bir insanın ya da bir toplumsal grubun zihninde egemen olan fikirler, tasarımlar sistemi” manasına gelecek şekilde kullandığı ifade edilmektedir (Althusser, 2000:66). Althusser (2010:76) Marx’ın “önceleri ideolojik ve daha sonra siyasal mücadele uygulamaları nedeniyle, ideolojinin sınıf mücadelesinde rol alması gereğini kabul etmek zorunda kaldığını” bildirmiştir.

Heywood (2013:24) bu hususta “ideoloji” teriminin Karl Marx ile birlikte “siyasette” anahtar bir kavram halini almış olduğunu bildirmektedir. Marx ile Engels, birlikte yazdıkları “Alman İdeolojisi” adlı kitapta (1846) bu terimi kullanmışlardır. Marx, her dönemde yönetici sınıfının sahip olduğu fikrin “hakim fikir” olduğunu, dolayısıyla “maddi gücü elinde bulunduran” grubun hakim olan güç olduğunu ve bu insanların aynı zamanda zihinsel

3 “İdeolog”, ideolojiye katı şekilde bağlı ve her şeyi ideoloji bakış açısından görerek izah etmeye meraklı olan kimselerdir (Heywood, 2013:29).

üretim araçlarına da hakim olarak zihinsel üretim gücü olmayanların ise bunlara tabi olduğunu belirtmektedir. Heywood (2013:24) ayrıca Marx’dan sonra gelen birçok Maksistin de bu kavrama hak ettiği alakayı göstermek suretiyle bu kavramın siyasi ve sosyal düşüncede mevcut bulunan şöhretini artırdıklarını ifade etmektedir.

İdeolojinin günümüzde bu denli yaygın olmasının sebebi Karl Marx’dır. Marx ideolojinin net bir tanımını yapmasa da bu terimi değişik soyutlamalarla mercek altına alarak incelemiş ve üzerinde çokça durmuştur. Marx ideolojiyi kapitalist üretim tarzına sahip toplum ilişkileri ve çelişkilerinde aramıştır⁴. Öyle ki bu ilişki ve çelişkilerin “devlette, hukukta, dinde, felsefede” gizlenip çarpıtıldığını ve maskelendiğini öne sürmektedir. Bütün bu gizleme çarpıtma işlemleri “hakim sınıf”ın faydasına icra edilmektedir. Bu nedenle ideolojiye karşı sadece fikirler aracılığı ile mücadele yapılamayacağını ve onu yaratan koşulların ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmektedir (Atılğan, 2014:288,291). Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895) “ideolojinin bir ‘idealar bilimi’ olmaktan ziyade *“belirli bir insan grubunun, kendi kendilerini meşrulaştırmak için kullanıldığı bir uydurmaca/imal”* olduğunu ileri sürmüşlerdir”. Yani ideolojinin toplumdaki yönetici sınıfı meşru hale getiren bir araç olduğunu, ayrıca toplumdaki egemen siyasi fikirler ya da toplumun sahip olduğu ideolojinin her daim yönetici sınıfın çıkarımı yansıttığını belirtmişlerdir (Baradat, 2012:14). Böylece Marx’ın 19. yüzyılda ideolojiye günümüzdeki anlamını verdiği anlaşılabilir (Turan, 2011:125).

Marx’dan sonraki süreçte de ideoloji kavramının gelişmesi yönünde birçok mühim adım atılmıştır (Atılğan, 2014:293). Heywood (2013:24-28), bu hususta çalışmalar yapıp katkı sağlayanlar içerisinde “Lenin, Antonio Gramsci, Herbert Marcuse” gibi isimlerin ön plana çıktığını belirterek Marksist düşünceye sahip olanların dışında ciddi çalışmalarıyla katkı sağlayan ilklere birinin Karl Mannheim olduğunu bildirmektedir. Ancak Marx’ın ölümü sonrasında (1883) onu takip edenlerin ideolojiyi üç anlamda kullandıkları bilinmektedir: “1) “üst yapı”; 2) “toplumsal sınıfların dünya görüşü”; 3) “insanların günlük tavırlarına, eylemlerine esin kaynağı olan, bu açıdan toplumun en geniş kesimlerine nüfuz etmiş bulunan hakim fikirler” (Atılğan, 2014:291-292).

4 İdeolojiler Aydınlanma Çağı inancına dayalı olarak gelişen, hayatı olduğu gibi kabul etmek yerine kendi koşullarını “eyleme dönük olarak” gerçekleştirebileceğine dair inanç olarak okunmaktadır (Baradat, 2012:7). Baradat (2012:7) ideolojileri, Sanayi Devrimi’nin ilk zamanlarındaki üretim ve makineleşmenin sonucu olarak ekonomik ve toplumsal harap oluşa uygun siyasi düzenler geliştirmek adına yapılan girişimlerin bir sonucu olarak görmektedir (Baradat, 2012:7). Dolayısıyla Marx’ın inşa ettiği düşünce sanayi sonrasında şekillendiği ortamda ortaya çıkmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası kapsayan 1950-1960 arası zaman dilimine gelindiğinde bu kavramın Soğuk Savaş'ın etkisi ile şekillenmiş olduğu görülmektedir⁵ (Heywood, 2013:24-28). 16 ve 19. yüzyıllar arasında gerçekleşen felsefi tartışmalar 20. yüzyılda sistemli siyasi ideolojilere dönüşmüştür (Turan, 2011:126). Ancak Eagleton (1996:17) şimdiye kadar hiç kimsenin ideolojinin “tek ve yeterli bir tanımını” yapmadığını belirtmektedir. Bu durum, ideoloji teriminin kullanışlı bir terim olması ve birbiri ile bağdaşmayan birçok anlamı bünyesinde barındırıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısı ile böyle bir zenginliğin tek ve kapsamlı bir tanıma sıkıştırılması mümkün olsa dahi faydalı olmayacağını bildiren yazar ideolojinin “farklı kavramsal liflerle bütün bir doku halinde örülmüş bir metin” olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla “ideoloji” terimi çok kullanışlı bir kelime olmasının yanı sıra kişiden kişiye değişen ve birbiri ile uyuşmayan birçok anlamda kullanılmasından dolayı, birçok tanımla yapılan, ancak herkesçe kabul gören bir tanımla yapılamamış bir terim olarak karşımızda durmaktadır. Bu anlamda ideoloji teriminin bir takım pozitif veya nötr anlamları olduğu gibi olumsuz anlamları da bulunmaktadır (Eagleton, 1996:17, 19).

2.2.İdeolojinin Günümüzdeki Anlamı ve Fonksiyonları

İdeolojinin sosyal bilimlerde tanımı zor bir kavram olmasının sebebi “ideolojinin anlam ve işlevlerinin farklı kurumsal yaklaşımlara göre değişmesi, siyasi anlam ve gündelik kullanımlarının çeşitli olması”dır. Bu tanımlar bazen olumlu bazen de olumsuz özellikleri ile dışarı vurulabilmektedirler. İdeolojinin her şeyden önce “toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci” olarak ifade edildiği, “siyasi bir inanç sistemi” olarak değerlendirildiği, “belirli bir sosyal sınıf veya sosyal grubun dünya görüşü” olarak okunduğu ve “eylem yönelimli siyasi fikirler kümesi” olarak değerlendirildiği görülmektedir. İdeolojiler, “müşterek aidiyet hissi yaratan fikirler” olmakla birlikte (Atılğan, 2014:287) “insanoğlunun başarı ve mutluluğu elde edeceğine dair inancı ortaya koymaktadır. Ayrıca “daha iyi bir geleceği elde etmek için oluşturulmuş bir eylem planı” olarak da ifade edilmektedir (Baradat, 2012:15). Eagleton (1996:18) “toplum yaşamındaki anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci” olarak gördüğü ideolojiyi en kısa haliyle: “toplumsal çevreyi yeniden düzenleyerek insanoğlunun duygularını dönüştürecek ve fikirlerini değiştirecek bir safkan toplumsal mühendislik programı” şeklinde tanımlamaktadır (Eagleton,1996:103).

5 Detaylı bilgi için bakınız (Heywood, 2013:24-28).

Heywood (2013:28) ideolojiyi, “mevcut iktidar sistemini muhafaza etmeye, değiştirmeye yahut ortadan kaldırmaya yönelmiş olan örgütlü siyasi eylem için zemin hazırlayan, az çok tutarlı durumda olan fikir kümesi” olarak özetlemektedir. Atılğan (2014:287) ideolojiyi tanımlarken: “sömürgeler ya da baskı altındakiler arasında yanlış bilinci yayan fikirler” ve “bir siyasi sistem ya da rejimi meşrulaştırmak üzere resmi olarak ayrıcalık verilmiş fikirler kümesi” ifadelerini ortaya atmaktadır. Eagleton (1996: 18, 55-57), ideolojilerin “toplumun belli bir grubuna veya sınıfına ait olan fikirler” ve “sistemli bir şekilde çarpıtılan iletişim” olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Baradat (2012:15) ideolojilerin her daim mevcut duruma karşı olan, saldırgan ve devrimci özellikleri barındırdığını dile getirmektedir. Eagleton (1996:22) “ideolojilerin, birtakım karanlık, yarı dinsel inançlardan beslendiğini, aşırı tutku ve belagat yüklü olduğunu, toplumu birtakım ruhsuz projelerle temelden yeniden-inşa etmek isteyen cansız kavramsal sistemler olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla ideolojiler insan zihnine fitil sokan, insanı insanlıktan çıkararak, yanlış, irrasyonel ve aşırı bilincin hükümranlığı olarak değerlendirilmektedir (Eagleton, 1996:22).

Birçok tanım içerisinde ideolojilerin *fonksiyonlarını* barındırmaktadır. Bu fonksiyonlar ideolojileri insan için ve devletler için önemli hale getirmektedir. Çünkü ideoloji içerisinde bahsedilen “fikirler” toplum ile ilgili olan fikirlerdir ki bunlar daha iyi bir toplum ve daha iyi bir hayat vaat etmektedirler. Bu fonksiyonları insanlar için ideolojiyi önemli hale getirmektedir. Geçmişten daha çok gelecek ile ilgili olan bir özellik göstermektedirler. Bu bağlamda kimi ideolojiler özgürlüğün arttığı toplumu bazıları ise eşitliğin, politik sistemin ve adaletin daha iyi olduğu toplumu savunmaktadır. Birbirleriyle az-çok tutarlı olan sistematik fikirler içermesi güvenilirliğini artırmaktadır. Bu çerçevede var olan bir durumu daha iyisi ile değiştirmeyi hayal ettirmektedirler. Bazıları ütopyalar peşinde koşarken bazıları kapsamlı reformları gerçekleştirmeyi yeterli görmektedir (Yayla, 2016:75-76). Bu süreçte ideolojilerin aciliyet yaratan bir yönleri olması insanları harekete geçirmektedir (Baradat, 2012:16).

İdeoloji bir dünya görüşü olması hasebiyle içinde yaşadığımız Dünya’nın nasıl bir dünya olduğunu açıklama gayretindedir. İdeolojiler insanlar için anlaması son derece zor olan toplumsal gerçekliği ve karmaşıklığı açıklayabilir ve sebep-sonuç ilişkisi kurarak var olan seçenekler arası nasıl bir seçim yapılması gerektiği hususunda onların yolunu aydınlatır. İdeolojiler insanlığın ellerine tutuşturulan yol haritaları olmaları sebebiyle “inançlar, kurallar ve değerler bütünü olarak” ideal sosyo-politik düzen modeli içermektedir (Kerestecioğlu, 2010:10).

İdeolojiler siyasal iktidarın gerektiğinde toplumu manipüle etmek için kullandığı bir araçtır. Her ideolojinin “insan doğası, tarihi süreç ve sosyo-politik yapı” üzerine söyleyeceği sözler vardır. İdeolojii meydana getiren düşünce ve inanç öbekleri arasında çoğunlukla mantıklı bir bağ mevcuttur. Bu yönü ile ideoloji insanlar için çekici hale gelmektedir. Çünkü insan, tarih, toplum ve siyaset gibi konular üzerinde tutarlı bağların mevcut olması ile birlikte insanın yaşadığı sosyo-politik gerçekler kendi içinde mantığa kavuşmuş olmaktadır. İdeoloji destekçileri kendi ideolojileri bu süreci açıklayabildiği oranda taraftarını psikolojik rahatlığa kavuşturur. Bünyesinde katı ve dogmatik özellikler barındıran ideoloji öte yandan tutarlılık⁶ ve yanlışlanamazlık da taşıdığı için diğer düşünce biçimlerine tamamıyla kapalı bir yapı göstermektedir (Kerestecioğlu, 2010:10-11).

Macit (2016:30) ideolojilerin belirsizliğe ilişkin korkuyu “katlanılabilir bir kaygıya” dönüştürdüğünü, toplumsal yaşamda bir “anlam” alanı sağladığını ve seküler dünyanın “değer” taşıyıcısı olduğunu ifade etmektedir. Yazar ayrıca ideolojilerin “toplum sorunlarına duyarlı olmak, kişilerin adil olmayan kazanımlarını, çıkara dönük ilişkilerini ve maske ardına gizledikleri gerçekliklerini fark etmek şeklinde fonksiyonları olduğunu ve bunun yanında ideolojilerin insanlara belirli referanslar ışığında düşünme anlamında yol gösterici olabildiklerini, onları önyargıların esiri de yapabildiklerini, bu esaretin farkındalığını da yönlendirebildiklerini bildirmektedir (Macit, 2016:30-34)”.

Geertz (2010:233) ideolojinin, toplumun eşitsizlik tarafından yaratılan duygusal huzursuzluklar için bir “simgesel çıkış noktası” sağladığını ifade etmektedir. Dolayısıyla ideolojiler, hayatı olduğu gibi kabul etmek yerine kendi koşullarını “eyleme dönük olarak” gerçekleştirebileceklerine dair inanç beslemektedirler (Baradat, 2012:7). Heywood (2013:28) tüm ideolojilerin, genel olarak “dünya görüşü” biçiminde mevcut düzene ait bir açıklama sunduklarını, arzu edilen geleceğe ilişkin bir model (iyi toplum) görüşü geliştirdiklerini ve siyasi gelişmenin nasıl yapılması gerektiği konusunda açıklamalar sunduklarını bildirmektedir.

Atılğan (2014:294) siyasi ideolojilerin insanları örgütleyerek siyasi eyleme sevk ettiğini; genel düzlemde soyut fikirler ve kuramdan oluştuğunu; insanları belirli sosyal kümelerde konumlandığını; toplumda ve Dünya’da yaşanan değişimlere adapte olmak için kendilerini yeniden ürettiklerini ve bunu yaparken tarihe ve bugüne baktıklarını; güncel gelişme ve gündelik siyasetle yakından ilişkili olduklarını; kendilerini topluma açıklamada

6 Ancak faşizm gibi bazı ideolojilerde tutarlılığın pek önemi olmayabilir. Tutarlılık yerine eylem yönü ağır basmakta ve gücünü buradan almaktadır (Kerestecioğlu, 2010:11-12).

kullandıkları ana temaları olduğunu; farklı toplumlara uyarlanabilecek şekilde yerleştirme özelliği taşıdıklarını; köklerini tarihin derinliklerinde aramaları nedeniyle kendilerine uygun efsaneler, mitler, semboller, kahramanlık öyküleri, vicdanlı tavırlar, ahlaklı tavırlar örnekleri bulduklarını; haklılıklarının ve üstünlüklerinin ezeli olduğunu göstermeye çalıştıklarını; iyi, doğru ve güzeli tarif ederken tüm ideolojilerin aynı kavramları (mesela özgürlüğü hepsi kullanır) kullandıklarını ancak bunu farklı yorumladıklarını; birbirleri ile tükenmez bir mücadele içerisinde bulduklarını; kendi doğrularını anlatırlarken rakiplerinin yanlışlarını ortaya çıkarmaya dönük bir yol izlediklerini; topluma ilişkin açıklamalarının ve gelecek tahayyüllerinin kitlelerin ortak duygusu olmasını arzuladıklarını ve bu hegemonya mücadelesini kazanıp sürdürmek istediklerini (Atılğan, 2014:295-296) ifade etmektedir.

Baradat (2012:7) ideolojilerin insan kitlelerine yönlendirilen, maddi nitelik taşıyan ve eylemci olan sabırsız inançlar olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre insanlar modern çağa gelene kadar güçten korkmaları sebebi ile ruhsal ve dünyevi olarak kendilerinden üstün olanların söylediklerini yapmayı kabullenmişlerdir. Bu tür zayıf insanların siyasete dahil olmalarına müsaade edilmemiştir. O dönem insan devleti ayakta tutmak adına maddi üretimde bulunmak üzere kullanılmıştır, yani siyasi etkinlik için seferber edilmekten uzak olmuşlardır. Yazar bugün demokratikliğin ön plana çıkarıldığını ancak siyasi liderlerin toplumu siyasi, sosyal ve ekonomik amaçları gerçekleştirmek için kullanmaya devam ettiklerini ve bu konuda ideolojileri önemli bir aygıt olarak kullandıklarını ifade etmektedir (Baradat, 2012:8). Böylece Baradat (2012:15) ideolojilerin çoğunlukla insanları devletin amaçlarını gerçekleştirmeye razı etmek için kullanıldıklarına dikkat çekmektedir. Yazar siyaset bilimcilerin çoğunluğunun ideolojilerin insan yaşamını ciddi anlamda etkilediği hususunda hem fikir olduklarını bildirmektedir (Baradat, 2012:15). Çünkü ideolojiler, “mevcut sosyal tertibi doğal ve kaçınılmaz gösteren inanış ve amel şablonları” olarak ifade edilmektedir (Billig, 2002:25).

Şerif Mardin (1997:12) “ideoloji” adlı eserinde ideoloji kelimesinin devrin olaylarını ve düşünce akımlarını açıklarken, toplum meselelerinden bahsederken çokça kullanılan bir kelime olduğunu belirtmektedir. Çünkü ideoloji, insan doğası ve tarihsel gelişimi meselelerinde bir bakış açısı sunan, içeriğinde siyasi eylem programları mevcut bulunan siyasi inançlar bütünüdür (Çağla, 2015:217).

Eagleton (1996:14) ideolojinin “insanların, birbirlerini, zaman zaman, tanrı ya da böcek katına koymalarına yol açan şey” olduğunu ifade etmektedir. Yazar insanların maddi gerekçeler için kıyasıya mücadele edip

birbirlerini öldürmelerinin anlaşılabilir olduğunu ancak “fikir gibi soyut bir kavram için” insanların birbirine zarar vermelerininse anlaşılır olmadığını belirterek fikrin insan üzerindeki etki gücünü belirtmiş olmaktadır. Dolayısı ile fikrin insanların uğruna yaşadığı ya da öldüğü şey olduğunu belirten yazar “tamamen ideolojik yanılmanın kurbanı olmuş olan bir kimsenin kendisine yöneltilen özgürleştirici talebi bile kavramaktan aciz olduğunu” belirtmektedir (Eagleton, 1996:15). Dolayısıyla ideolojilerin insanları büyüsü altına alma gibi önemli bir fonksiyonu olduğu anlaşılmaktadır.

Heywood (2013:27) ideolojilerin, seküler dinler olduğunu, bütüncülleştirilen bir nitelik taşıdıklarını, itaat ile boyun eğdirmeyi teminat altına alan sosyal denetim araçları olarak hizmet gördüklerini, sosyal gerçekliği çarpıtan yahut basitleştiren düşünce sistemleri olduğunu ifade etmektedir.

Cemil Meriç (2005)’in ideolojiler üzerine çok bilindik bir sözü: “ideolojiler insan idrakine giydirilmiş deli gömleklidir” şeklindedir. Bu anlamda günümüzde ideolojilerin insan hayatına büyük tesirleri olagelmektedir (Yayla, 2016:75). İdeolojiler insanları “birçok gözle görülür farklarına rağmen”, bir amaç etrafında toparlayarak bedeli ne olursa olsun harekete geçirebilen güdüleyicilerdir. Bu anlamda devlet ve siyasi iktidar için büyük önem arz etmektedirler. İdeolojiler insanın hayatına yön verebilen, bu konudaki kabullenişlerinin sertliği oranında gerçekleştirilmeye yönelinen, tarihte birçok değişime yön verici olmuş, üzerinde sürekli tartışmalar cereyan eden, Dünya’ya ve ülkelere yön veren büyük inanç sistemleridir. Kimi zaman bir din gibi zorunluluk yaratarak belirtilen hedefe erişildiğinde insanların mutluluğa ereceğini kabullenmesini sağlayan düşünceler ve bu konuda her mesele üzerinde geliştirilen fikirler bütünüdür. İdeolojiler insanları birçok gözle görülür farklarına rağmen, bir amaç etrafında toparlayarak bedeli ne olursa olsun harekete geçirebilen güdüleyicilerdir.

3. Türkiye’de Siyasi İdeolojilerin Değişim Sacayakları

Türkiye’de siyasi ideolojilerle ilgili değişime neden olan bazı temel dayanaklar mevcut bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi içinde bulunulan *tarihi, kültürel ve ekonomik koşullardır*. İkincisi *siyasi partilerin kendi içerisinde bir değişime gitmesidir* ki bunda oy kaygısının büyük etkisi bulunmaktadır. Üçüncü sacayağı *siyasi aktörlerin/liderlerin kendi yaklaşımlarıdır*. Siyasi liderler görüşleriyle partinin ideolojisini dönüştürmektedirler. *Ülke içi ve dışında yaşanan siyasi hadiseler* ise ideoloji dönüşümüne neden olan dördüncü sebeptir. Özellikle resmi ideolojinin de etkisi ile getirilen *anayasal kurumlar* ideolojik değişim yaratmaktadır ki bu beşinci sacayağını oluşturmaktadır. Son olarak

ideolojiler politikaları belirlediği gibi politikalar da ideolojileri değiştirmektedir. Çalışmanın bu kısmında bu altı sacayağı Cumhuriyet tarihindeki bazı örnek siyasi meseleler dikkate alınarak örneklendirilecek ve izah edilecektir.

3.1.Tarihi, Kültürel ve Ekonomik Dayanakların Ortaya Çıkardığı İdeolojik Değişim

Türkiye’de ideolojiler tarihi, kültürel ve ekonomik dayanakla değişime uğrayabilmektedir. Bunun en güzel örnekleri I.Dünya Savaşı’nın öncesinde Dünya’da yaşanan milliyetçilik yayılımı sebebiyle Osmanlı’dan birçok ulusun kopması ve Osmanlı’nın Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi akımları kullanmayı denese (Atasoy, 2019; Türkmenoğlu, 2019) de başarılı olamaması nedeniyle Türkçülük akımına dört elle sarılmasıdır. I.Dünya Savaşı ertesinde yaşanan savaşlar ve Kurtuluş Savaşı’nın ardından yeni inşa edilen Cumhuriyetin kurucuları Türkçülük ideolojisi zemininde ulus-devleti inşa etmiştir. Bu süreçte Anadolu insanına Osmanlı evresinde unutulmuş olan tarihi ve kültürel hayatı ve mazisi anlatılmıştır. Osmanlı öncesi Türklerin soyunu araştırmak için birçok çalışma ve araştırma yapılarak tez ortaya atılmıştır (Baytal, 2022; Taş ve Göksuçukur, 2019). Bu dönemde milli kalkınma önemsendiği gibi (şirketlerin millileştirilmesi, devletçiliğin uygulanması vs.) (Şeker, 2023) halkın modernleşmesi ve eğitilmesi için mektepler açılmış ve inkılaplar yaygınlaştırılmıştır (Hesapçıoğlu, 2009). Bu süreçte çok partili hayat denemeleri olsa da “muhafazakâr beklentilerin/amaçların olduğu” partilerin kurulması resmi ideolojinin kaidelerine aykırı olduğundan partilerin feshi sağlanmıştır (Güray, 2020: 405). Atatürk’ün ölümü sonrasında dini yaklaşımların engellenme güdüsü daha güçlü işlemiştir (Dikici, 2008:161; Özcan, 2015).

II.Dünya Savaşı dönemi ise etnik milliyetçiliğin yine had safhaya çıktığı bir evre olmuştur ve Almanya ile İtalya bu süreçte Dünya için büyük tehdit oluşturmuştur (Çelikçi ve Kakışım, 2013:83). Ancak II.Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu dünyanın ortaya çıkması Türkiye için yeni bir tercihi daha doğurmuştur (Dokuyan, 2013). Türkiye’nin Batı Bloku’nu seçmesi paralelinde demokrasinin işlemesi ve kapitalizme kapı aralanması (Tamtürk, 2019) mecburiyetine bağlı olarak Türkiye’de muhafazakârlığın öne çıktığı bazı uygulamaların resmi ideolojinin inşa edicisi unsurları tarafından hayata geçirilmeye başlandığı (Duman, 2015:1343) ve muhafazakâr özellikleri öne çıkan Demokrat Parti (DP)’nin bu süreçte dini ve demokratik adımları ile resmi ideolojiyi rahatsız ettiği dikkat çekmektedir (Keskin, 2012:110,115). Bu evre Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yardımları ile ABD bağlılığının ekonomik anlamda arttığı bir evre olduğu gibi milli kalkınmanın da sekteye uğradığı bir evre olmuştur (Kıralp, 2023:786-787). Bu dönemde resmi

ideolojinin direnişlerine karşı muhafazakâr düşünürlerin komünizme atıfla muhafazakârlığı ön plana çıkarmaya çalıştığı ve (Elmacı ve Sarı, 2019; İnan, 2014:254; Selçuk ve Köse, 2021) darbelerin yaşandığı 1960 ve 1980 evrelerinde ise muhafazakârların milliyetçilerin kıyısına sığındığı görülmektedir (Başak, 2016). 1980 Darbesi sonrası dönemde Türk-İslam Sentezi ve Türk-İslam Ülkücüsü terimleri daha çok ön plana çıksa da ekonomik sistem tamamıyla kapitalizme entegre edilirken muhafazakâr değerlerin halkın yeni sisteme entegresinde bir yumuşatıcı olarak kullanıldığı söylenebilir. Yeni Sağ'ın şekillendirdiği ekonomi sistemi milli olmaktan uzaklaştığı gibi neoliberal ekonomi düzeni insanların kültürel yaşantısına da yavaş yavaş oturmaya başlamıştır (Küçük, 2019:25). Bu dönem aynı zamanda dış politikada Yeni Osmanlıcılığın dillendirildiği bir evre olmuştur. Yeni Osmanlılık çeşitli ağırlık unsurları ile Özal ve Erbakan tarafından dillendirilse de 2000'lerin başında yaşanan ekonomik kriz sonrasında yaratılan fırsatla iktidara gelen AK Parti'ye kadar çok ileri düzeyde bir uygulama alanı bulamamıştır (Durgun, 2020:305-308).

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) kendisini “muhafazakâr demokrat” bir parti olarak tanıtarak iktidara gelmiştir. Parti yönünü Avrupa Birliği (AB)'ne dönerek getirdiği hukuksal düzenlemelerle resmi ideolojinin yarattığı ve vesayet unsurlarının inşa ettiği kurumsal yapıyı öteleyerek muhafazakârlığı ve Yeni Osmanlıcılığı politikalarda aktif hale getirecek bir ideolojiyi uygulamaya yönelerek ideolojik dönüşümü sağlamıştır (Durgun, 2020:309). 2016 sonrası evrede ise ekonomide neoliberal politikalar sürdürülse de milli ekonomik gelişmelerin desteklendiği ve milli üretimin desteklendiği (AK Parti Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi, 2018) liberal milliyetçi değerlerin ekonomide daha ön plana çıkarıldığı ve tarihi-kültürel bağımız olan topraklarda hem “Yeni Osmanlıcılığı” hem de “Türk Devletler Teşkilatı aracılığı ile bir nevi Turan'ı” işletmeye yönelen bir ideolojik değişimi işletmektedir (Tüysüzoğlu, 2013; İbrahimov, 2022). Osmanlı'nın bu süreçte tarihi-kültürel ilişkilerde yarattığı “geçmiş (tarihi) bağları” bu ideolojinin işlemlerini kolaylaştırdığı gibi (Durgun, 2020) Türk devletleri ile olan dil ve kültür bağı ile birlikte bölgenin yarattığı ekonomik fırsatlar bu ideolojik süreci desteklemektedir (Sevinç, vd., 2021).

Bu temel duruşun yanında resmi ideolojinin katı kurallarından ayrı bir politik yaklaşım belirlenmesine bağlı olarak “muhafazakâr demokratiğin yeni muhafazakârlığa yaklaşan/benzer yönü kullanılarak” ve böylece “neoliberalizmin yarattığı fırsatlardan yararlanılarak” AB, ABD, Çin, Rusya, Türk Devletleri ve Arap devletleri ile esnek ve çok yönlü ritmik diplomasi yürütülmesiyle dış politika anlamında yumuşak güç işlevsel hale getirilmektedir. Böylece Doğu Türkistan'ın sahiplenilmesinde Çin'e

yönelik bazen sert bazense yumuşak söylemler ortaya konulabilmektedir. Böylece bazen Doğu Türkistan için Çin’e “soykırımcı olduğunu haykıran” ağır söylemler itham ederken bazen de Çin ile işbirliği yapmak daha milli bir durum/karar olabilmektedir. Resmi ideolojinin sınırın dışına müdahale etmeyen (karışmayan) anlayışından uzaklaşarak çevrede (sınır dışında) olan bitene müdahale eden, gerektiğinde arabuluculuk yapan ve çevresel olayları kontrol etmek isteyen bir dış politika dönüşümü yaşanmıştır. Bu bağlamda kimi zaman ABD ve AB’nin Rusya’ya yönelik yaptırımları delinirken kimi zaman AB’ye üye olma gayreti ortaya konulmaktadır (Turan, 2022). Dolayısıyla ideoloji anlam ya da yaklaşım dönüşümüne uğrayabilmektedir.

Dolayısıyla “savaşlar, Batı’nın beklediği ekonomik ve demokratik sistem dönüşümü, Doğu ile olan kültürel, dinsel ve dilsel bağlar” Türkiye’de ideolojik dönüşümü getirmektedir. Bu süreçte söylemler değişse de uygulamalar bunun işlediğini/gerçekleştiğini göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye’de resmi ideolojinin muhafazakâr temelde dönüşüme girdiği görülmektedir.

3.2.Siyasi Partilerin İdeolojik Değişimi

Türkiye’de ideolojiler siyasi partilerin kendi içerisinde yaşadıkları dönüşümlerle de şekillenebilmektedir. Aynı siyasi lider süreç içerisinde partinin ideolojisini dönüştürebilmektedir. Bunda partilerin oy kaygılarının büyük etkisi bulunmaktadır. Çünkü oy kaygısı bu süreçte iktidarın ve muhalefetin politik bakışına yön vermekte ve ideolojik çizgisini bazı politikalarda değiştirmesine sebep olmaktadır. Türk siyasi hayatı dikkate alındığında MHP’nin Türkçe döneminde kendi içerisinde yaşadığı ideolojik dönüşüm bu çalışmanın inceleme örneğini oluşturmaktadır. Türkçe döneminde MHP’nin 1970’lerde ve 1990’lardaki ideolojik konuşlanışı aynı olmamıştır. Türkçe’in ideolojik zeminde sağladığı bu dönüşüm, MHP’den BBP adında yine milliyetçilik ideolojisine dayanan fakat tipolojik anlamda dönüşmüş bir partinin Türk siyasi hayatına dahil olmasına sebep olmuştur.

Alparslan Türkçe Ülkücülük konusunda ismi öne çıkan ve ismi 27 Mayıs 1960 Darbesi ile birlikte duyulan bir kimsedir. Türkçe Türk Kültür Derneği’ni kurmak suretiyle kırsalda milli kültürü yaşatarak milliyetçi düşünceleri tabana yaymayı arzulayan birisi olduğu gibi “Türkçü faaliyetleri”ne bağlı olarak Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından arkadaşlarıyla beraber tasfiye edilmiş bir liderdir. 1963’de sürgünü bitmiş ve ülkesine dönerek 60’ın üzerinde arkadaşı ile 1964 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Kongresi’nde partiye katılmışlardır. Çok geçmeden kongredeki oylama ile genel başkanlığa getirilen Türkçe, 1967 yılına gelindiğinde “Ülkücü Hareket’in siyaset alfabetisi” olarak da bilinen ve parti programının merkezi noktasına kondurulan “Dokuz

İşık Doktrini”ni (milliyetçilik, toplumculuk, ülkücülük, ilimcilik, köycülük, ahlâkçılık, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, gelişmecilik, endüstri ve teknikçilik) hazırlayarak ilan etmiştir (Ugan, 2018:522-523).

Ülkücü Hareket’in kendisine sembol olarak, Türk atası ve milli sembolü olan “Bozkurt”u; üç kıtada hâkimiyeti simgelediği gibi Osmanlı’dan alınan “üç hilal”i ve idealizm ve adanmışlığın simgesi olan “ülkücü” kavramlarını seçmiştir. Bu akım ayı zamanda Nihal Atsız ve Necdet Sançar ismi ile özdeş hâle gelmiş olan Türancı çizgiden beslenmiştir. Bu hususta Türkeş’in geçmişte Atsız’ın öğrencisi olduğu bilinmektedir (Türküne, 2014:534). Bu hareket kendisini sola karşı mücadele etmeye adanmış yarı askeri bir güç olarak gördüğü gibi devletin ve sağ partilerin de desteği ile şiddet kampanyası yürüterek ve kendilerini devletin yanında “komünizme karşı savaşan” yardımcı güç olarak değerlendirerek fiili yönleriyle öne çıkmışlardır (Bayraktar, 2015:35). Türkçülük, Ülkücü Hareket’in ana ideolojik damarlarından bir tanesi olduğu gibi Türkçülüğün lider ideoloğu olarak bilinen Atsız 1965 yılında, genel başkanı Türkeş olduktan sonra CKMP’ye yakın bir pozisyon almış ve çıkardığı Ötüken Dergisi’nde hem parti hem de Türkeş için övgü yazıları kaleme almıştır. Ancak 1969 yılında CMKP’nin Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)’ne dönüşmesi ile amblemin üç hilal olması sonrasında Atsız’ın, MHP’nin Türkçü değil artık dinci bir parti olduğunu belirterek muhalif bir yerde konumlandığı görülmüştür (Can, 2008:667). Can, (2008:674) da bu konuda 1969 Adana Kongresinde CKMP’nin MHP’ye ve amblemin üç hilale dönüşmesinin “İslamcılık etkisinin parti içinde kitleleşmesi atağının mühim bir birleşeni haline geldiğini” belirtmektedir. Dolayısıyla yetmişli yıllarda MHP, İslamcı sıfatı sahiplenerek ön plana çıkarma gayreti içerisinde olmuştur. Bu davranışla hem kitle desteği alınmış hem de Milli Selamet Partisi (MSP) ile aynı taban üzerinden girilen politik rekabetin gereksinimleriyle uyuma sağlanmıştır (Can, 2008:674-675).

Bora (1995:183), “ülkücü” hareketin besinini 1960 ve 1970’li yıllarda “yükselen sosyalist eğilimli hareket”e olan tepkiden aldığı ifade etmektedir. Belirtilen dönemde “Ülkücü Hareket” anti-emperyalist ve anti-ABD hareketleriyle mücadele etmeyi başlıca işlerinden saymıştır (Bora, 1995:183). Böylece 1970’lerin ortalarından 1980’lerin sonuna dek Türkçü ideolojinin Ülkücü Hareket içerisinde geriye itildiği söylenebilir (Bora, 1995:77). Bu süreçte MHP’nin bu tutumunu dikkate alan Necip Fazıl Kısakürek, “Erbakan’dan ümidini kestiğini ve MHP’yi destekleyeceğini” demecini vermiştir. Bu adımla birlikte MHP ile İslamcı ideoloji arasındaki flörtün daha da ilerlemeye başladığı ifade edilmektedir. Ayrıca bu gelişmeler ışığında MHP’nin içerisinde “Muhsin Yazıcıoğlu tarafından başı çekilen

grup”, MHP’nin daha “yeşil” bir siyasi duruş sürdürmesi amacıyla partiye muhalefet eder hale gelmiştir (Çoban, 2015:65-66).

1990’ların başına kadar partideki ideolojik düzen böyle gitse de bu dönemde Türkiye ve çevresindeki bazı siyasi olaylara bağlı olarak MHP yeniden bir ideolojik dönüşüme girmiştir. Bu dönemde yaşanan olaylar MHP’yi ilk kurulduğu çizgiye yeniden döndürmüştür. Bu ideolojik dönüşümün birçok dayanağı bulunmaktadır. Her şeyden önce Türkcülüğün yeniden doğuşunda Kürt sorununun⁷ rolü büyük olmuştur (Bora, 1995:77). Ahmad (2006:406), “Kürt Sorunu”nun 1960’larda Doğu halkının geniş kültürel özerklik isterken devlet tarafından asimilasyona uğraması ile başladığını belirtmektedir. Bölgede geri kalmışlık üzerinden bir şikayet dile getirilmesi yanı sıra aşiret liderliği sisteminin isyanı tetiklediğini ve Batı’nın kıskırtması ile birlikte 1983 yılında Türkçe dışındaki dillerin kullanımının yasaklanması kararının alınmasının da etkisi ile 1984’de bir isyanın başladığını ifade etmektedir (Ahmad, 2006:407-409). Dolayısıyla 1990’lı yıllarda Kürtler ikinci sınıf vatandaş konumunda sınıflandırıldıklarını düşünmüşler ve Kürdistan İşçi Partisi (PKK)’nin kuruluşu ve silahlı eylemleri sonrasında ise bölücü bir statüde değerlendirilmişlerdir. Kürt Hareketi’nin 1990’ların başı itibariyle siyaset zemininde de kendini göstermesiyle hem kurulan partilerin kapatılması hem de meclise girmek için başka partilerle ittifaklar ortaya konmuştur⁸ (Aygen ve Yaman, 2020:126-129). PKK ise 15 Ağustos 1984 tarihinden 1999’a değin sürecek bir gerilla savaşı başlatmış ve sürdürmüştür (Bozarslan, 2008:861).

Bu saldırgan davranışlar geleneksel Türk milliyetçiliğinde, bir tehdit algısı yaratmıştır. Sevres Antlaşması’nın hortlatılması sürecinin yaşandığı düşünülmüştür. Ayrıca “Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur” şiarı pusula yapılarak hareket sürdürülmüştür. Bu dönemde yaşanan “Türkiye’nin bir halklar ve kültürler mozayigi olduğunun belirtilerek Kürt kimliğinin tanınması” ve “Doğru Yol Partisi (DYP)- Sosyal Demokrat Halkçı Parti

7 Smith (2009:203) Kürtler arasında ilk kültürel ve edebî örgütlerin Jön Türkler’in 1908’de yaptıkları darbenin ardından ortaya çıktığını, 1898’de kısa da sürse bir Kürt dergisi kurulduğunu, İstanbul’da bir kültür gazetesi yayımlayan ilk Kürt kültür örgütünün (Teali ve Terakki-i Kurdistan) 1908 Ağustos’unda kurulduğunu ve Jön Türklerin büyük Kürt şehirlerinde Kürt kulüpleri açtıklarını, 1910’da kurulan ilk Kürt siyasî örgütünün Kiviya Kurd (Kürt Umudu)’ün 1912’de yasallaştırıldığını, I. Dünya Savaşı ve ardından gelen sürgün ve kıyımların Kürt siyasî eylemliliğini kesintiye uğrattığını, ancak yeni siyasî örgütlerin (bilhassa Kürdistan Teali Cemiyeti’nin) mücadeleyi kaldığı yerden sürdürdüğünü, yazıları bir standarda kavuşturma ve Kürt dilini modernize etme kampanyasının sürdürüldüğünü, Türklere, Iraklılara ve İranlılara karşı, özellikle 1960 ve 70’lerde çeşitli gerilla mücadeleleri yürütüldüğünü bildirmektedir (Smith, 2009:204).

8 Kürt hareketi tarafından kurulan ve yasa ihlalleri gerekçesi ile kapatılan partiler konusunda detaylı bilgi için bakınız (Aygen ve Yaman, 2020:129-130).

(SHP) Koalisyonu Kültür Bakanı vazifesini yürüten Sağlar'ın Kürtçe kaset, kitap vb. yayınlara serbesti verilmesinden söz etmesi” benzeri hadiseler Türk milliyetçileri tarafından “milli kültüre ihanet” olarak okunmuştur. Bu koşullarda Kısakürek'in “öz vatanında garip, öz yurdunda parya” şeklinde özetlediği mağduriyete işaret edilmiş ve Türk milliyetçiliği “bir ‘beka davası” yaklaşımı ile kuşatılmıştır. Bu durum milliyetçileri savunmacı karakterde şekillenmeye iteklemiştir (Bora, 1995:136, 140, 144-145).

Bu dönemde Kürtler üzerinde etkili olan diğer bir olay 1991'deki Körfez Savaşı ve Saddam Hüseyin'in yenilgisi sonrasında Kuzey Irak'ın özerkleştirilmesi ve Iraklı Kürtler'e bölgenin kontrolünün verilmesi olmuştur. Batılı güçlerin Kuzey Irak'ta PKK'yı modern silahlarla güçlendirmesi söz konusu olmuştur. PKK militanları, Iraklı Kürtlerin kontrolündeki bölgeye çekilerek yaptıkları eylemler sonrasında kendilerini koruyabilmişlerdir. Türk siyasi yöneticilerin (Demirel ve Çiller gibi) terör baskısı altında “Kürt gerçeğini tanıdıklarını açıkladıkları, Türkiye’de yirmi altı etnik topluluk olduğunu konuşmaya başladıkları, bölgede görevli asker sayısını artırdıkları ve köyleri Anadolu içlerine göç ettirildikleri” bu süreçte, PKK da diplomasi alanında güçlenmiştir (Ahmad, 2006:409-414). Kürt milli hareketinin bu şekilde yükselmesinin sonucunda Türk milliyetçiliğinin şoven, ırkçı, faşizan türleri büyümüştür. Bu dönemde yaşanan olaylara ilişkin Türkes, Kürt realitesinin tanınması ve Kürdoloji Enstitüsü'nün kurulmasının çok ciddi hatalar olduğunu belirtmiştir. ‘İlmli’, ‘modernist’ milliyetçilik söylemler de Kürt kimliğini ‘barbarlaştırma’ya meyletmiştir (Bora, 1995:133-134; Özbudun ve Demirel, 2006:165).

Aynı şekilde Soğuk Savaş'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasıyla son bulması Dünya'da birçok değişimi beraberinde getirmiş ve dengeleri değiştirmiştir. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya'daki Türki cumhuriyetlerin bağımsızlığını elde etmeleri ülkücü hareket için Pan-Türkizm ve Turan'ı yeniden gündeme getirmiştir. Bu durum MHP'nin ideolojik yönelişine de etki etmiştir (Altındağ, 2016:57; İdem, 2002:57-58).

MHP'deki bu Türkçü dönüşüm 1980 Darbesi sonrası süreçte İslamcı yönelişi daha yoğun yaşayan ve kendilerini Türk-İslam Ülkücüsü olarak tanımlayan Muhsin Yazıcıoğlu ekibini olumsuz etkilemiş ve 1992'de partiden ayılmalarına neden olmuştur (Turan, 2023a). Kendisini Türk-İslam Ülkücüsü olarak tanımlayan bu ekibin MÇP/MHP⁹den ayrılması

9 12 Eylül Darbesi'nin ardından kapatılan siyasi partiler 1992'de yeniden açılma ve eski isimlerini alma hakkı elde etmişlerdir. Böylece Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ismi 1993 yılı Ocak ayı itibariyle MHP'ye dönüştürülmüştür (Ugan, 2018:524).

MÇP/MHP’nin Türkçüleşmeci dönüşümünü daha kolay kılmıştır. Böylece ‘Soy’ Türkçülüğün, tam anlamıyla etnisist bir milliyetçilik olarak yeniden şekillenmesi söz konusu olmuştur¹⁰ (Bora, 1995:90-91).

Bu gelişmelerle birlikte Türkçü-Turanı edebiyat canlanmış, Türk mitolojisi ile kadim Türk tarihine yapılan göndermeler çoğalmış, “bozkurt” partide yeniden önemli bir simge haline gelmiş ve ülkücü gençlik hareketinin adı “Bozkurtlar” olarak yeniden itibar kazanmıştır. MHP söylemlerinde “Allah” kelimesi yerine “Tanrı”yı daha ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bunun gibi birçok örnekte İslami unsur ikinci plana itilmekle birlikte (Bora, 1995:122-124) 1992 sonrasında İslami hassasiyetler “devletle barışma”nın ideolojik zeminini üretmek için yeniden tefsir edilmiştir. “Devlete itaat Allah’a itaat etmektir, devlete isyan eylemek ise Allah’a isyana kalkışmaktır. Devlet yoksa mukaddesat yoktur” şeklindeki sloganlar öne çıkarılırken “laisizm” anlayışı da kendisine daha fazla alan açmıştır (Can, 2008:679).

1990’ların başında ki İslamcı söylemi öteleyen ve Türkçülüğü yeniden alevlendiren davranışlar MHP’nin Atatürkçülüğe yaklaştığı algısı yaratmıştır. Ülkücü yazımın Atatürk’e dönük övgü dolu yazıları ile Refah Partisi (RP)’nin İslamcılığı yükselterek devleti ve laik sistemi tehdit ettiğini işaret eden söylemleri bunu göstermiştir. MHP bu davranışlarla İslamcı kanattan büyük oranda soyutlanmıştır. RP’nin bu hali karşısında devletin koruyucusu olan MHP bu süreçte rejimin (resmi ideolojinin) dayanakları ile uyumlu hale gelmiş ve radikal söylemlerini yumuşatarak 28 Şubat 1997 sürecinde seçmenin güvenli limanı haline gelmiştir (Uzunçayır, 2013:205). Aynı şekilde 1990’ların sonlarına doğru Kürt meselesinin ülke için sancılı olmayı artırarak sürdürmesi MHP’nin önemini artırmıştır (Özkırımlı, 2008:28). Bu önemin artmasında özellikle “çocukları şehit olan ailelerden aldığı oyun ve Öcalan’ın yakalanmasının büyük payı vardır. Öcalan’ın Türkiye’ye getirilmesinin ardından -Türkes’in ölümü sonrası parti başkanlığına getirilen- Bahçeli seçim konuşmalarında Öcalan’ın idam edilmesi hususunda değerlendirmeler yaparak milliyetçiliğin yayılımını hızlandırmıştır (Ugan, 2018:524). Bu ideolojik yenilenme sürecinin meyveleri 1999 seçiminde MHP¹¹’nin iktidar ortağı olmasıyla toplanmıştır (Uzunçayır, 2013:205). MHP böylece tarihindeki en yüksek oyunu alarak Bülent Ecevit liderliğindeki Demokratik

10 Atsız Türklüğü kan ve soy üzerine inşa etmiştir. Çünkü onun anlayışı biyolojik bir paradigmayla dayanmıştır. Türk-İslam Ülküsü’nün büyük düşünürü Arvasi ise milliyetçiliğini “içtimai ırk” üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda Türklüğü sosyolojik temelde tanımlamıştır. Arvasi, delillere istinaden Kürtlerin Türk ve Turani olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Atsız “üstün ırk” kuramını kabul ederken Arvasi üstünlüğün “Allah yolunda gösterilecek hizmetler”le ölçülebilir olduğuna inanmıştır (Yaşlı, 2014:388-389).

11 1997 yılında Alparslan Türkeş vefat etmiş ve yapılan Olağanüstü Kurultay’da Devlet Bahçeli genel başkan seçilmiştir (Ugan, 2018:524).

Sol Parti (DSP)'nin ardından ikinci parti olarak Meclis'e girmeyi başarmıştır (Ugan, 2018:524).

3.3.Siyasi Liderlerin Yarattığı İdeolojik Değişim

Siyasi partiler belirlenmiş bir ideoloji konusunda kendilerini tanıtarak seçmenlerine beğendirmeye çalışsalar da ilgili partinin siyasi liderlerinin değişmesi ile bazen ideolojilerin de değiştiği görülmektedir. Çünkü ülkede yaşanan siyasi gelişmeler parti liderlerinde değişikliğe sebep olduğu gibi yeni gelen liderler yeni koşullara göre partinin ideolojik pozisyonunu değiştirebilmektedir. Bu konuda MHP'de, Türkeş'ten sonra iktidara gelen Bahçeli örnek verilebileceği gibi Ecevit'ten sonra iktidara gelen Baykal da örnek verilebilir. Bu bölümde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) örneği dikkate alınarak bir inceleme/örneklendirme yapılması hedeflenmektedir.

CHP, 1927'de ideolojik ilkeler olarak cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laisizm unsurlarını önelemekle birlikte 1931'de bu ilkelere devletçiliği ve devrimciliği de eklemiş ve böylece ideolojik pozisyonunu “6 ilke” etrafında biçimlendirmiştir. 1935'e gelindiğinde 6 ilkenin dayandığı “Kemalizm” de parti programına eklenerek partinin ideolojik konumu netleşmiştir. CHP, Tek Parti döneminde günün şartlarına göre otoriter ve bürokratik muhafazakâr bir yönetim anlayışını sürdürse de çok partili sisteme geçişle birlikte liberalleşme eğilimlerinin arttığı görülmektedir. Bu bağlamda 1950 Genel Seçimlerini kaybetmeleri sonrasında 1953 yılı itibarıyla özgürlükçü söylemlere yönelmişlerdir (Erdoğan, 2017:299-301).

Özellikle 1961 Anayasasının, tanıdığı geniş özgürlükler “sola dönük yeni açılımlara” fırsat tanımıştır. CHP de bu dönemde “dar gelirli, emekçi kesimlere” doğru yönelmiştir. Bu yıllarda kente göçle birlikte sınıf bilinci olmayan bir işçi sınıfının sayısal olarak artışı CHP için önemli olmuştur. Böylece CHP, göç, kentleşme, sanayileşme ve kapitalizm dinamiklerinin yarattığı eşitsizliklere karşı gerçekleşen toplumsal tabakalaşma içerisinde her alanda ezilen kesimin yanında yer almaya yönelmiştir. Bu dönemde işçi sınıfı ile birlikte sendikalar da etkin hale gelmiştir. Böyle bir ortamda CHP siyasal yelpazede “sosyal adaleti, eşitliği, demokrasiyi, dayanışmayı ve adil paylaşımı” temeline alan sosyal demokrasi çizgisinde konumunu almıştır (Bıçakçı, 2013:28-32). Bu süreçte dış politikada yaşanan bazı hadiseler¹² de CHP'deki bu dönüşüme ve solcuların tepki vermesine neden olmuştur (Atağenç, 2019:482; Koç, 2017:43-44). İnönü'nün, bu gelişmelere bağlı

12 Jüpiter Füzeleri meselesi, Kıbrıs meselesi, ABD'nin gönderdiği “Johnson Mektubu”nun tehdit içeriği, NATO desteğinin Türkiye'den çekilmesi tehditi gibi meselelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Atağenç, 2019:482; Koç, 2017:43-44).

olarak Batı ile olan ittifak hususunun tartışılabilir olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir (Bıçakcı, 2013:27). Türkiye’nin AET’ye başvuru süreci böylesi bir döneme denk geldiği gibi (Atağenç, 2019:482) bu süreçte Türkiye Moskova ile ilişkilerini de geliştirmeye gayret göstermiştir (Koç, 2017:44). Tüm bu gelişmelere ilave olarak CHP’nin gençlerini TİP’e kaptırması, tabandaki farklı eğilimlere cevap bulamaması, önemli bir kadrosunu kaybetmesi riski ile karşılaşması (Alkurt, 2017; Atağenç, 2019:481) ve bu gerekçelerle 1965 seçimlerinde TİP’e oy kaptırmak istememesi sonucunda (Baum, 2001:298) 1965 seçimleri öncesinde İsmet Paşa CHP’nin “ortanın solu”nda bir ideolojik pozisyonda konumlanmayı tercih ettiğini açıklamıştır (Bıçakcı, 2013:30). Paşa ayrıca bu “ortanın solu” görüşünün devletin kuruluşundaki altı ilkedden (altıok) farklı bir şey olmadığını ifade etmiştir (Özdemir, 2008:254). Ecevit ise Atatürk’ün yolunu en iyi anlatan ismin “ortanın solu” olduğunu ve 6 okun yönünün “ortanın solu” olduğunu belirtmiştir (Keçeci, t.y. :34).

Bu ideolojik dönüşümle birlikte halkçılığın eşitlikçi yaklaşımı yerini “sosyal adalet” söylemine bırakmıştır. Böylece kuruluş yıllarından beri Atatürkçü (Kemalist) olarak tanımlanan parti 1965 yılından itibaren kendisini sosyal demokrat (ortanın solcusu, demokratik solcu) olarak tanımlamaya başlamış ve böylece partide köklü bir ideolojik değişim yaşanmıştır (Erdoğan, 2017:299-301). Ecevit grubu, ortanın solu kavramına “halka dayanmak, güvenmek, cunta ve darbelerin karşısında konumlanarak demokrasiyi her yönüyle benimsemek, çalışanların, ezilenlerin, emekçilerin yanında olmak” şeklinde içerik kazandırmaya çalışmışlardır. 1966 yılındaki 18. Kurultay da “ortanın solcuları” galip çıkmıştır. Ecevit Kurultay’daki konuşmasında “toprak reformunu önemsemenin, grev hakkını sağlamanın, petrolü millileştirmeye çalışmanın, devletçiliği ileri taşımının” ortanın solunu ifade ettiğini belirterek ortanın solunun ideolojik yönünü ortaya koymuştur (Bıçakcı, 2013:33-35).

Ecevit (1973:80), “Ortanın Solu” ismiyle kaleme aldığı kitabında ülkenin yeraltı kaynaklarını yabancı sömürsünden kurtarmak gerektiğini, yeni sömürgecilik yöntemlerine karşı bağımsızlığı savunduklarını ve bu nedenle “ihamet”le suçlandıklarını ifade etmiştir (Ecevit, 1973:80). Dolayısıyla Ecevit partiyi İnönü’nden devraldıktan sonra ideolojik söylemlerini “feodalizm, gericilik, (Amerikan) emperyalizmi ve kapitalist sömürü” karşısında yoğunlaştırmıştır. Parti işçilerin ve köylülerin partisi olma yolunda kararlı bir şekilde ilerlemeye başlamıştır (Erdoğan, 2017:308). Ecevit (2008: 23-24) Ortanın Solu kitabında ideolojik karakter olarak ortanın solcularını “halkçı, insancıl, ilerici, reformcu, devrimci, plancı, devletçi, özgürlüğe bağlı ve demokrasiden yana” şeklinde tanımlamıştır.

1960'ların sonunda daha sol söylemlerle kendini dışa vurmaya çalışan CHP bu evrede kendisini “herkesin değil, sermaye kesimine ve toprak ağalarına karşı işçilerin ve köylülerin partisi” olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama adeta CHP'nin kendi kurmuş olduğu düzeni değiştirmeyi vadetmesi anlamına gelmektedir. Böylece CHP'nin, “düzeni değiştirmek isteyen, ortanın solcusu, demokratik solcu ya da sosyal demokrat” yeni kimliği ile “düzeni kurmuş olan Kemalist kimliği” parti içinde ideolojik kimlik çatışmalarına neden olmuştur. 1970'lerin başına gelindiğinde ortanın solcusu ekip Ecevit liderliğinde parti içi statükoyu tasfiye etmeyi başarmış ve yeni bir ideolojik kimlik arayışına yönelmişlerdir. Ecevit'in 1973 Genel Seçimleri öncesindeki ideolojik söylemlerine bakıldığında “kapitalist-emekçi çatışması” üzerinden sınıfsal bir temelde sürmeye devam ettiği ve CHP'nin bu süreçte egemen güçlerin partisi olmaktan çıktığı dikkat çekmektedir. Bu süreçte “lokavta giden işyerlerine devletin el koyması gerektiği” “halkı bir avuç insanın servetinin sömürmesine karşı oldukları”, “bu düzenin tersine çevrileceği” şeklinde söylemler dışa vurulmuştur. Bu yeni söylemler ise CHP'nin ideolojik anlamda artık ortanın solunun sınırlarını aşan bir pozisyona geçtiğini göstermiştir. 1973 Seçimi öncesinde hazırlanan “Ak Günlere” isimli 1973 Seçim Bildirgesi “12 Mart sonrasında yaşanan rejim bunalımını, gençliğin sorunlarını, yanlış ekonomi politikalarını, çağdışı ilkel kapitalizmi, hayat pahalılığını, iç güvenlik sorunlarını” ele alarak kooperatifleşme ve kamu-özel sektöre karşı “halk sektörü” şeklindeki yeni ideolojik kavramları öne çıkarmıştır. Böylece ortanın solu şeklindeki söylem Ecevit'in liderliğinde “demokratik sol” kimliğe bürünmüştür. Ecevit “demokratik solu” “klasik özgürlükçü demokrasinin daha ileri aşamasında sol bir tutum” olarak tanımlamıştır ve 1974'de CHP'nin yeni ideolojik tutumu/kimliği olarak sunmuştur¹³ (Erdoğan, 2017:299-301, 311).

Tek Parti dönemi CHP'sinin ideolojik değişimi sonrasında ortaya çıkan “ortanın solu, sosyal demokrasi, demokratik sol ve demokratik sosyalizm” şeklindeki ifadeler hakkında Ecevit “bu değişik terimleri kullanırken özde hepsini bir tuttuğunu” belirtmiştir. Ecevit'in, “sosyal demokrasi” yerine “ortanın solu” söylemini tercih etme nedeni sosyal demokrat partilerin Marksist kökenleri olmasıdır. Ancak “ortanın solu” kavramının da büyük

13 Ortanın solu anlayışının ardından 1965 ve 1969 Genel Seçimlerinde hezimet yaşansa da CHP 1973 Genel Seçimlerinde % 33,3 oy oranı ile birinci parti olmayı başarmıştır. 1974'deki yeni ideolojik dönüşümle (demokratik sol) girdiği 1977 Genel Seçimlerinde ise % 41,4 oy oranına ulaşarak geniş halk kitlelerinin desteği almayı başarmıştır. 1978'de bağımsızların desteğiyle 22 ay kadar süren bir hükümet kurmuş olsa da yaşanan siyasi ve toplumsal bunalım ve ekonomik krizlerin yanı sıra parti içi hizipleşmelerin de yansımaları toplumsal tabanın desteğini ciddi oranda yitirmiştir. 1980 Darbesi ile kapatıldıktan sonra 9 Eylül 1992 tarihinde Baykal tarafından yeniden açılmıştır (Erdoğan, 2017:299-301).

tartışmalara neden olması sonucunda Ecevit “demokratik sol” kavramını öne çıkarmış ve bu kavrama tüzükte yer vermiştir. Ecevit “demokratik sol” kavramını “yıpranmamış, yozlaşmamış, demokrasiye bağlılığın altını çizen” bir kavram olması nedeniyle tercih ettiklerini belirtmiştir. Ecevit bu ideolojiyi “klasik özgürlükçü demokrasinin daha ileri aşamasında sol bir tutum” olarak tanımlamış ve bu kavramın “tepeden inme değil, temelden yükselme; halka rağmen değil, halk solculuğu olduğunu, bu solculuğun sınırını halkın çizdiğini ve çizeceğini” ifade etmiştir. Ecevit bu ideolojinin “sosyal rejimlerdeki gibi üretim araçlarının devletleştirilmesi gibi bir amacının olmadığına” dikkat çekerek “üretim araçlarının toplum yararına kullanılması, bu araçların çalışanlar tarafından demokratik ölçüde yönetilmesi, üretimin amacının insanın ihtiyacına cevap vermek olması” şeklinde amaçlarının olduğunu ifade etmiştir (Erdoğan, 2017:312-313).

Selçuk (2023) “ortanın solu” ve “demokratik sol” kavramlarının “Kemalizm’in bazı ilkelerinin soldan yorumlanması” olduğunu değerlendirmiştir. Bu çerçevede 27 Kasım 1976 tarihine gelindiğinde hem ideolojik hem de örgütsel yapıyla ilgili olarak bir değişiklik yapılmış ve sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri olarak kabul edilen “eşitlik, özgürlük, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü ve halkın kendini yönetimi” demokratik sol ideolojinin 6 kuralı olarak parti tüzüğüne ve programına eklenmiştir (Bıçakçı, 2013:36-40). Ayrıca bu süreçte “araçlar, haksız kazanç elde edenler, spekülörler, tefeciler, vergi kaçırıcılar, toprak ağaları” hedef alınmak suretiyle “sürekli demokratik halk devrimciliği” vurgusu yapılmıştır¹⁴ (Erdoğan, 2017:312-313). CHP 5 Kasım 1978’de Sosyalist Enternasyonal’e üye olarak merkez soldaki yerini uluslararası platformlarda da tescil etmiştir (Tuncer, 2011:5). Bu süreçte sol gruplar giderek büyümüş, solun sempatanları artmış ve hatta sendikalarla birlikte ülke içinde büyük bir güç haline gelmişlerdir. Ecevit ise bu grupların tamamını CHP’ye destek vermeye ikna ederek solda birliği bir nebze olsun gerçekleştirmiştir (Bıçakçı, 2013:41). Böylece 1970’lerin ortasından günümüze değin kendisini “demokratik sol bir parti” olarak tanımlayarak “sosyal demokrat” geleneğin temsilcisi olduğunu iddia etmiştir¹⁵ (Canyaş, 2015:8).

14 Ecevit bu dönemde ideolojik düzenlemelerin yanında sağ partilerin kurduğu Milliyetçi Cephe (MC) Hükümetinin aşırı sağcı politikaları ve Merkez Yönetim Kurulu içerisinde yaşanan parti içi çekişmelerle uğraşmıştır. Deniz Baykal Grubu ile Eytüboğlu-Topuz Grubu arasından geçen bu parti içi çekişme Baykal Grubunun (5’ler Hareketi) Merkez Yönetim Kurulu’ndan tasfiyesi ile sonuçlanmıştır (Erdoğan, 2017: 313).

15 Selçuk (2023) sosyal demokrasinin diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de farklı algılandığını ve uygulandığını belirtmiştir. Yazar, sosyal demokrasinin özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra bir uzlaşma ideolojisi haline geldiğini ve Marksist kökeninden uzaklaştığını ifade etmektedir.

Ancak 12 Eylül 1980 Darbesi ile bütün partiler gibi CHP de kapatılmıştır. 1992 yılına kadar parti kapalı kalmış ve bu aralıkta CHP seçmenlerine hitap eden partiler Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) gibi partiler olmuştur. Bu iki parti 3 Kasım 1985'te birleşmiş ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) doğmuştur (Selçuk, 2023). Deniz Baykal, SHP Genel Başkanı olmaya dönük bir mücadele ortaya koysa da başarılı olamamış ve 12 Eylül döneminde kapatılan partilerin aynı adla yeniden açılabilmesine imkân tanıyan yasanın kabulü ile CHP'yi yeniden açmıştır (Ete, 2010:8). Geçen 12 yılın ardından 1992'de Deniz Baykal tarafından yeniden aktif hale getirilen CHP'ye Murat Karayalçın liderliğindeki SHP 1995'te katılmıştır¹⁶ (Selçuk, 2023).

Canyaş (2015:7)'in ifadesiyle “CHP, kendisini 1960'ların ortalarından itibaren ‘ortanın solu’, 1970’lerde ‘demokratik sol’, olarak tanımlamakla birlikte 1980 sonrasında ve 1990’lı yıllarda ‘yeni sol’ ve 2010’dan beri ‘yeni CHP’ söylemiyle ‘sosyal demokrat parti’ olarak tanımlamaya” devam etmiştir (Canyaş, 2015:7). CHP için bu şekilde sol bir alt yapı oluşturulup yerleştirilmeye çalışılsa da 1990 sonrası Baykal döneminde parti ideolojisinin sosyal demokrat çizgiden çıkmış olduğu gözlenmektedir.

Örmeci (2010) Baykal’ın siyasi kariyerini ve kişisel özelliklerini değerlendirerek Baykal’ın halkta kutuplaştırıcı bir etki yaratan bir lider olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazar Baykal’ın müthiş bir polemikçi hatip olduğunu ancak; kendisine 30’lu yaşlarda açılan kapıları CHP’li gençlere açmadığını ve bu nedenle CHP’nin değişen sosyal parametrelere uyum sağlayamadığını ifade etmektedir. Yazarın Baykal’ı bu konuda eleştirdiği diğer alan ise parti içi muhalefete karşı olarak “yüzlerce değerli sosyal demokrat ve Atatürkçü ismi” CHP’ye muhalif hale getirmesi yönüdür. Örmeci (2010) Baykal’ın durumunu siyasal-ideolojik açıdan izah etmenin kolay olmadığını, çünkü Baykal’ın tüm merkez siyasetçiler gibi pragmatizme fazlasıyla açık olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda 1970’lerde genç bir sosyal demokrat olan Baykal’ın, 1980’lerle birlikte daha piyasacı eğilimlere yelken açtığını ve Kürt sorunu ve sivil-asker ilişkileri konusunda demokratik çıkışlarıyla dikkat çektiğini bildirmektedir. Yazar siyasal şiddete yönelen Kürt milliyetçisi siyasete mesafeli duran Baykal’ın böylece devlet nezdinde önemli

16 Ecevit ise bu esnada DSP liderliğini sürdürerek bu partilerden ayrı durmuş ve 1990’ların sonlarına doğru yükselişe geçmiştir (Selçuk, 2023). Çünkü Ecevit Kürt meselesi karşısında aldığı pozisyonda, 1991 seçimlerinde SHP’nin Halkın Emek Partisi (HEP)’yle işbirliği yapması konusunda “bölücülüğü meclise sokmak” şeklinde söz etmiş ve devamında kurulan Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) hakkında “bölücü parti” ifadesini kullanmıştır. 28 Şubat sürecinde Türkiye siyasetinin temel gerilimleri “Siyasal İslam ve Kürt meselesi” olmuşken Ecevit’in 90’ların sonundaki başarısı “laiklik ve milliyetçiliği” kendi demokratik sol söyleminde ön plana çıkararak doldurması ile mümkün olmuştur (Dönmez ve Bico, 2008:452-453).

bir konuma geldiğini ifade etmektedir. Örmeci (2010) Baykal’ın “yeni sol” ile birlikte 12 Eylül sonrasında muhafazakârlaşan Türkiye toplumuna Şeyh Edebali’li mesajlar veren bir pozisyona geldiğini ve böylece siyasal çizgisini istikrarlı bir şekilde sürdürmediğini ifade etmektedir. Her seçim döneminde yeni bir strateji ile yoluna devam eden Baykal 1990’lardaki başarısızlıkları sonrası yeni soldan vazgeçmek suretiyle “daha devletçi ve klasik bir CHP söylemi” benimsemeye başlamıştır. Bu gelişme ile % 20-25’lik bir tabanı konsolide etmeyi başarsa da istediğine ulaşamamıştır. Gençlere heyecan veremediği gibi dışarıdan destekçiler bulmak konusunda da çok büyük bir gayret ortaya koyamadığı anlaşılmaktadır (Örmeci, 2010).

Soğuk Savaş sonrası dönemde toplumun laiklik ve Kürt meselesi ekseninde kamplaştırılmaya çalışıldığı bir evre yaşanmıştır. 1993 yılı itibariyle ülkede birçok suikast yaşanmıştır. Bu olanlar CHP’yi de yönlendirmiştir. Bu dönemin CHP hazırlattığı raporlarla Kürt meselesinde ezber bozmuş ve laiklik-milliyetçilik ekseninde pozisyon alan kamu bürokrasisi ile işbirliği yapmıştır (Ete, 2010:8-9). Ete (2010:9)’ye göre bu süreçte Baykal toplumsal dönüşümü doğru anlayarak bu dönüşüme uygun bir sosyal demokrat siyaset geliştirmek isterken CHP’nin sol aydınları ve çevreleri, bürokrasiye teslim olduğunu düşündükleri Baykal’la yollarını ayırmışlar ya da Baykal tarafından tasfiye edilmişlerdir. Böylece CHP için yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin CHP’nin belirgin özelliği “rejim muhafızlığı yapması ve laiklik ekseninde bir siyasal anlayış benimsemesi” şeklinde okunmuştur (Ete, 2010:9). Ete (2010:10-11) Baykal’lı CHP’nin yeni siyasal dinamiklere zıt bir yönelime demir atmaya tercih ettiğini belirtmektedir. Yazar Baykal’ın “İnönü’nün devletçi ve Kemalist kaygıları ön planda tutan ve Ecevit’in toplumcu ve demokratik sol ilkeleri ön planda tutan” iki farklı CHP mirasına sahip olmasına rağmen Baykal’ın, Ecevit deneyimini paranteze almak suretiyle farklılaşan sosyal ve siyasal dinamikleri görmezden gelerek “İnönü CHP’sini daha hırçın ve radikal bir şekilde yeniden dirilttiğini” ifade etmektedir.

Selçuk (2023) da benzer şekilde Baykal’ın CHP’nin net bir ideolojik kimliği olmasından ziyade partinin iktidara gelmesini mümkün kılacak bir hepsini yakala (catch all) partisi olması gerektiğini düşündüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle partiyi ideolojik bagajından kurtarmak isteyen bir tutum izlediğini belirtmektedir. Yazara göre Baykal bu çizgiyi SHP’de ve CHP’de sürdürmüştür. Bu bağlamda toplumun tamamına seslenmeye çalışan bir parti olmaya çalıştığını belirten Selçuk, Baykal’ın bu yaklaşımla SHP’nin solda olan çizgisini mümkün olduğunca merkeze çekmeye çalıştığını bildirmektedir. Yazar CHP’nin Tansu Çiller ile iktidar ortağı olduğu 90’lı yıllarda 5 Nisan kararlarını imzalayarak liberal ekonomiye teslim olduğunu, 90’ların ikinci yarısından sonra da neoliberal hegemonyaya etkili bir söylem

ortaya koyamadığını ve böylesi bir söylemi benimseyen RP'nin yükselişe geçmesini izlediğini bildirmektedir. Bu sürecin devamında (18 Nisan 1999'da) Ecevit'in DSP'si birinci parti olmayı başarmış olsa da CHP seçim barajı altında kalmıştır. Böylece CHP, askeri yönetimin yasakları hariç ilk kez meclis dışında kalmıştır (Selçuk, 2023).

Tosun (2009:5) 12 Eylül 1980'de kapatılan CHP'ye kıyasla 9 Eylül 1992'de kurulan CHP'nin ad, rumuz, amblem, rozet ve benzeri işaretleri ile aynı olsa da partinin artık yeni bir parti olduğunu ifade etmektedir. Yazar Baykal'ın genel başkanlığa seçilmesi ile birlikte artık ideolojik ve yapısal anlamda yeni bir CHP ile karşı karşıya kaldığına dikkat çekmektedir. Tosun (2009:5) Baykal'ın CHP'sinin 1970'lerde demokratik sol çizgiye yerleşen CHP'ye kıyasla yeni bir pozisyon belirlediğini, fakat 1930 ile 1960 dönemi arasındaki CHP dikkate alındığında bu klasik CHP çizgisine yaklaşan bir CHP olduğunu ifade etmektedir. Yazar Baykal'lı CHP'nin, "Türkiye'nin sorunlarına yönelik tespitlerinde ve bu konuda çözüm üretim sürecinde çoğu vakit düz bir devletçi hatta ilerlediğini ve geçmişin statükocu kimliğinden çoğu zaman sıyrılmadığını belirtmektedir (Tosun, 2009:5).

Ete (2010:11)'ye göre 2000'li yıllar CHP'si 28 Şubat sürecinin izinden giden, laiklik ihlal edilip rejim sarsıldığında kaygı duyan, bürokrasi ve toplumsal kesimin önceliklerini dikkate alan statükocu bir parti olmaya yönelmiştir. Böylece "devletin partisi CHP" ve "Ecevit'in liderliğindeki halkın partisi CHP"nin yanında "rejimin bekçisi bir CHP"yi uygulamaya koyduğunu ifade etmektedir. Yazar Baykal'ın bu şekilde, "kazandığı mevzileri kaybetmiş, ülkenin normalleşmesini ve toplumsal barışı öteleyen bir parti" haline geldiğini bildirmiştir. Ayrıca Baykal'ın CHP'yi ve tabanını "belli bir düşüncede olmaya hapsettiğini ve değişime direnen bir siyaset güttüğünü" bildirmektedir. Yazara göre Baykal, toplumun taleplerine cevap yaratmak için gündeme getirilen demokratik açılım ve anayasa değişiklikleri benzeri meselelere alternatif üretmek ve müzakereci olmak yerine tüm önerileri reddeden bir siyaset tarzı benimsemiştir. Dolayısıyla her türlü siyasi önerinin "rejimin bekası" parantezinde ele alındığı ve böylece gerilim üretilen bir siyaset tarzı benimsenmiştir. Yazar Baykal'ın İnönü gibi bürokrasiye görev veren ya da Ecevit gibi yanlış yolda olduğunu düşündüğü bürokrasi ile mücadele eden bir lider olmak yerine "bürokrasinin başlattığı kavganın silahşörlüğünü yapan ve CHP'yi yaratarak güçlendirdiği bürokrasiye tabi kılan" bir lider olduğunu ifade etmiştir. Bu pozisyonda CHP'nin kitle partisi olma çizgisinden çıkarak sınıf partisine dönüştüğü ve ülkenin geneline hitap eden bir parti olmak yerine bölge partisi olmaya yöneldiği görülmektedir. Böylece rejim muhafızı CHP, laikçiliği eksenine alarak "coğrafi, demografik ve kültürel" olarak belli bir tabanın partisi olmaya yönelerek kendisini bu

makasta sıkıştırmıştır. Baykal’lı CHP AK Parti’nin yürüttüğü değişim dinamiği karşısında savunmacı bir siyaset yürüttüğü gibi bu süreçte daha da küçülerek radikalleşmiştir. Bu küçülme ile CHP tabanının parlamenter demokrasiye güveni kalmadığı gibi demokrasi dışı davranışlara yönelerek hareket etmeye sürüklenmiştir (Ete, 2010:11).

Kahraman (2023) Baykal’ın durumunu seçimler üzerinden okumaktadır. 1995 yılında kıl payı barajı geçen CHP 1999’da barajın altında kalan bir pozisyona sürüklenmiştir. Yazar CHP’nin her seferinde olduğu gibi bu kez de 28 Şubat post-modern darbe girişimine verdiği destek nedeniyle halk nezdinde cezalandırıldığını ifade etmektedir. Yazar CHP’nin 2002’de parlamentoya yeniden girse de yaşanan toplumsal dönüşümü okuyamadığını ve bildiği eski sözleri sürekli tekrarlayan bir parti olma duvarını aşamadığını bildirmektedir. Bu hususta 2007 e-muhtıra sürecinde de CHP’nin maziden ders almayarak klasik yanlısını sürdürdüğünü ve askeriyeyi sivil toplum kuruluşu ilan ettiğini ifade etmektedir. Yazar ayrıca CHP’nin sistemin desteği ile % 20’lerde takılıp kaldığını ve sosyal demokrasinin eriyip gittiğini bildirmektedir (Kahraman, 2023). Kahraman (2023) buna rağmen Baykal’ın “Anadolu solu” şeklinde komik bir söylem ilan ettiğini ancak tüm faaliyetleri ile sağcı bir politika icra ettiğini ve “yerli ve milliliği” solcu bir fantezi ve bir Keloğlan masalı olarak gördüğünü dile getirmektedir.

Sağlar (2009) Baykal döneminde CHP’nin “dışlanmış çoğunluğun partisi olmaktan çıktığını, tabanı ve taşıdığı misyona aykırı konuşlandığını, ne sosyal ne de demokrat kimliği kalmadığını, partinin iyice sığlaştığını, kadrolaştığını ve bu süreçte ‘diri unsurlar, sol ideolojiyi savunanlar, partinin tüzüğü ve programına sahip çıkanlar ve olası genel başkan adaylarının partiden ihraç edildiğini” belirtilmektedir. Yazar ayrıca “Alevi ve Kürt sorununa sahip çıkan kesimin” partiden atılması hususunun kamuya büyük zafer olarak sunulduğunu, partinin önemli yerlerine sağ görüşlü, Kürtler ile Alevilere karşı olan yönüyle tanınan MHP’liler başta olmak üzere bu düşüncedeki kadroların getirildiğini ifade etmektedir.

Baykal (2003) ise bir konuşmasında ideolojik yaklaşımının kodlarını vermiştir. Baykal CHP’nin Türkiye’deki değişikliklerin önünü açtığını, dine saygılı olduğunu, dinin istismar edilmemesi ile laik olunabileceğini, ancak böyle davranıldığında Türkiye’nin ufkunun açılacağını, laiklik sayesinde AB üyesi olma fırsatının yakalandığını, Dünya ekonomisi ile bütünleşmenin ve demokrasi ile eşitliğin sağlanabileceğini bildirmiştir. Bunun Türkiye Modeli olduğunu ve bu modelin CHP’nin altı oku olduğunu belirten Baykal teröre karşı bilinçli ve duyarlı bir siyaset sürdürülmesi gerektiğini, Türkiye’nin CHP’nin siyaseti etrafında şekillendiğini ve bu siyasetin

temelinde sivil toplum anlayışı olduğunu ve CHP'nin devrimcilik iddiası olduğunu bildirmiştir. Sürekli değişim ve devrimi önemseyip demokrat olmaya verdiği değeri ifade etmiştir. Baykal ayrıca sosyal demokrat olmanın bir gereği olarak “insana, emeğe ve herkesin kimliğine saygılı olduklarını” sosyal demokrasinin temelinde devletin değil toplumun olduğunu, sosyal demokrasinin halk ve toplum için olduğunu ve devletin de halk ve toplum için olduğunu, sosyal demokrasinin temelinde ideolojik hâkimiyet ya da sınıf hâkimiyeti olmadığını, insanın olduğunu, insanın ırkı, dini, mezhebi, inancı, rengine dair bir ayırım olmadığını ve siyasetin bunu sorgulamaya hakkı olmadığını ifade etmiştir. Baykal yaptığı değerlendirmede Türkiye'nin Irak'a asker gönderme yaklaşımına karşı çıkarak bu davranış nedeni ile Türkiye'nin Orta Doğu'da istenmeyen ülke konumuna gerilediğini bildirmiştir. Diğer yandan ana dilde eğitimin önünün açılmasını istediklerini ve AB'ye girmek için mücadelenin sürdürülmesinin gerektiğini ancak AB'nin tam üyelik için yaptığı dayatmaları da doğru bulmadıklarını ifade etmiştir (Baykal, 2003).

Bora (1995: 107-109) bu hususta 1960'lar ve 1970'lerde “sol” olma iddiasının temel dayanağının, “anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık” iken 1990'ların ortalarında “laiklik” olduğunu ifade etmektedir. Akkır (2015) ise din-devlet ilişkilerinin, Türkiye'nin en gerilimli alanlarından birisi olduğunu ve CHP'nin din politikalarını laiklik ilkesi doğrultusunda belirlediğini fakat laikliğin her dönem farklı anlamlara geldiğini bildirmektedir. Yazar Baykal dönemindeki laikliğin “koruyucu ve kollayıcı” bir mana kazandığını, Baykal'ın laiklik politikaları ile rejimi korumayı, dini hareketleri ve eylemleri baskı altında tutmayı istediğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Baykal'ın din politikalarını oluşturan unsurlar, “CHP ile seçmenin seküler kimliği, 1990'lı yılların paradigmatları, 28 Şubat süreci ve AK Parti iktidarı” olmuştur (Akkır, 2015).

Aksoy (2010) “sol”un farklı toplum kesimlerinin hak ve özgürlük taleplerinin kuşatılması anlamına gelmesine rağmen bugün Türkiye'de CHP başta olmak üzere, birçok sol partinin muhafazakârlıktan nasibini aldığını, çünkü bu partiler için solun, “ideolojik anlamda sırtını devletçiliğe dayamış olduğunu ve kaba bir ‘laik/çi/liğin -son zamanlarda milliyetçiliğin de- sadece ‘yaşam tarzı’ olarak savunulduğunu” bildirmektedir (Aksoy, 2010)

Tosun (2009:5) CHP'nin “Yeni Sol” ve “Anadolu Solu” gibi girişimlerde bulunarak ve böylece ideolojik olarak yeniden yapılanmaya dahil olarak topluma yanaşmaya çalışmasına rağmen, Baykal dönemine dikkate alındığında devletçi-statüokocu siyasetin ve bu tarz toplum tasavvurunun aşamadığını bildirmektedir. Yazar bunun sebebinin 1980'lerden beri yaşanan küresel düzende değişime uğrayan (Tosun, 2009:5) yeni ekonomik,

politik ve sosyolojik gerçeklikleri fark edememeleri ve bu taleplere yanıt aramamaları olduğunu ifade etmektedir. Tosun (2009:6) CHP’nin birey merkezli çözümleri toptan reddiyeci bir tavır ortaya koyması ile sosyal demokrat siyasi tahayyüle aykırı olarak, toplumla birlikte düşünme temelli açılımlara uzak kaldığını bildirmektedir. Yazar CHP’nin ideolojik anlamda bir ara gelenekle barışmak niyetiyle adına Anadolu Solu denilen belirsiz bir etiketi kendine yapıştırmakla “Yunus Emre, Mevlana, Şeyh Edebali ve Hacı Bektaş Veli” gibi önemli ve halk için değerli isimlerden medet umarak sosyal demokrasinin evrenselliğini yerleleştirmeye çalıştığını ancak bunu yaparken bile samimi olamadığını ve yeni toplumsal gerçeklikler karşısında şaşırıp kaldığını, merkez sağ söylemlerle iktidara erişmek için farklılıkları silmeye çalıştıklarını, görüntü ve söylemi sosyal demokrat siyaset açılımlarına tercih ettiklerini, yoksul kitlelerle irtibatlanamadıklarını ve böylece ezilen, dışlanan, çaresiz kitlelerle sosyal demokrasinin bağının koptuğunu, vesayetçi rejimin partiyi sarıp sarmaladığını, bu olanların halkta Tek Parti dönemi hatıralarını canlandırdığını (Tosun, 2009:6-7) ifade etmektedir.

Övür (2011:10) Baykal’ın, 2008’deki tüzük kurultayı ile merkez sağ partilerin örgütlenme modelini getirtmek suretiyle partide tam bir hâkimiyet kurduğunu ve böylece Baykal’ı parti içi mücadele ile değiştirmenin olanağının kalmadığını bildirmektedir. Yazar Baykal’ın “rejimi ve kurumlarını savunan siyasetiyle, kentli laik kesimlere dayanan tabanıyla” parti oy oranını % 20’lerde sabitlediği gibi 35’e yakın ilden milletvekili çıkartamayan, batı ve kıyılara sıkışan bir muhalefet partisi haline geldiğini bildirmektedir (Övür, 2011:10).

Ete (2010:12) 1960’ların CHP’sinin akıntıya kürek çektiğini ve liderliğin İnönü’den Ecevit’e el değiştirmesi sonucu partinin geniş kitlelere ulaşabilir hale geldiğini ancak 1990’larda Baykal ile CHP tarihinin tekerrür ederek CHP’nin yine akıntıya karşı kürek çeken bir hale sürüklendiğini, bu süreçte CHP’nin sol kesimlerden koptuğunu, değişimi isteyenlerin partiden tasfiye edildiğini, partide statükonun korunması anlayışının sürdürüldüğünü ve böylece CHP’nin huzursuz Kemalistlerin partisi kimliğine büründüğünü bildirmektedir. Yazar, Baykal’ın zaman zaman değişim adımları atmaya yönelse de bu kez kendi elleriyle oluşturmuş bulunduğu tabanın direnci ile karşılaştığı için geri adım atmak mecburiyetinde kaldığını, bu nedenle partinin yeni bir politika belirleyemez hale geldiğini ve partinin değişmesinin Baykal’ın gitmesine bağlı olduğunu ifade etmektedir (Ete, 2010:12).

Bu bağlamda 7 Mayıs’ı 8 Mayıs 2010’a bağlayan gece yarısı CHP Genel Başkanı Deniz Baykal’ın kendi partisinin bir milletvekiliyle özel ilişkisi olduğuna dair bir videonun internete düşmesiyle Baykal’ın istifa

ettirilmesi söz konusu olmuştur¹⁷ (Övür, 2011:10). Böylece Baykal birer yıllık süre ile iki kesinti haricinde 15 yıl 8 ay CHP Genel Başkanlığı yapmış ve yerini Kılıçdaroğlu'na bırakmıştır (Selçuk, 2023). Dolayısıyla Ecevit'ten Baykal'a olan lider dönüşümü parti ideolojisini baştan aşağı değiştirmiş ve CHP'nin 1965 yılından beri kurmaya çalıştığı ideolojik ve siyasi gidişat Baykal'la birlikte 1992 sonrasında dönüştürülmüştür. Baykal partiyi 1965 öncesi koşullara daha yakın hale getirmiştir ve böylece statükoyu sürdürmek istediğini göstermiştir.

3.4.İç ve Dış Siyasi Olayların Neden Olduğu İdeolojik (ve Tipolojik) Değişim

Türk siyasi hayatı boyunca yaşanan birçok olay partiler için ideolojik değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu konuda örnek olması açısından “vesayet unsurları tarafından Milli Görüş Hareketi (MGH) partilerinin kapatılması sorunu” zamanla parti içinde yaşanan görüş farklılıklarına bağlı olarak Gelenekçiler ve Yenilikçiler ayırımına sebep olmuştur ve tüm bunların bir sonucu olarak AK Parti doğmuştur. Öte yandan AK Parti'nin yaşadığı vesayet baskısı ve buna bağlı olarak AB yönelişi onu bir ideolojik duruşa sürüklese de diğer yandan yaşanan terör olayları ve FETÖ darbe girişimi de partinin ideolojik konumunu etkilemiş ve değiştirmiştir.

Milli Görüş partilerinin ideolojik konumlanışından bahsedildiğinde “İslamcılık” konusu önemli hale gelmektedir. İslamcılık, “İslam'ı merkeze alan düşünce ve eylem faaliyetlerini içermektedir. ‘İslamcılık’ Batılı aklın saldırılarına karşı özgüven kazanmış bir Müslüman tasavvuru üzerine bina edilmiştir ve ümmetin sorunlarına ortaklaşa bir sorumlulukla yaklaşma bilincidir (Akıncı, 2012:109; Uluçakar, 2018:353). İslamcılık, “Batı’da ortaya çıkan evrensel fikir ve kurumların karşılığı olan şeyleri İslam’dan alarak Batılı anlamı ile İslamiyet’i bir ideoloji olarak sistemleştirmeyi amaçlamaktadır (Akdoğan, 2010:83). İslamcılık, “İslam’ı yeniden hayata hâkim kılarak İslam Âlemini Batı’nın sömürü çarkından çıkarmayı, kötü yöneticileri taklit, esaret ve hurafelerden kurtarıp İslam dünyasını birleştirerek kalkındırmayı amaçlamakta ve bunu gerçekleştirmek için başarılı fikrî, siyasî ve ilmî çalışmalar ve profesyonel çözümler ortaya koymayı” kapsamaktadır (Tuğrul, 2017:621-622). Dolayısıyla İslamcılık bir dini canlanma, dini yenileştirme, dindarlaşma ve dinin ideolojileştirilmesi sürecini ifade etmektedir (Akdoğan, 2004a:92).

17 Miş (2020) ise bunun Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)’nün bir kumpası olduğunu ifade etmektedir.

“İslamcılık” Soğuk Savaş evresinin başlangıcı (1945) itibarıyla Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinin yansıması ile canlanmaya başlamıştır (Uçar, 2018:212). 1960 ile beraber neredeyse tüm Dünya’da İslami bir canlanma görülmüş ve ayrıca “devlet ile kamu alanlarında daha görünür olmuştur (Yılmaz, 2016:1172). Türkiye’de İslamcılık olarak isimlendirilen hareketler üç kategoriye ayrılarak değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki “Kısakürek, Ersoy ve Karakoç” gibi kimselerin önderliğinde gelişen “kültürel İslam”; ikincisi “Nurculuk, Süleymanlık ve tarikatlar ekseninde” gelişerek toplumsal tabanda İslamlaşmaya yönelik “sosyal İslam”; sonuncusu ise MGH ile şekillenen ve siyasi alana yönelik hedefler ortaya koyarak siyasi yöntemler izleyen “Siyasal İslam”dır (Akdoğan, 2004a:99). Akdoğan (2010:84), Siyasal İslamcılık’ı “dini kimlikle siyasal alanda faaliyet göstermek, dini değerlerle siyasal alanı revizyona tabi tutmak, içeride ve uluslararası alanda İslam’ın rolünü artırmak, İslamcılık anlayışını siyaset sahnesinde dile getirmek” şeklinde değerlendirmektedir.

Osmanlı’nın son döneminde “din devlet aleyhine kullanılan bir araç haline dönüştüğü için Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucuları sistemin işletilmesinde “İslam”ı ötelemeye mecbur kalmışlardır (Okutan, 2006:315-316). Bu nedenle İslamcılık Türkiye’de ilk zamanlarda pek gelişecek bir ortam bulamamıştır. Türkiye’de ilk İslamcı parti girişimi 1951’de kurulan İslam Demokrat Partisi (İDP) olmuşsa da bu parti herhangi bir başarı kaydedememiştir (Uçar, 2018:208). Ancak 1961 Anayasasının sağladığı özgürlük ortamında komünizmin ülkede yayılmaya başlaması İslam’ın ülkede önemini artırmıştır (Okutan, 2006:315-316). İslam dünyasında etkili olan İslamcı hareketler¹⁸ Türkiye’ye 1960’lı yılların ikinci yarısında yansımıştır. 1960 ve 1970’li yıllar boyunca İslamcılık daha çok milliyetçi-muhafazakâr bir söylem çerçevesinde gelişme göstermiştir (Uçar, 2018:208). 1961 Anayasası’nın sağladığı özgürlük ortamında “sol” güçlenirken komünizmle mücadele adına İslamcılar ve Türkçüler bu mücadelede bir araya gelmişlerdir. Bu insanların 1970’li yıllarda oluşturduğu Aydınlar Ocağı, “Türk-İslam Sentezi”ni bir çözüm olarak sunmuştur (Tekin, 2004:59-60). Ayrıca 1969 yılında Necmettin Erbakan MGH’ni¹⁹ kurmuş ve (Tuğrul, 2017:617) 26 Ocak 1970’de kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) bu yeni hareketin ilk siyasi örgütü olmuştur (Çakır, 2013:755; Zariç, 2016:230; Zariç, 2017:314-315).

18 Müslüman Kardeşler ve Cemaat-i İslâmi gibi.

19 İslamcılığın siyasal bir hareket olması ve tepki çekmesi sebebiyle Erbakan “Milli Görüş” terkinin kullanmayı uygun görmüştür (Tuğrul, 2017:623).

Türk siyasi hayatında birçok parti adı altında zikredilmiş²⁰ olan MGH'nin, lideri Erbakan Türkiye'nin tasavvuf ikliminde etkili olan insanları ile iyi ilişkiler içerisinde olan biri olarak (Baykal ve Çaha, 2017:111; Zariç, 2016:230; Zariç, 2017:314-315) "Tasavvuf"u "fertte ve nefiste" Hakk'ı hakim kılmanın; "Siyaset"i ise "toplumda" Hakk'ı hakim kılmanın ifadesi olarak gören biri olmayı tercih etmiştir (Macit, 2016:6). Erbakan ayrıca sağ-sol ayrımını "gayri milli" olarak değerlendirmiş ve AP'nin temsil ettiği sağcılığı "renksizlik" olarak görmüştür (Bora, 2013:522). Bununla birlikte yürüttüğü faaliyetlerde ahlak, maneviyat (Uluçakar, 2018:365) ve "ümmet" kavramını öne çıkarmıştır (Uluç, 2014:316).

"Milli Görüş" kavramında bulunan "milli" kelimesi "dini" kelimesi ile eş anlamlı olacak şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla Erbakan'ın "milletimiz" ve "eccadımız" dediği kimseler "İslam dini mensupları"dır. "Görüş" kelimesi ise "şahsi fikir, ele alış tarzı, olmuş ve olacak hadiseler hakkında varılan hüküm," anlamına geldiğinden bu iki kelime birleştirildiğinde, "dini/İslami görüş" ifadesi ortaya çıkmakta ve bu kullanım "Milli Görüş ifadesine karşılık gelmektedir. Erbakan Milli Görüş'ü Türk milletinin dünya görüşü ve değer ölçüleri olarak ifade etmektedir. Erbakan Milli Görüş'ün "milleti millet yapan ve Anadolu topraklarını kendine yurt edinmesine sebep olan kendi görüş ve düşüncesi olduğunu belirtmektedir. Bu görüşün Hakka dayandığını, mücadele ruhunu Türk milletinin özünden aldığını, küresel ölçekte Siyonizm ve taklitçiliğin karşısında durduğunu ifade etmektedir (Tuğrul, 2017:617-619).

Erbakan'ın Milli Görüş'ü "statükoculuk anlamına gelen sağcılıktan, İslam'ın siyasi tezini dikkate almayan muhafazakârlıktan ve "ılımlı İslam" anlayışından" uzak görülmüştür. Erbakan "sağcılığı", sadece geçici çözümler üretebilen bir yapı olarak değerlendirirken "ılımlı İslam"²¹ı "bünyesinde cihat olgusu bulunmayan, özü değiştirilmiş, Siyonizmin kurduğu düzene karışmayan, köleleştirilmiş Müslüman tipini ortaya çıkarmak isteyen bir proje" olarak değerlendirmektedir. MGH'nin temel karakterleri ise "İslamcılık, ümmetçilik, İslam birliği ideali, tasavvuf menşeli oluş, Ehl-i Sünnet mensubiyeti, mezhepler üstü duruş, yerellik, millilik, antiemperyalizm,

20 Milli Nizam Partisi (MNP, 1970-1971), Milli Selamet Partisi (MSP, 1973-1981), Refah Partisi (RP, 1983-1998) ve Fazilet Partisi (FP, 1997-2003) (Yılmaz, 2016:1172).

21 "ılımlı/kültürel İslam" "sıcak bakılan, münis bulunan ve mevcudiyeti kabul edilen" bir varlık olarak görülmektedir. Bu anlayış "bir arada yaşam, hoşgörü edebiyatı, çok hukukluluk, dinler arası diyalog, medeniyetler ittifakı, sivil toplumculuk" gibi slogan değeri kuvvetli bir anlayıştır. Bu anlayış, küreselleşme programları, liberal söylemler, serbest piyasacılık, çevrecilik, AB taraftarlığı ve demokrasi havariliğine" kolayca eklenerek muhalif İslamcı kişi, kurum ve çevreleri rahatça marjinalleştirip gayrimeşru hale getirebilmiştir (Kara, 2013:35-36).

anti-Siyonizm, siyasallık, ıslahatçılık, karizmatik lider tipli oluş, kuşatıcılık, aktivizm ve teşkilatçılık” (Tuğrul, 2017:617, 621-623) olarak özetlenmiştir.

MGH “siyasi, dini, sosyal ve ekonomik” bir hareket olarak “Yeniden Büyük Türkiye” idealine yönelmiş, ahlak ve maneviyatı temel alan, kapitalist, sömürgeci ve faiz temelli ekonomi politikalarıyla Batıcılığı reddeden bir anlayıştır. Türkiye’yi maddi ve manevi olarak kalkındıracak milli bir şuurun oluşturulmasını istemektedir (Yılmaz, 2016:1165,1170). Çakır (2005:546), Erbakan’ın “İstanbul’un fethi ve Viyana kuşatmasına” yaptığı vurguya dayanarak “Osmanlıcı”; Kurtuluş Savaşı’na yönelik vurgusundan dolayı “milli bağımsızlıkçı”; Hakk’ka bağlı olması, Batıl’a karşı olması ve iyiliği emretmek ve kötülükten sakınmak gibi ifadeleri kullanması nedeniyle “İslamcı”; barajlar yapmayı, füzeler üretmeyi ve ağır sanayi hamlesini gerçekleştirmeyi istemesinden dolayı “modernist” olduğunu ifade ederek esasında MGH’nin istikametini ortaya koymuştur (Çakır, 2005:546).

MGH bu düsturlarla işleyen bir ideolojiyi benimsemiş olsa da laiklik karşıtı faaliyetleri gerekçe gösterilerek 1971 müdahalesi ile 20-21 Mayıs 1971’de hareketin siyasi örgütü olan MNP kapatılmıştır (Uluçakar, 2018:366; Zariç, 2016:231). Erbakan İsviçre’ye gitmiş ancak ordu AP’yi zayıflatmak için dönmesini istemiştir. Bunun üzerine 11 Ekim 1972’de MSP kurulmuştur. Parti, 14 Ekim 1973 seçimlerinde 48 adet milletvekili çıkararak 26 Ocak 1974’de CHP ile koalisyon kurmuştur (Çakır, 2013:758). Bu koalisyon sayesinde MGH devlet içinde de örgütlenmeye başlamıştır (Tekin, 2004:60).

İslamcılığın Dünya’da zirveye çıkışı ise 1980’lerden itibaren olmuştur. “1979 yılında İran İslam Devrimi’nin yaşanması ve aynı yıl SSCB’nin Afganistan’ı işgal etmesi, 1982 yılında Lübnan’da Hizbullah’ın ortaya çıkması, 1990 seçimlerinde Cezayir’de İslami Selamet Cephesi (FIS)’nin başarı elde etmesi sonucunda ülkede laik güçler ile FIS arasında çatışmalar ortaya çıkması, 1996 yılında Taliban’ın Afganistan’da iktidara gelmesi” gibi siyasal gelişmeler, İslamcılığın bu yıllarda gündemde kalmasını sağlamıştır. 1989’da SSCB’nin dağılması sonucu ortak düşman olarak görülen sosyalizm ya da komünizmin yıkılmasıyla yeşil kuşak projesi sona ermiştir. Bu değişimin bir yansıması olarak milliyetçilik ve İslamcılık, yeni dönemin paradigması olarak gelişen “yerellik” ile “küresellik” arasında konumunu belirlemeye başlamıştır. Bu esnada “kapitalizm ve sosyalizmin İslam dünyasının sorunlarını çözememesi gerekçe gösterilerek “Siyasal İslam”ın tek alternatif yol olduğu işaret edilmiştir. Fakat bu süreçte buna karşı olanlar “Siyasal İslam’ı, radikal/köktenci (fundamentalizm) İslam” olarak tanımlayarak İslam’a yönelik olumsuz bir algı oluşturmaya çalışmışlardır (Uçar, 2018:210-212).

Çoban (2015:66), 1980 Darbesi sonrası gelişmelerin Türkiye’de de İslamcılık açısından ‘altın çağ’ olduğunu ifade etmiştir. Yazar, 1979 İran İslam Devrimi’nin yarattığı etki ile “yeşil hat”ın güçlendiğini, Turgut Özal döneminde ortaya konulan liberal politikaların İslamcılarının ekonomik anlamda önlerinin açıldığını, iktidara mensup ya da talip olan siyasi kadroların tarikat liderlerine ve şeyhlere meyletmeye başladığını, İmam-Hatip Lisesi mezunu öğrencilerin %40 gibi büyük oranlarda siyasal bilgiler eğitimi alarak devlet yönetiminde üst kademelere gelmeye başladığını ve bu durumun RP’nin oylarını yükselttiğini ve bunun sonucunda Refah-Yol Hükümetinin kurulduğunu bildirmektedir (Çoban, 2015:66).

Dolayısıyla 1981’de MGK, MSP’yi laiklik karşıtı fiiliyatları gerekçe göstererek kapatsa da (Zariç, 2016:231; Zariç, 2017:315) 12 Eylül cuntası 19 Temmuz 1983’de RP’nin kurulmasına izin vermiştir. Bu izne rağmen vetolarla 1983 genel seçimlerine katılması engellense de (Çakır, 2013:759-760) partinin oy artışı sonraki seçimlerde devam etmiştir. RP’nin 1984 yerel seçimlerinde % 4,4, 1987 milletvekili seçimlerinde ise % 7,2 oy alması mümkün olmuştur (Uyar, 2013:109-116). Fakat kendisi eski MSP’li İçişleri Bakanı olan Korkut Özal’ın kardeşi Turgut Özal’ın “dört eğilimi birleştirerek” kurmuş olduğu ANAP’a Millî Görüşçülere yakın çevrelerden nitelikli kadrolar devşirmesi sonucunda (Çakır, 2013:759-760) İslamcı görüş yeniden meclise girmeyi başarmıştır.

MGH partilerinin oyları artsa da vesayet unsurlarının ortaya koyduğu baskılar ve Soğuk Savaş’ın nihayetlenmesi ile ılımlı İslam’ın Batılılarca yayılmak istenmesi gibi Dünya genelinde yaşanan hadiseler MGH’nin ideolojisinde bir dönüşüme neden olmuştur (Kara, 2013:36). Kara (2013:36), bu yaşananlara bağlı olarak “Millî Görüş” anlayışından sapmalar olduğunu ve muhteva yönü zayıf olup slogan değeri yüksek olan “Adil Düzen²²” projesine yönelme yaşandığını ifade etmiştir. Bu dönüşümle beraber Erbakan küreselleşme söylemlerine katılmaya başlamış ve Anıtkabir ziyaretlerine katılmıştır. Hatta “Atatürk ölmeseydi RP’li olurdu” söylemini kullanmıştır. Çakır (2013:761-762) ideolojik çizgisinden çıkan RP’nin artık “diğer partilerin krizlerinden kazanç sağlayan” bir parti haline geldiğini

22 1990’a kadar Millî Görüş şeklinde işleyen sistem 1990’lar itibarıyla “Adil Düzen” olarak dönüşmüştür. Bu söylem MGH’nin kendisini ekonomik olarak da ifade etmesini sağlamıştır (Uçar, 2018:209). “Adil Düzen”, “Hak’ça paylaşım”ı hedefleyen yönüyle iktisadi; bir düzen arayışına yönelmesiyle siyasi ve idari; bir kimlik arayışını icra etmesiyle ise dini ve ahlaki” bir anlayıştır. Bu düzen içerisinde kapitalizm ile komünizmin katkı sağlayıcı yanlarını muhafaza etmiş (Macit, 2016:10-11) ve böylece bir “üçüncü yol” olarak sunulmuştur (Kara, 201x:18-20). “Adil Düzen” “faizi istemeyen, serbest piyasanın varlığını kabul eden, üretim seferberliğini esas alan, herkesin refaha kavuşmasını arzu eden, bölgeler arasındaki dağılımın eşit olmasını amaçlayan” bir politikadır (Kara, 201x:18-20).

belirtmiştir. Yazar “cami cemaati” söyleminin yerine “yaradılanı severiz Yardım’dan ötürü” ifadesinin kullanılmaya başladığını ve böylece RP’nin İslam’ı “tebliğ” yapan bir pozisyonundan “propaganda” yapan bir hale dönüşüm geçirdiğini bildirmektedir ²³.

Akgül (2004:126) MGH’ni değişime sürükleyen bu engellenme (vesayet) durumunu Türkiye’nin ideolojik kuruluş yapı taşları ve var olan rejime dayandırarak açıklamaktadır. Yazar Türkiye’de “merkez ve sol’un baskısı sonucunda ” inisiyatif hakkının daima sol’da olduğunu ve bunun bir yansıması olarak muhafazakârların cesaretlerinin kırıldığını belirtmektedir. Yazar sağ siyasi elitin soldan ya da merkezden meşruiyet onayı almadan faaliyet yürütemediğine değinmektedir. Türk sağı ise bu süreçte daima bir şeyleri korumak ve yaşatmak ihtiyacı ile hareket ederek “devlet, otorite, din, cemaat veya millet, gelenek ve tarih” gibi değerleri korumaya çalışmıştır. Dolayısıyla Türk toplumunda politik-toplumsal pozisyonun çoğu zaman “din karşısındaki konuma” göre belirlendiği anlaşılmaktadır (Akgül, 2004:127). Ayrıca “dini” referans alan partilerin totaliter yönleri nedeniyle demokrasi için bir tehlike olarak algılanması söz konusudur. MGH partileri de “din”i referans almış ve dinin politikleşmesini sağlamış olmasıyla ülkede sonu gelmez “din ve laiklik” çatışmaları yaşanmıştır (Tekin, 2004:60-62). Tek Parti döneminde merkez sağın gerektiğinde “din”i siyasi amaçları için kullanması nedeniyle süreç içerisinde bunun önüne geçmeye dönük bir vesayet sistemi kurulmuştur. Böylece sağ partiler için bir fren mekanizması oluşturulmuş ve sağ partilerin “dini” söylemleri vesayetlin müsaade ettiği düzeyde gerçekleşmiştir. Yaşanan darbelerin ve engellemelerin bir yansıması olarak MGH partileri programlarında ayıklama yapmak zorunda kalmışlardır. Bu çizgiden her çıktıklarında engellerle karlı karşıya kalmışlardır. MGH’nin başına gelen bu engelleme hadiseleri diğer sağ partilere de mesaj niteliği taşımıştır. Böylece yapılan her işte vesayet unsurlarına hesap vermeye dönük bir duygu ve hareket içerisine girilmiştir (Okutan, 2006:315-316).

Böylece Milli Görüş çizgisinden yapılan kırılmalarla 1991 seçimlerinde “RP, İslahatçı Demokrat Parti (IDP) ve MÇP” birlikte üçlü blok kurarak seçimde toplamda % 16,88 oy alarak 62 milletvekili çıkarmışlardır (Çakır, 2013:760-761; Uyar, 2013:109-116). “MÇP ve IDP ile girilen ittifak” Kürt tabanı rahatsız etmiş olsa da “Erbakan milliliği”nin milliyetçilikten değil ümmetçilikten gelmesi sonucu Kürt vatandaşların desteğini almaya devam

23 Örneğin meyhanelerde oy istenirken “Bizim iktidarımızda da içkinizi içebileceksiniz” şeklinde değil, “Bizim iktidarımızda içki içmek zorunda kalmayacaksınız” şeklinde bir söylem geliştirmişlerdir. Burada içkiye karşı olan tavırları sürmekle birlikte, içki içen kimselere yönelik bakışları değişmiştir (Çakır, 2013:762).

etmiştir. Çünkü “İslam”, Kürtleri ve Türkleri bir araya getirecek şemsiye olarak önemli görülmüştür (Kara, 201x:18).

RP 1994 yerel seçiminde ise oylarını % 19,1'e yükselterek İstanbul (Recep Tayyip Erdoğan), Ankara (Melih Gökçek) başta olmak üzere 29 il merkezi belediyelerini kazanmıştır (Uyar, 2013:109-116). Çünkü parti bir yandan kent yoksullarını tatmin eden, İç Anadolu'da Sünni Müslümanlara seslenen, Alevilere yaklaşabilen, bir yandan PKK karşıtlığı yaparken diğer yandan koruculardan aday çıkarabilen ve asker-polis-devlet memurundan oy alan bir parti olması ile çok yönlü olmuştur (Tekin, 2004:63). Bu çok yönlülük sayesinde 1995 milletvekili seçimlerinde % 21 oy almış ve seçim sonrası girişimi olan ANAYOL Hükümetinin güvenoyu alamaması üzerine Erbakan, hükümet kurma vazifesini üstlenmiştir (Uyar, 2013:109-116).

Erbakan için hükümet kurmak sorun olmasa da yaptıkları ve düşündükleri ile vesayet unsurları için sorun oluşturmuştur. Süreç içerisinde bazı dönüşümler yaşasa da katı ideolojik bir parti görünümünden sıyrılarak kitle partisine geçmeyi başaramamıştır. Radikal siyaset tarzı sonucunda iktidar seçkinlerinin asker kanadını rahatsız etmeyi sürdürmüştür (Tekin, 2004:64). Çünkü Erbakan, “Batılıların birçok ülkeye kabus gibi çökerek Dünya’da savaşların sebepleri olduklarını ve ülkeleri borç batağına çektiklerini, ayrıca “Yeni Dünya Düzeni” adı altında tek kutuplu bir sömürü sistemi işlettiklerini (Erbakan, 2014:90)” belirterek Batı’nın karşısında “milli ve manevi yıpranmayı engellemeyi” amaç edinmiştir (Baykal ve Çaha, 2017:12-13). Erbakan ayrıca, İslam’ın Batı’dan üstün olduğunu savunmuş ve Batı’nın maddi gelişim kaynağını İslam’dan aldığını, “fen, hikmet, sanat ve sanayinin” İslam’ın içinde olduğunu belirtmiştir. Erbakan İslam ile modern kurumları uzlaştırmayı amaçlayarak bu nedenle İslam’ı siyasetinin özüne yerleştirmiştir (Baykal ve Çaha, 2017:3; Macit, 2016:14). Erbakan, “Davam” adlı kitabının “İslam Davamız” iç başlık kısmına “İslam’ın dışında, hiçbir hak ve hakikat kaynağı yoktur. Fen ve hikmet, sanat ve sanayi dahi, İslam’ın içindedir ve onun bir şubesidir. İlhamını Kur’an’dan almayan hiçbir ilim ve teknik asla hayra vesile olamaz, şerden ve zarardan arınmış sayılamaz” sözleri ile başlayarak siyaset anlayışındaki İslam dozajını açıkça ortaya koymuştur (Erbakan, 2014:39, 47). Ayrıca Erbakan’ın İslam anlayışı içerisinde “İslam Kardeşliği”nin tesis edilmesi ve Müslümanların ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal ilişkilerini güçlendireceği Türkiye liderliğinde bir İslam Birliği kurma arzusu yer almıştır (Macit, 2016:12-13).

Akgül (2018:42), Erbakan döneminde, dış politikada Türkiye’nin İslam Konferansı’na tam ve aktif üye yapıldığını, İslam Âlemi ile “siyasi, ekonomik ve kültürel sahalarda” ciddi işbirliğinin temellerinin atıldığını, Kıbrıs Barış

Harekâtı’nın gerçekleştirilmesi ile Kıbrıs Türkü’nün hayatı ve hürriyetinin kurtarıldığını, Batı ülkeleri ve bilhassa Amerika ile yapılan ikili anlaşmalarda devlet onuru ve milli çıkarlarının korunmuş olduğunu belirtmektedir. Öte yandan MGH tarafından Osmanlı mirasının sahiplenilmesi ile “yeniden büyük Türkiye” kavramının kullanılmaya başladığı dikkat çekmektedir (Kara, 201x:25). Bora (1995:124) Erbakan’ın Türkiye’yi, “İslam dünyasının ve birliğinin potansiyel önderi olarak” tasarladığını, İslamcı söylem içerisinde anti-semitik bakışı güçlü tuttuğunu, Azerbaycan, Bosna, Kıbrıs gibi “milli dava”lar sebebiyle düşman olarak görülen Ermeniler, Yunanlılar ve Sırp lar karşısında bir reaksiyoner duygu kabarışı gerçekleştiğini, yabancı düşmanlığı gayrimüslimler ile Batı karşısında gerçekleşse de bu özcü ayrımcılığın kendisini “Kürt sorunu bağlamında ve İslam millet(ler)i karşısında” göstermediğini bildirmiştir (Bora, 1995:125).

Gündoğan (2017:18) Erbakan’ın Doğu’ya dönük bir lider olduğunu ve Batı’nın tüm baskılarına rağmen “denk bütçe, havuz sistemi ve D8” gibi konularda²⁴ çok çabuk ilerleme kaydederek başarılı sonuçlar aldığı, kendi ekonomi-politiğini sürdürmeye çalıştığını, kendi bağımsız para-kredi sistemini oluşturmak istediğini ancak bunlara engel olduğunu, yerli ve milli bir zihniyetin iş başında olmasına müsaade edilmediğini belirtmiştir (Gündoğan, 2017:94). Gündoğan (2017:137) ayrıca Erbakan’ın Batı’yı ve Batıcılığı aşağıladığını, onların toplum ve Dünya’ya refah getirmeyeceğini bildirdiğini, Yalta Konferansı ile Dünya’da köle sistemi kurulduğunu belirttiğini, bu nedenle derhal bu güçlere karşı İslam Birleşmiş Milletleri, İslam UNESCO’su, İslam NATO’su, İslam Ortak Pazarı kurulmasının gerekli olduğunu belirttiğini ifade etmektedir. Akgül (2018:64), Erbakan’ın “masonluk, Lions ve Rotary Kulüpleri, BM, Ortak Pazar, Dünya Bankası vb. teşkilat ve tertibatları” en iyi tanıyan kişi olduğunu bildirmektedir. Ayrıca Erbakan’ın Siyonizmin Müslümana yönelik sindirme politikalarına engel olmak için Müslüman Topluluklar Birliği’nin (MTB) oluşturulmasında çok katkısı olduğunu belirtmektedir. Bu kuruluş bir buçuk milyara yakın nüfusu ve seksene yaklaşan Müslüman topluluğun işbirliğini ifade etmesiyle hareket için önemli olmuştur (Akgül, 2018:45).

Erbakan düşüncelerini imkân dahilinde fiillerine de yansıtmıştır. Bu çerçevede 28 Haziran 1996’da hükümetin kurulması sonrasında Erbakan’ı ziyarete gelen Amerikan Büyükelçisi’nin Erbakan’a yönelttiği “çekiç güç, Amerikan üsleri, Müslüman ülkelerle ticaret, İran’la ticaret ve boru hattı” üzerine olan 6 şartına karşılık Erbakan, bu şartların tam tersi politikalar gerçekleştirmesiyle Batı’ya yönelik tavrını açıkça ortaya koymuştur

24 “Denk bütçe, havuz sistemi ve D8”le ilgili detaylı bilgi için bakınız (Gündoğan, 2007).

(Miliyetçilik Budur İşte!, 2011). Ayrıca Erbakan “haklı” olmanın ancak “güçlü” olmakla mümkün olabileceğini bildiği için MGH bünyesinde enerji, madencilik, hayvancılık, tarım, ormancılık, su ürünleri gibi konularda projeler üreterek “Ağır Sanayi” söylemini ön plana çıkarmıştır (Tuğrul, 2017:647-648). Akgül (2018:39-41), 1977’de Ağır Sanayi hamlesinin başlatıldığını, Milli Harp Sanayi’sinin kurulması gayretlerinin ortaya konulduğunu ve bunun için dış güçler, yerli sömürü ve sermaye çevreleri ile savaşıldığını bildirmektedir. Yazar “montaj değil, her yönüyle milli ve yerli üretim”in, önemsendiğini ifade etmiştir.

Erbakan tüm bunlara ilaveten özellikle vesayet unsurlarının canını sıkı davranışlar da sergilemiştir. Bu konuda “Taksim’de cami yaptırılması, başörtüsü yasağının kaldırılması, karayolu ile hac, kurban derisi meselesi, bir dakikalık karanlık eylemleri, Susurluk kazası (Çakır, 2013:771), İran Cumhurbaşkanı’nın Türkiye’ye olan ziyareti, Libya gezisi, Başbakanlıkta tarikat liderlerinin yemekli şekilde ağırlanması, ‘Türkiye’de faşist laik düzen’ olduğuna dair söylemlerin kullanılması, D-8 girişiminin yapılması, Anadolu burjuvazisinin modern burjuvaziye üstün gelecek şekilde güçlenmesi, NATO’ya karşı soğuk davranış sergilenmesi, AB ile olan ihracatın zarar görmesi ihtimali dikkate alınmayarak AB üyeliğine isteksiz davranılması ve bu durumun modern burjuvaziye olumsuz yansıması (Bölükbaşı, 2012:175-77), İslami gösteri yoğunluğunun artması, Sincan’da RP belediyesinin düzenlediği ‘Kudüs Gecesi’nde yaşanan hadiseler” şeklindeki (Çavdar, 2013:43) olumsuzluklar nedeniyle “28 Şubat (1997)” post-modern darbe süreci başlamıştır. Böylece kurulan RP-DYP Hükümeti 11 ay sürmüş ve hükümet “ordu ile laik sivil toplum kuruluşları” tarafından istifa ettirilmiştir (Uyar, 2013:109-116). Hükümetten istenen düzenlemeler ise Siyasal İslam’a karşı alınan önlemleri içermiştir. Bunun sonucunda Milli Görüşçüler, zorunlu ve daha güçlü bir dönüşüme sürüklenmiştir. Böylece MGH içerisinde sivrilene gençler (Yenilikçiler²⁵) “karşı çıktıkları AB üyeliğine taraftar olmaya”; “demokrasi, insan hakları, hukuk devleti ve sivil toplum

25 MGH’nin vesayet karşısında yaşadıkları ve yaşamak zorunda kaldığı dönüşüm zamanla parti içinde bir ayrışmayı doğurmuştur. “Yenilikçiler” denen kesim MSP’nin ilk zamanlarında harekete katılan gençlerdir. Bu gençler ilk zamanlar RP için gerekli olan değişime (örneğin çok hukuklu toplum yapısına, sivil toplumluluğa, çoğulculuğa, demokrasi ve laikliğin eleştirel onayına) dahi karşı çıksalar da (Çakır, 2013:762) zamanla “değişikliklerin yapılmasını” savunmaya yönelmişlerdir. “Gelenekçiler” ise mevcut yapıyı bozmadan sürdürmeyi istemişlerdir ve Erbakan’a yakın ekibi oluşturmuşlardır (Dursun, 2003:1). Gelenekçiler, İslamcı çizgiden şaşmak istemezken Yenilikçiler “liberalleşme” arayışına girmişler ve çağdaş usullere yönelenini dönmüşlerdir. Gelenekçiler RP’nin ideolojik bir kadro partisi olmasını, Yenilikçiler ise “ideolojik omurgalı bir kitle partisi” olmasını istemişlerdir (Çakır, 2013:761-762).

gibi kavramları savunmaya” yönelerek²⁶ güçlü bir ideolojik dönüşümü başlatmışlardır (Uluçakar, 2018:365-366).

Bu darbe sonucunda RP laikliğe aykırı faaliyetleri nedeniyle kapatılırken Erbakan ve içlerinde R. Tayyip Erdoğan’ın da bulunduğu diğer 6 önemli isim siyasetten beş yıllığına yasaklanmıştır (Uyar, 2013:109-116; Zariç, 2016:232). 17 Aralık 1997’de RP yerine Fazilet Partisi (FP) kurulmuş olsa da FP yaşadığı baskı ve kaygılar nedeniyle, RP’nin felsefesini/ideolojisini benimseyememiştir/dillendirememiştir. Bu hali ile FP “Batı ile bütünleşme yanlısı olan, liberal ekonomi ve demokratik hukuk devleti savunuculuğu yapan” bir parti haline gelmiş ve sonrasında kurulan Saadet Partisi (SP) de aynı ilkelere sahip görünmeyi sürdürmüştür (Okutan, 2006:36-319). Hatta

FP’liler MSP’de yaptıklarından daha güçlü bir şekilde RP’nin devamı olmadıklarını anlatmaya ve ispatlamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla AK Parti’nin kuruluş mantığının neden Milli Görüş’ten ayrıştırıldığı bu süreçteki gelişmelerden anlaşılmaktadır (Zariç, 2016:232). Erdoğan, Milli Görüş’ün içerisinde yıllarca süren varlığı nedeniyle yaşanan olaylara şahit olmuştur. Kendisi, partinin dışlanan bu halinden rahatsız olmuş ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olduğu esnada okuduğu bir şiir nedeniyle (Hülür ve Akça, 2007:234-235) 21 Nisan 1998’de cezaevine atılarak siyasetten yasaklanmıştır (Akdoğan, 2004a:8). Tüm bu yaşananlar MGH’nin dönüşümünün bağlayıcıları olmuştur. Coşkun (2010:43-44) bu süreci “teoriden pratiğe geçişte İslamcılarının söylemlerden aykırı fiiller ortaya koydukları ve bu anlamda Türkiye’de İslamcılarının ‘dincilikten liberalliğe; Doğu’dan Batı’ya’ kayan bir zemin dönüşümü yaşadıkları” şeklinde özetlemiştir.

Bu koşullarda FP, 18 Nisan 1999 genel ve yerel seçimlerine girmişse de 28 Şubat’tan sonra ideolojik hassasiyetlerinin içi boşaltılmıştır. Diğer partiler ise seçim kampanyalarında “Bunlara seçilseler bile iktidarı vermezler” şeklinde karşı propaganda yürüterek FP’ne oy kaybı yaşamasını sağlamışlardır. FP seçim sonucunda %15,4 oyla ancak üçüncü parti olabilmiştir (Çakır, 2013:774-775). Bu seçimlerde FP milletvekili seçilen Merve Kavakçı’nın meclise başörtüsü ile girmesi mecliste büyük olaylar yaşanmasına neden olmuştur. Bu olay da partide kapanma tehlikesi yaşatmıştır (Yılmaz, 2016:1174; Zariç, 2016:232). Böylece FP değerlerine sahip çıkamadığı gibi Kavakçı’ya da sahip çıkamaması yönüyle Milli Görüş’ün İslamcılık anlamındaki en zayıf partisi olarak 14 Mayıs 2000 I.Kongresini gerçekleştirmiş ve bu kongrede “Gelenekçi-Yenilikçi” ayrışması net bir şekilde yaşanmıştır. Gelenekçilerin

26 Erbakan’ın, kendisine verilen bir yıllık hapis cezasının infazını durdurmak için bir Fransız avukat aracılığıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurması bu konudaki değişimin bir örneğidir (Çakır, 2013:773).

temsilcisi Recai Kutan 633'e karşılık 521 oyla yenilikçilerin temsilcisi Abdullah Gül karşısında kazansa da²⁷ oy farkının az olması Gelenekçileri yasa boğmuştur (Akdoğan, 2004a:9; Bölükbaşı, 2012:178; Yılmaz, 2016:1174). Bu mücadelenin ardından ardından yenilikçiler bir tüzük değişikliği ile parti yönetiminden dışlanmışlardır (Çakır, 2013:775). Bunun sonucu olarak Erdoğan bir yıl içerisinde 81 ilde planladığı yeni partinin örgütlenmesini tamamlamıştır. Erdoğan partinin Kurucular Kurulu ve çekirdek kadrosunda Milli Görüşçüler dışında da kişiler olmasını istemiştir²⁸ (Özdemir, 2012:197). 22 Haziran 2001 tarihinde FP'nin kapatılması sonrasında (Gündoğan, 2017:106-107) Yenilikçi ekip 14 Ağustos 2001 tarihinde Türk siyasi hayatının 39. partisi olarak AK Parti'yi kurmuşlardır (Çaylak vd., 2017:4).

AK Parti siyasi kimliğini ortaya koyarken Milli Görüş'ün yaşadıklarını dikkate alarak kendisini şekillendirmiş (Kara, 2013:22-35) ve siyasi kimliğini "muhafazakâr demokrat" olarak ifade etmiştir. Muhafazakâr demokrasi değer olarak "temel hak ve özgürlükler, sosyal dayanışma, adalet ve hoşgörü gibi" insanlığın ortak iyilerini benimseyerek bu değerleri siyasetin konusu yapmayı amaçlamıştır (Akdoğan, 2004b:243). AK Parti ılımlı bir siyasi programla²⁹, Kasım 2002 seçimlerine girmiş ve birinci parti (% 34 oy alarak 365 Milletvekili çıkararak) olmayı başarmıştır. Castells (2006:30) bu durumu "tarihin ironisi" olarak değerlendirmektedir. Çünkü bu süreçte AB'nin "Türkiye'ye demokrasinin tam olarak işletilmesi konusunda baskı yapması" sonucunda silahlı kuvvetler, "AK Parti'nin iktidara gelmesine" müsaade etmek zorunda kalmışlardır (Castells, 2006:30).

Ancak (vesayetın müsaadesiyle) iktidara gelmek Erbakan örneği dikkate alındığında tek başına yeterli olmayacaktır. Bu nedenle AK Parti'nin iktidarda kalmayı sürdürmek için muhafazakâr demokrasiyle neyi ifade ettiğini ortaya koyması ve bu hususu davranışlarına/politikalarına yansıtması gerekmektedir.

27 Gül'ün ağzından istem dışı çıkan bir ifadenin Yenilikçilerin kaybetmesinde etkisi büyük olmuştur. Detaylı bilgi için bakınız (Gündoğan, 2017:106-107).

28 "Erdoğan yeni partisini solcu kimliğe sahip olmayan ve laikliği katı haliyle yorumlamayan kimselerden oluşturmak istemiştir. Böylece partinin içerisinde "FP'lilere, halen Meclis'te mevcut bulunan ANAP'lılara, DYP ve MHP milletvekillerine, eski siyasetçilere, halen vazifesini yürüten belediye başkanlarına, iş camiası ve meslek kuruluşları temsilcilerine" yer verilmiştir (Özdemir, 2012:197). İlkın AK Parti'nin MGH tarzı bir oluşum olacağından çekinilse de sonrasında ANAP'lı Erkan Mumcu, DYP'li Köksal Toptan ve Mehmet Dülger gibi isimler partiye dahil olmuştur. Böylece AK Parti Milli Görüş çizgisini aştığını göstermiştir (Tekin, 2004:69). Bunlara ilaveten milliyetçi-muhafazakâr kesimlerden "Ali Coşkun, Cemil Çiçek, Vecdi Gönül" gibi önemli isimler de partiye dahil olmuşlardır (Erler, 2007:129).

29 Erdoğan 28 Şubat süreciyle birlikte MGH ile yollarını ayırmış ve AK Parti'nin siyasi kimliğini "muhafazakâr demokrasi" olarak açıklamıştır. Bu süreçte MGH ile arasına mesafe koyduğunu gösteren en popüler ifade "Milli Görüş gómleđini çıkardığını" söylemesidir (Hülür ve Akça, 2007:234-235).

Bu bağlamda muhafazakâr demokratiğin keskin ifadeler barındırmayan özellikleri söylemlerle ve yazılı belgelerle aktarılmıştır. Sonrasında ise politikalarla Milli Görüş’ten farklı olunduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Akdoğan (2004a:13) AK Parti’nin programına bakıldığında “laiklik, demokrasi, hukuk devleti, insan hak ve özgürlükleri” şeklindeki değerlere vurgu yapıldığını ve ekonomide serbest piyasa ekonomisine değer verilerek Dünya sistemi ile bütünleşen rekabetçi bir ekonomi anlayışının savunulduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında, devletin mağdurun yanında olacağını ve yönetimin sürdürülmesinde “gönüllü kuruluşlar, özel sektör ve sivil toplumun” öne çıkartılacağını” belirtmiştir (Akdoğan, 2004a:14). Parti programında ayrıca uluslararası sözleşmelerin uygulamaya konulacağına ve laikliğin demokrasinin vazgeçilmezi olarak din ve vicdan hürriyetinin teminatı olduğuna değinilmiştir (Bingöl ve Akgün, 2005:10).

Akdoğan (2004a:18) ayrıca AK Parti’nin “öncelikle siyaseti normalleştirmeyi önemseydiğini ve bunun için Türk siyasi hayatında mevcut olan “din-siyaset, gelenek-modernlik, din-devlet, devlet-toplum-birey” gibi zıt kavramların sebep olduğu gerilimin “muhafazakâr demokrasi” ile anlaşma zemininde buluşturulmasını hedeflediklerini ifade etmiştir. Dolayısı ile “yereli kabul eden bir evrensellik, geleneği dışlamayan bir modernlik, köktenci olmayan bir değişim” vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Bu ideolojik tanımla siyaseti gerçekçi bir zemine oturtabilmek amaçlanmıştır. Çünkü iktidara erişen tüm partilerin pragmatizm ve popülizme yönelen davranışları onları siyasi kimliklerinden kopardığı gibi mevcut şartlara teslim olmalarına neden olmaktadır. Ayrıca söylem-eylem krizi yaşanması sorunu ortaya çıkmaktaydı (Akdoğan, 2004a:18-19). Koçel (2013:328) de benzer şekilde “muhafazakâr demokrasi”nin uygulamadaki gereksinimleri karşılamak üzere düşünülmüş olduğunu belirtmektedir.

4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu (2015:47) belgesinde partinin her alanda reform ve değişimi gerçekleştirdiği ve partinin muhafazakârlığının “sosyal ve kültürel değerler ile bize has özellikleri”, günümüzün ihtiyaçlarına göre yeniden üreten bir siyaset olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla ülke değer ve kültürü çerçevesinde “eski ile yeni, bağdaştıran bir toplum” arzu edilmiştir (4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu, 2015:47). Muhafazakâr demokratlık, “tedrici ve aşamalı bir değişimi benimseyen, uzlaşılı kültürü çerçevesinde siyaset yürütmeyi benimseyen, halk egemenliğine dayalı siyasi meşruluğu ve kanun ve evrensel kurallara dayalı hukuki meşruluğu önemseyen, yasalarla sınırlandırılmış bir siyasi iktidarın varlığını kabul eden, küçük ama dinamik bir devletin varlığını benimseyen, vatandaşın tercihini ve denetimini değerli gören, demokrasi

zemininde doğru ve yanlışın test edilerek düzeltilmesini isteyen, radikalizm ile toplum mühendisliğini reddeden” parametrelerle tanımlanmaktadır (Akdoğan, 2003:9-13; Akdoğan, 2004a:15-17).

AK Parti Genel Başkanı Erdoğan, “Cumhuriyet kazanımlarına çok önem verdiklerini; meclisi sorunların tartışıldığı alan olarak gördüklerini; zorlama yapma ve rant dağıtmadan ziyade düzenleyen, denetleyen, yol gösteren ve fırsat yaratan bir devlet olmayı amaçladıklarını; birlik ve bütünlüğe, üniter yapıya, demokratik, laik, sosyal hukuk devleti anlayışına, sivilleşmeye, demokratikleşmeye ve fırsat eşitliğine önem verip, “birey”i tüm politikaların merkezine koyduklarını; temel hak ve özgürlükleri sağlayarak muhafaza etmeyi en önemli vazifeleri olarak gördüklerini; Türkiye’nin çağdaş dünyaya yüzünü dönmesini, Dünya toplumu ile onurlu ilişkiler sürdürmesini, tarihsel bağın mevcut olduğu 45 ülke ve 1,2 nüfuslu İslam ülkeleriyle ilişkilere özel önem verilmesine özen gösterdiklerini; ülke yararına olacak şekilde özelleştirmeler yapmayı ve vergi düzenlemeleriyle adaleti sağlamayı vazife bildiklerini; insan hakları ihlalleri ve terörle ilgili hususlarda hassasiyetlerini sürdüreceklerini” ifade ederek parti siyasetinin genel kabullerini ortaya koymuştur (Akdoğan, 2004a:14-15).

AK Parti muhafazakâr demokrasi ile hem gelenek hem de modernliğe sahip çıkmaktadır (Akdoğan, 2003:117). Bu anlayışın içerisinde “pragmatik ve hizmet odaklılık” olmakla birlikte (Dağı, 2010:125) yabancı sermayenin ülke ekonomisi için faydalı görüldüğü bir anlayış hakimdir. AK Parti AB, DB ve IMF ile olan ilişkilerini sürdürmeyi istediği gibi çevre ülkelerde yaşanan krizleri çözmede etkili olmayı önemsemektedir. AB’ye girmeyi, ABD ve İslam ülkeleri ile olan ilişkilerini geliştirmeyi değerli görmektedir (Bingöl ve Akgün, 2005:10-11).

Erdoğan, AK Parti’nin merkez partisi olmadığını fakat “merkezin yeni adresi” olduğunu ifade etmiş ve bu söylemle merkezle çevreyi buluşturmayı arzu ettiğini göstermiştir (Bingöl ve Akgün, 2005:5). Mert (2004:265) bu konuda AK Parti’nin merkez sağ partilere benzer özellikte olduğunu Tekin (2004:123) ise “sağcı” özellikte bir parti olduğunu değerlendirmektedir. Yazar AK Parti’nin “milliyetçi-muhafazakâr değerleri ve bu tür bir kimlik söylemini” benimsediğini, bünyesinde çok sayıda milliyetçi-muhafazakâr siyasetçi barındırarak da bunu gösterdiğini işaret etmektedir. Bununla birlikte AK Parti Milli Görüş’le ilişkisini tamamen kesmemişse de onun devamı olmadığını her defasında beyan etmektedir. Yazar AK Parti’nin DP, AP ve ANAP çizgisiyle benzer yönleri olduğuna da dikkat çekmektedir (Bize Müslüman demokrat demesinler, 2003:2).

Çaylak vd., (2017:5) AK Parti’yi değişime ayak uydurup içselleştiren, toplumsal dönüşümleri inceleyip kendisini yenileyebilen, laik rejime karşı düşmanlık sergilemeyen, İslami kimliği sivriltmeyen, “merkez ve merkezin sağında konumlanan” kesimi kendisine oy verme konusunda ikna edebilen bir “catch-all” (herkesi yakala) partisi olarak değerlendirmekte ve Türk siyasi hayatında net bir şekilde “muhafazakâr”lığı siyasi kimliği olarak gösteren ilk parti olduğunu ifade etmektedir.

AK Partililer ve bu konuda yorum yapan birçok kimse AK Parti’yi bu şekilde muhafazakâr demokrat olarak kabul etse de (Barış, 2014:238), bunu kabul etmeyip AK Parti’yi “liberal demokrat” ya da başka bir ideoloji ile tanımlayanlar bulunmaktadır³⁰ (Akdoğan, 2004a:126-127; Erler, 2007:130; Fırat, 2004:21). Hatta bu konuda AK Parti’yi birçok ideoloji ile ilişkilendirenler bulunmaktadır. Bu konuda AK Parti’nin siyasi kimliğinin ismi “İslam”, uygulamaları “liberal”, tutumu “demokrat”, yörüngesi “Batı” olduğu aktarılmaktadır (Çakır, 2003:1). Tekin (2004:129) ise Türkiye’nin toplum ve siyasi yapısını belirlediği düşünülen “İslamcılık, milliyetçilik, Batılılaşma”nın çeşitli oranlarda AK Parti kimliğinde yer aldığını belirtmektedir (Tekin, 2004:130-132). Bunun sebebi ise AK Parti’nin yıllar içerisinde birçok politik değişim ortaya koymuş olmasıdır (Turan, 2022). Çünkü yaşanan iç ve dış hadiseler AK Parti için bu değişimi zorunlu hale getirmektedir.

Çaylak vd., (2017:3) ise AK Parti’nin ideolojisinin dönem dönem değiştiğini belirtmektedirler. Bu hususta yazarlar AK Parti iktidarının ilk dönemlerinde “muhafazakâr liberalizm evresini” yaşadığını; İkinci dönemde “Pan-İslamist popülizm evresini” yaşadığını ve üçüncü evrede söylem ve eylemlerinde “Türk-İslamcı milliyetçilik” dozunu artırarak “İslam soslu ulusalcı milliyetçilik” icra ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla yazarlar ilk dönemi (2002-2007) “Muhafazakâr Liberalizm/Demokrat”, ikinci dönemi (2007-2011) “Kalfalık-Pan-İslamist Popülizm” ve üçüncü dönemi (2011-2016) “Ustalık-İslam Soslu Ulusalcı Milliyetçilik”, (Çaylak vd., 2017:4) şeklinde isimlendirmişlerdir. 2015 sonrasında ise yaşanan terör, hendek/barikat olayları ve FETÖ olayları dikkate alındığında milliyetçiliğin AK Parti için daha önemli bir tercih haline geldiği söylenebilir. Çünkü hem sınır güvenliği anlamında yaşananlar hem de içerideki olaylar bunu gerekli hale getirmiştir.

AK Parti ilk dönemlerinde MGH’nin yaşadıklarını dikkate alıp vesayet unsurları ile mücadele etme sürecinde (Tekin, 2014.33-34) yönünü AB’ye

30 Örneğin Dursun (2003:2), AK Parti’yi statükoyu değiştiren özelliğine bakarak “radikal demokrat” bir parti olarak değerlendirmektedir.

dönüp Batı değerlerini (özgürlük, demokrasi vs.) önemseyen bir pozisyon belirlemiş (Bölükbaşı, 2012:181; Yıldırım, 2014:3) olsa da ülkede yaşanan terör olaylarının ardından çözüm sürecinden (Alptekin ve Köse, 2018:315-317) istenen verim alınamayınca (Karaca, 2018) yaşanan hendek hadiselerinin (İnci, 2019:590-592) devamında ortaya çıkan FETÖ darbe girişimi AK Parti'nin ideolojik dönüşümünde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bu darbe girişimi AK Parti için ideolojik dönüşümde 2016 sonrası için milliyetçiliği daha ön plana çıkarmıştır. AK Parti'nin milliyetçiliği bu süreçte hem söylemlere hem de eylemlerine yansıttığı yapılan birçok çalışmada açıkça görülmektedir (Akyiğit, 2020:154-155, Duran, 2018a:72; Erdoğan, 2016; Turan, 2022:272, 500-517).

3.5.Siyasi Kurumlarla İnşa Edilen İdeolojik Değişim

Türkiye'de siyasi kurumlar (anayasa, merkezi hükümet, bölgesel ve yerel yönetimler, kamu yönetimi, yasama yürütme yargı, bakanlıklar vs.) mevcut resmi ideoloji çerçevesinde şekillenmiştir. 1980 sonrası süreç örnek olarak alındığında parlamenter sistem süreç içerisinde (özellikle 2007, 2011 ve 2014'te) değişime uğramış ve 16 Nisan 2017 itibariyle gelen Başkanlık sistemiyle birlikte mevcut rejim/sistem daha muhafazakâr ve milliyetçi bir şekilde işlemeye başlamıştır. Çünkü bu sürece değin yapılan yasal düzenlemeler/değişiklikler ile “vesayet sistemi ötelenerek” hem iç ve dış politikada yöneliş değişmiş hem de ideoloji dönüşmüştür. Siyasi kurumların ideolojiji nasıl dönüştürdüğü hususu bahsi geçen bu örnek üzerinden incelenecektir.

Türkiye'deki kurumsal yapının oluşmasında Osmanlı'dan geçen kültürel mirasın da etkisi bulunmaktadır. Kemalistler, Mutlak Monarşi'den Cumhuriyete geçmişlerdir. Ancak ümmet toplumu özelliklerine sahip halkın bir ulus haline getirilmesi ve Batı tipi bir toplum oluşturulması gerekmiştir. Bu süreçte devrimler uygulanmıştır. Modernleşme süreçlerinde geciken toplumlarda, devlet eliyle modernleştirme yapılmaktadır. Bu tür modernleştirmeler, “toplumsal farklılıkların görülmesini engelleyen, resmi ideoloji ile paralel gitmeyen talepleri reddeden, toplumun farklı kesimlerinin siyasal sistemde temsilini engelleyen” bir karakter arz etmektedir. Bu süreçte “laikliğin işletilmesi ve Osmanlı'dan alınan yönetim anlayışının değiştirilmesi”, İslamcı çevrelerden tepki alsa da Cumhuriyet bürokrasisi, “seçkin bir dünya görüşü anlayışına dayanan, kendisini devletin asıl hizmetkâr ve tek hamisi görme anlayışını” Osmanlı bürokrasisinden devralmıştır. Sistemi kuran ve menfaatlerini bu sisteme göre düzenlemiş olanlar, bu yeni değerlerin, gelişmiş ve bütünleşmiş bir toplum tarafından tehdit edilmesini istememişlerdir. Bu seçkin kesimden oluşan merkez,

iktidara ortak olmak isteyen çevreyle bütünleşmeyi reddetmiştir. Bu nedenle çevre sürekli baskı altında tutulmuştur. Bürokratik yönetim siyaset karşısında hiçbir zaman geri planda kalmamış ve bu durum, demokrasinin Türkiye’de tam anlamıyla oturamamasına neden olmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı’nın yarattığı zorluklar karşısında otoriter yönetim tarzının sürdürülmesi CHP’ye karşı “Batı’nın ve toplumun tutumunu” olumsuz etkilemiştir. CHP’nin ise savaş sonrasında SSCB karşısında Batı müttefiki olmayı seçmesi ile “otoriter yönetimden” koparak “liberal demokrasiyi” işletmesi gerekmiştir. Bu zorunluluk ise çok parti denemelerini beraberinde getirmiş ve CHP dışında bir partinin (Demokrat Parti) iktidara gelmesinin önü açmıştır (Eser vd. 2012: 70-72, 74).

Tek Parti döneminden sonra muhafazakâr bir parti olarak iktidarı 10 sene kadar yöneten Demokrat Parti (DP)’nin attığı politik adımların³¹ “Cumhuriyeti inşa edenlerin beklentilerine uygun olmaması ve ülkede yaşanan sosyal ve ekonomik sıkıntılar” sonucunda yaşanan 1960 Darbesi’nin ardından³² (Özkuş, 2023:18-19) hazırlanan 1961 Anayasası’yla TBMM ile birlikte kullanılacak birçok yeni kurum (Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Millî Güvenlik Kurulu (MGK), Cumhuriyet Senatosu, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), askeri, sivil ve yargı bürokrasisi) inşa edilmiştir (Eser vd., 2012:79). Ayrıca meclis hükümet sisteminden parlamenter sisteme geçilmiştir (Demir, 2020: 63). 1961 Anayasası Dünya’daki ve Türkiye’deki gelişmeler çerçevesinde hazırlanan ve özgürlük yönü güçlü kılınan bir anayasa olmuştur. Böyle özgür bir ortamda rahat hareket eder hale gelen komünizm tehlikesi karşısında ise “İslami gelişmelere müsaade edilerek” bir çözüm üretilmiştir. Ancak bürokratik elitlerin verdiği bu müsaade ve sınır MGH’nin kurucusu Erbakan’ın düşündükleri ve yaptıkları³³ ile aşılmıştır. Dolayısıyla komünizmi

31 DP yöneticileri, ordu ile CHP arasında var olan yakınlaşmadan rahatsız olarak her an darbe olacağı endişesi ile önlemler alan adımlar atmaya yönelmişlerdir. 1953 yılı itibarıyla bireysel özgürlükleri sınırlandırılarak, basın ve üniversite kurumları üzerindeki baskı ve denetimleri artırmışlardır. 1954 seçimleri sonrasında oy alamadığı yerleşim birimlerini cezalandırmışlardır. 1955 sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılar da bu baskıyı artırmıştır. Çok partili döneme kadar otoriter yönetim sergileyen CHP ise bu süreçte egemenliğe ordu ve aydını ortak etme düşüncesini savunmuştur (Eser, 2012:77).

32 CHP, DP’nin askeri ve sivil bürokrasinin etkisini kırmaya dönük her adımdan rahatsız olmuş ve 1958 yılında toplanan kurultayda “partizanlığın kaldırılması, seçim güvenliği, iki meclisli yapının oluşturulması, basın özgürlüğü, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu ve Özerk Üniversite” gibi talepler dile getirmiştir. Fakat buna karşılık, DP Hükümeti “Meclis Tahkikat Komisyonu kurarak” muhalefetin siyasi faaliyetlerine denetleme getirmiştir (Eser vd., 2012, 75). Dolayısıyla darbe sonrası düzende/revizyonda vesayeti “siyasi erkan karşısında güçlendiren” bu kurumların oluşturulduğu görülmektedir.

33 Erbakan’ın vesayeti rahatsız edici davranışları ile ilgili detaylı bilgi için bu çalışmanın “İç ve Dış Siyasi Olayların Neden Olduğu İdeolojik (ve Tipolojik) Değişim” başlığı içeriğini inceleyiniz.

engellemeye dönük de olsa MGH'nin istediği her düzenlemeyi yapabileceği algısına karşı gelinmiştir. Buna ilaveten ülkede yaşanan sosyal, siyasi ve ekonomik diğer sorunların da bir yansıması olarak (Uluçakar, 2018:366; Zariç, 2016:231) gerçekleştirilen 1980 Darbesi ile siyasi alana yeniden bir müdahale yapılmıştır. Bu müdahale ile birlikte yapılan yeni düzenlemelerle 1961 Anayasası'nın biçtiği bol gömlek daraltılmış ve böylece özgürlükleri kısıtlayıcı kurumsal düzenlemeler yapıldığı gibi mevcut kısıtlayıcı hükümlerin de varlığı korunmuştur (Biol, 2012:49).

Ancak 1980 Darbesi ile birlikte gelen kısıtlamaların ve ekonomideki dönüşümün sebep olduğu toplumsal bunalımların halk nezdinde olumsuz yansımaları olmuştur. Bu süreçte Türk İslam Sentezi gibi İslami hususları öne çıkaran adımların işletilmesi halkın bunalımını azaltıcı etkiler doğurması adına bürokratik elitlerce kabul görmüştür. Hatta Türk İslam Sentezcileri devlet ve millet kavramlarını yüceltmeleri, İslam dinine fonksiyonel yönü ile de bakmaları, Cumhuriyetin ilke ve kazanımlarını tamamıyla reddetmemeleri nedeniyle 1980 sonrası dönemde devlet politikalarını da etkileyerek yönlendirmişlerdir (Çoban, 2015:66; Kadioğlu, 2020; Küçük, 2019:25). Ancak bu dönemde Türk İslam Sentezcilerinin davranışları bürokratik elit için bir rahatsızlık oluşturmaya da yeniden iktidara erişme fırsatı yakalayan Erbakan'ın yürüttüğü politikalar rejimin bekçilerine yeniden bir rahatsızlık vermiş ve ülkede 28 Şubat 1997 Post Modern Darbesi'ne giden bu süreç yaşanmıştır (Uyar, 2013:109-116). Bu darbenin muhafazakâr kesim üzerinde olumsuz etkileri olmakla beraber 2000'lerin başında ülkede yaşanan ciddi ekonomik bunalımlar ve mevcut partilerin verimsizliğinin seçimde yarattığı yılgınlık, "maziden ders çıkaran Milli Görüş'ün Yenilikçilerinin inşa ettikleri yeni partileri (AK Parti)" ile 2002 seçimlerinde iktidara gelmelerine kapı aralamıştır. AK Parti'nin iktidara gelmesinde ve bunu sürdürmesinde AB'ye yönelik bir politik duruş/pozisyon belirlemesi çok belirleyici olmuştur. AK Parti bu duruşu koruması sayesinde -süreç içerisinde fırsatları yakalayıp halk nezdinde meşruluğunu sağladığı oranda adım adım dönüşümler ortaya koyarak- "siyasi iktidarın muktedir olmasına müsaade etmeyen bu kurumsal sistemin yeniden dizayn edilmesini" mümkün kılmıştır (Castells, 2006:30; Hülür ve Akça, 2007:234-235; Okutan, 2006:315-316).

AK Parti Türkiye'nin üç çeyrek asrı geride bırakmış kurumsal inşasını değiştirmek için yönünü AB'ye çevirerek bu süreçte demokrasi çerçevesinde dönüşümler ortaya koymuştur (Alptekin ve Köse, 2018:315-317; Bölükbaşı, 2012:181; Yıldırım, 2014:3). Bu esnada -Batılı ülkelerle ilişkilerinde yakaladığı fırsatlarla- BAP eş başkanlığını da kabul ederek çevre ülkelerle ilişkilerini daha da güçlendirmek istemiştir (Günel, 2004:160-161). Bu evrede iç politika üretim sürecinde meclis içinde bazı engellemeler

ortaya çıksa da (367 krizi gibi) bunlarla mücadele ederek özellikle 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı makamını sivilleştirilen ciddi bir adım atılmasıyla Türk yönetim sisteminde büyük bir kurumsal dönüşüm yaşanmıştır (Bekaroglu, 2015:113-115). Böylece 2014 yılına dek Cumhurbaşkanlığı makamı kontrol altında tutularak “ülkeyi yeniden dizayn eden kanunların vesayetçi Cumhurbaşkanlarına takılma sorunu” aşılmıştır. Burada özellikle Cumhurbaşkanı adayları arasından halkın kendisinin tercih/seçim yapması halk nezdinde meşruluk yönüyle değerli ve belirleyici olmuştur (Özipek, 2014:93-94). Bu süreçte halkın siyasi kademelerin davranışlarını/politikalarını meşru görmesinin yanında AB’ye yönelik adımların güçlü bir şekilde atılması vesayetin müdahale girişimlerini iyice yavaşlatmıştır/azaltmıştır. Çünkü bu süreçte AB’ye yönelik verilen tavizlerle Türkiye’nin uluslararası alanda prestiji arttığı gibi ekonomide yaşanan ilerleyiş ve iyileşme de ülkede vesayetçilerin etkisi ile bir kaos ortamının yaşanmasını engellemiştir (Turan, 2022:299).

Tüm bunların yanında AK Parti kanadının 12 Eylül 2010’de gerçekleştirdiği Referandum da önemli bir kurumsal dönüşüm adımı olmuştur. Bu referandumla -FETÖ’nün birçok kurumda önünün açıldığı (güçlendirildiği) ifade edilip eleştirilmekle birlikte- (Ulusoy, 2020) Anayasa mahkemesi, HSYK, askeri yargı vs. birçok kuruma dokunulmuş ve değişime dahil edilmiştir (Referandumda neyi oylayacağız?, 2010). 2011 itibarıyla yeni bir kurumsal dönüşüm de Başbakan Yüksek Askeri Şura’da masa oturma düzeninde yapılan değişiklikle gerçekleştirilmiştir. Önceden “Başbakan ve Genelkurmay Başkanı”nın yan yana oturduğu düzen değişmiş ve oturma düzeni “başbakan masanın ortasında oturacak şekilde” yeniden dizayn edilmiştir. Bu oturma düzeni tüm Dünya’ya Türkiye’de askeri vesayetin konumunun geriye itilmesi yönünde önemli bir mesaj niteliği taşımıştır. Şura’nın yapısı ihtiyaca ve kurumsal yapıdaki dönüşüme göre sonraki süreçte de revize edilmeye devam etmiştir³⁴ (Türkiye’de 2011 böyle geçti, 2011). Bu esnada Türkiye’de demokratik açılım girişimleri başlamış (Alptekin ve Köse, 2018:315-317) ve sürecin sonunda terör faaliyetleri durdurulamadığı gibi

34 2016 darbe girişimi sonrası Şura’nın yapısı yeniden düzenlenmiştir. Şura Başbakan’ın başkanlığında “Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı ve Milli Savunma Bakanı ile Kuvvet Komutanları”nın katılımı ile Çankaya Köşkü’nde (Başbakan’ın konutu) yapılmaya başlanmıştır. Toplantı 1 günde tamamlanmaya başlandığı gibi Şura’nın genel sekreterliği Milli Savunma Bakanı’na verilmiştir. 2018’de uygulanmaya başlanan Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle birlikte Şura’nın yapısı bir kez daha değiştirilmiş ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı başkanlığında “Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanları”nın katılımıyla toplanmaya başlamıştır. Ayrıca Şura’nın sekretarya hizmetlerini Cumhurbaşkanınca belirlenecek mercinin yapacağı ve gerektiğinde cumhurbaşkanının Şura toplantılarına katılarak başkanlık edebileceği düzenlenmesi getirilmiştir (Yüksek Askeri Şura, 2018).

Hendek/Barikat Olaylarının yaşanması da ülke için çok can yakıcı olmuştur (Muhalefet, ‘çukur ve barikat operasyonları’nda şehit olan 793 asker ve polisi unuttu, 2018). Tüm bunların ardından bir de 2016 FETÖ darbe girişiminin yaşanması artık “Türk Silahlı Kuvvetlerinin temizlenmesi, hükümet sisteminin revize edilerek yürütmenin güçlendirilmesi ve AK Parti’nin politik bakışı ile ideolojisinin değiştirilmesi” için bir mecburiyeti ortaya çıkarmıştır.

Türkiye için önemli ideolojik dönüşümler getiren 16 Nisan 2017 Referandumu ise özellikle milli kaidelerle ve beka meselesi ile ilişkilendirilerek FETÖ’cü temizliği çerçevesinde halka sunulmuştur/anlatılmıştır. Bu referandumla birlikte parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş gerçekleşmiştir (Aktürk, 2018:297-298; Turan, 2022:233, 271). Getirilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile birlikte yasama ile yürütme daha sert/keskin bir şekilde ayrılarak yürütmenin yetkileri ciddi anlamda artırılmıştır/güçlendirilmiştir. Başkana önemli bir güç ve yetki verilmesiyle istenen kurumsal dönüşüm büyük ölçüde tamamlanmıştır. Böylece bu kurumsal dönüşüm ile vesayet neredeyse tamamen kontrol gücünü yitirmiştir (Bektaş, 2019:205; Gözler, 2017; Dinç ve Yılmaz, 2022:176).

AK Parti bu süreçte bugüne kadar kendisine şekil verdiren orduyu (ya da askeri bürokrasiyi) mümkün olduğunca “hem muhafazakâr ideolojik dönüşümü engellemek isteyen ordu komutanlarından hem de FETÖ oluşumundan” arındırarak revize etmiştir. Ülkenin hem iç hem de dış düşman baskısı altında olduğu (beka kaygısı) söylemelere yansıtılarak ve böylece milletin desteği istenerek/sağlanarak yürütülen politikalarda halk nezdinde meşruluk sağlanmak istenmiştir (Özdemir, 2019:181-182; Turan, 2022:271). Bundan sonrasında Türk devletlerinin ideolojik yaklaşımı olan “Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi, Nizam-ı Âlem Ülküsü, Kızılelma” tarzı ülküler söylemlere yansıtılarak veya işaret edilerek milletin ülke içerisinde kenetlenmesi istenmiş ve dış politikada Yeni Osmanlılığı canlandıran ve güçlendiren bir takım kurumsal düzenlemeler (Türk Devletler Teşkilatı, Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, yumuşak güç, kamu diplomasisi vs.) gerçekleştirilmiştir (Alemdar, 2020; Ekşi, 2018:239-244; Turan, 2023b). Bir yandan Cumhurbaşkanlığı konutu ve devletin simgelerinde Türk rengi ve desenleri ön plana çıkarılarak köklü devlet imajı oluşturulurken (Devletin yeni rengi: turkuaz, 2017-ktaptan; Meclis tören polislerine turkuaz üniforma, 2017) diğer yandan “İslam coğrafyasını koruyan politika adımları atılması, Suriyelilere kucak açılması, mazlumları koruma söylemlerinin artırılması, dış politikada sözü geçer bir ülke olma girişimlerinin ortaya konulması ve bunları kolaylaştırmaya dönük askeri adımların atılması” ile devletin/rejimin muhafazakâr ve milliyetçi düsturları uygulamaya konulmuştur (Bingöl ve Akgün, 2005:6; Ekşi, 2018:239-244, Öztan, 2013:1; Turan, 2022; Yeni

Türkiye Sözleşmesi 2023, 2015; 64. Hükümet Programı, 2015). Dolayısıyla Cumhuriyeti kuran ve yaptıkları engellemelerle rejimi koruduğuna inanan vesayet unsurlarınca yapılan kurumsal düzenlemelerle getirilen -muhafazakâr kesimi engelleyici- ideolojik duruş AK Partili unsurlarca süreç içerisinde getirilen kurumsal dönüşümle muhafazakâr ve milliyetçi çerçevede yeniden dizayn edilmiştir.

3.6.Siyasi Politikalar ve İdeolojik Değişim

Türk siyasi hayatı incelendiğinde siyasi politikaların da ideolojiyi etkilediği/değiştirdiği/belirlediği dikkat çekmektedir. Ya da diğer bir ifade ile o politika ile ilgili ideolojik bakış değiştiğinde politika da yeni ideolojiye uygun bir şekilde dönüşmektedir. Her parti kendisini bir ideoloji ile tanımlasa da (örneğin AK Parti kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlasa da) o ideolojinin dışına çıkılarak bazı politikaların belirlendiği ya da başka bir ifade ile politikadan politikaya ideolojilerin birbirinden farklı uygulandığı (örneğin ekonomi politikalarında liberalizm işletilirken eğitim politikalarında muhafazakârlığın belirleyici olması) söylenebilir. AK Parti dönemi örneği bu konuda “ekonomi (neoliberalizm), eğitim (muhafazkârlığın öne çıkması, imam hatiplerin açılması, ders içeriklerinin değiştirilmesi), demokrasi (demokratik açılım, TRT Kürdi ve Arabi gibi kanalların açılması) ve dış politika (Türk Devletler Teşkilatının kurulması ve Yeni Osmanlıcılığın işletilmesi)” yaklaşımlarında birbirinden farklı ideolojilerin temel alındığını göstermektedir. Bu çalışmada tüm bu konulara girmek mümkün olmasa da “siyasi politikaların değişmesi çerçevesinde ideolojinin değişmesi hadisesi” dış politika ve ekonomi politikaları temelinde örneklendirilerek incelenecektir.

AK Parti, iktidara ilk geldiğinde “Türkiye krizden çıkmaya çalışan bir ülke olması bağlamında IMF ile birlikte hareket ediyorken” AK Parti bu duruşu sürdürdüğü gibi yönünü AB’ye dönerek kaderini buna göre belirleyeceğini ifade etmiş ve böylece neoliberal zeminde dönüşümler gerçekleştirerek Türkiye’yi Dünya’nın önemli ekonomilerinden biri haline getirmiştir (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2002:13; Bingöl ve Akgün, 2005:10-11; Eğilmez, 2016; Koç, 2016:120). Ancak ekonominin iyi olmasının tek başına yetmemesi ve diğer politikaların da ülkenin gidişatında ve gelişmesinde etkili olması bağlamında AK Parti zamanla “terörle mücadele, Arap coğrafyası ile ilişkiler sürdürme, Türk devletleri ve Rusya ile alternatif ilişkiler yaratma vs.” faaliyetlere yönelerek AB’yi tek yol olmaktan çıkarmıştır (Bağcı ve Sinkaya, 2006:26; Saraçoğlu, 2013: 63-64). Çünkü bu süreçte iç politikada vesayet makamlarının ötelenmesi (Dinç ve Yılmaz, 2022) ve ekonominin iyileşmesi (Eğilmez, 2016) çerçevesinde AK Parti dış politikada daha bağımsız hareket edebilir hale gelmiştir. 2003 yılında yaşanan Irak Müdahalesi’ne etkisi/

katkısı olmayıp ABD'nin gözünde değeri düşen AK Parti, sonrasında ortaya koyduğu politikaları ile ABD'nin rızasını alarak BOP eş başkanlığı vazifesini üstlenebilmiştir (Günel, 2004:160-161). Ancak devam eden süreçte Orta Doğu'da yaşanan hadiseler ve özellikle Arap Baharı sonucunda ABD'nin kararsız ve Türkiye'yi zor durumda bırakan tutumu (Kışman ve Aydın, 2017:54) iki ülke arasında ilişkilerin sarsılmasına ve askeri anlamda sorunlar/ambargolar yaşanmasına neden olmuştur (Doğan, 2022; Tarhan ve Çetinkaya, 2020). Türkiye'nin bu süreçte askeri anlamda ve müttefiklik ilişkilerinde ABD'den umduğunu bulamaması ve bu nedenle güvenlik kaygıları yaşaması ise ekonomide ve askeri alanda milli adımların atılmasını, dolayısıyla AK Parti için siyasi politikalarda ve bu politikaların ideolojisinde bir dönüşümün yaşanmasını mecbur kılmıştır (Erdoğan yerli ve milli üretime dikkat çekti, 2019; Erdoğan, 2016).

Buradaki yön/politika değişimi sadece ABD ile ilişkilerde gerçekleşmemiştir. BOP sürecini ilkin ABD ile ilişkileri iyileştirmek için yürüten AK Parti sonrasında bu süreçle Orta Doğu'ya girerek Yeni Osmanlıcılığı işletme deneyimini gerçekleştirmiştir. 2011 Arap Baharı sürecinin yaşanmasını engelleyemeyen ve Mısır'da Arap Baharı ile seçilen Mursi'nin varlığını destekleyen (Efegil, 2016:49-50) AK Parti, Mursi'nin (tahmin edildiğine göre askeri taraflarca) öldürülmesine tepki göstererek Mısır ile ilişkilerini uzun süre askıya alsa da bugün gelinen noktada Mursi'nin katilleri (Sisi) ile görüşmeye yeniden başlamayı bölgenin kontrolünün Batılıların elinde kalmasını engellemek açısından zaruret olarak görmüştür (Abdulhakim ve Muhtar, 2023). Aynı şekilde Arap Baharı denen sürecin yansıması ile Suriyelilere kapı açmak durumunda kalıp mazlumlara sahip olunmasını Yeni Osmanlılık üzerinden okuyan AK Parti, Esad'ın Arap Baharı sürecinde yönetimden (devlet başkanlığından) indirilmesine olur verse de bugün Esad'lı bir Suriye'nin varlığına olumlu bakmayı pragmatik anlamda gerekli görmektedir (Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Esad ile görüşmeye yeşil ışık, 2022; Efegil, 2016:49-50). AK Parti, AB ve ABD'ye tüm benliğiyle yöneldiği (bağımlı olduğu) bir evrede onlardan ihtiyaç duyduğu askeri desteği alamayarak Orta Doğu'da terör unsurlarının büyümesini bir müddet izlemek durumunda kalsa da, sonrasında, -yerlilik ve milliliği ön plana çıkararak- attığı kalkınma, bağımsızlık ve askeri müdahale adımları ile bu alanda bir ideolojik değişimi ortaya koyduğunu göstermiştir (Alptekin ve Köse, 2018:315-317, 325-329). Böylece vazgeçilmez ABD ve AB çizgisinden çıkılarak “-ABD'nin ezeli düşmanı olan ve NATO üyesi olmayan Rusya'dan- S-400 alımının yapılması (Tarhan ve Çetinkaya, 2020), ABD onayı olmaksızın Suriye'ye yönelik askeri müdahalelerin gerçekleştirilmesi (Babacan, 2020:12-13) ve Batı'nın Rusya'ya yönelik uyguladığı ambargoların

delinmesi (Kırımlı, 2015) politikalarının yürütülmesi” Türkiye’nin Batı yönelişine karşın Doğu yönelişini tercih ettiğinin göstergeleri olmuştur. Bu yeni ideolojik duruş, “Azerbaycan’a Karabağ konusunda destek verilerek Türk devletlerine (Tarihi Karabağ zaferi Türk yolu ile taçlanıyor, 2020) ideolojik bir güç pompalanmasını sağladığı” gibi “Çin’in Batı karşısında bir İpek Yolu Projesi gerçekleştirme adımlarının yolunu açmıştır” (Çolakoğlu, 2012:61; İpek Yolu canlanacak: Gayretlerimiz hız kesmeden devam ediyor, 2021; Türkiye’nin Doğu Türkistan politikası değişiyor mu?, 2017). Dolayısıyla Türkiye, II. Dünya Savaşı’ndan beri hem ekonomik hem de askeri anlamda medet umduğu ve bağımlı olduğu Batı (AB ve ABD) ideolojik yolundan saparak Doğu’nun yarattığı fırsatlar ve medeniyetin (İslam, Türk ve Osmanlı medeniyeti) verdiği güç ile ideolojik anlamda daha bağımsız ve kendine özgü bir şekilde politikalar belirleyerek Doğu’nun kaynaklarını ve medeni gücünü Batı karşısında daha bağımsız bir şekilde kullanmayı daha doğru görür hale gelmiştir.

4.Sonuç, Değerlendirme ve Öneriler

Türkiye’de siyasi ideolojiler yüz yıllık Cumhuriyet tarihinde birçok pozisyonda değişim yaşamıştır. Bu mazi, ideolojilerin gücünü gösterdiği gibi çeşitli amaçlarla kullanılabilirliğini de ortaya koymuştur. “Tarihi, kültürel ve ekonomik dayanaklar, siyasi partiler, siyasi aktörler/liderler, iç ve dış siyasi olaylar, siyasi kurumlar ve siyasi politikalar” şeklindeki altı sacayağı çerçevesinde ne tür bir ideolojik dönüşüm yaşandığı çalışma içerisinde örneklendirilerek açıklanmıştır. Tüm bu örnekler Türkiye’de Cumhuriyet tarihi boyunca ideolojik değişimin nasıl gerçekleştirildiğinin örneklerini sunmaktadır.

İdeolojik söylemler ve beklentiler tarihi şekillendirdiği gibi günümüzü de şekillendirmektedir. Bugün gelinen noktada sahip olunan ideolojik yaklaşım Türkiye’nin çevresine olan bakışını etkilediği gibi çevrenin de Türkiye’ye olan bakışını belirlemektedir. Osmanlı’nın yokluğunda Orta Doğu’da yaşananlar bugün Osmanlı benzeri bir gücün bölgede hakim olmasının önemini gösterdiği gibi Türk Dünyası’nın yaşadığı olumsuzluklar da Türklerin bir araya gelmesi ve güçlenmelerinin ne kadar ehemmiyetli/önemli olduğunu göstermiştir. Son yıllarda Dünya’da yenilenen koşullar Türkiye için Batılı olmanın bir mecburiyet olmadığını göstermiştir. Türkiye bugün durduğu yerden yüz yıllık tarihi tecrübeyi/yaşanmışlığı ideolojik perspektiften okuduğunda sadece Cumhuriyet değerlerini ya da sadece Osmanlı değerlerini benimseyerek yol almak zorunda olmadığını anlayabilmiştir. Mazinin zenginlikleri (Osmanlı ve Cumhuriyet) bir servet iken fakirlikleri bir tecrübe olarak politik ve ideolojik yönelişi şekillendirmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşu ulus-devletler çağının bir yansıması/sonucu olarak Osmanlı'yı ortadan kaldırmış ve Osmanlıcılık ile İslamcılığın Türklerin liderliğindeki Osmanlı'nın dağılışı engelleyememesi neticesinde "Türkçülük" aydınlar tarafından bir mecburiyet olarak kucaklanmıştır. Bu ideoloji (Türkçülük) bir ulus-devleti inşa etme sürecinin kurucu unsuru olarak Türkiye'yi şekillendirmiştir. Ancak Türklük bilincinin halkı şekillendirmesi sürecinde Batı'nın güçlü ve modern değerleri halka benimsetilirken Doğu'nun Osmanlı'yı geride bırakan yıpratıcı değerlerinden uzaklaşmak istenmiştir. Çünkü Doğu'nun güçlü değerleri ile kurulan Osmanlı son dönemlerinde bu değerlerden soyutlanarak yok olmuştur. Ellerinde kalan değerler ise bürokratik elit tarafından geri kalmışlığın sebepleri olarak okunmuş ve Cumhuriyet değerleri Osmanlı değerlerini öteleyerek inşa edilmiştir. Ancak bu süreçte Batı'nın Dünya'da modernizm çerçevesinde ortaya koyduğu sömürüler ve kıyımlar Dünya'yı yeniden bir değişime mecbur bırakmıştır. Çünkü Dünya'nın her yanında yaşanan "göçler, kimyasal felaketler, sömürü faaliyetleri ve askeri kıyımlar" gibi birçok etken, insanları ve sınırları değiştirerek "Dünya'ya yeniden güçlü ve koruyucu bir dokunuş yapmak gerektiğini" göstermiştir. II.Dünya Savaşı sonrasında Dünya'nın Doğu ve Batı dengesinde zıtlştırıldığı bir yapı 1990 sonrasında Doğu Bloku'nun dağılması ile Batı'nın Orta Doğu başta olmak üzere Dünya'ya olumsuz dokunuşlarını (sömürü ve kıyım gibi) kuvvetlendirmesi Dünya insanlığının yeni bir dengeleyici gücü çağırmasını mecbur kılmıştır.

Bu esnada Türk siyasi partileri öncelik olarak kendilerini iktidara getirecek bir ideolojik dönüşüme odaklanmış ve dış politikada elde edecekleri kazanımları ve tarihi (kültürel) görevlerini öteleyen bir duruş sergilemişlerdir. Bu duruşun benimsenmesi için çoğu zaman Atatürk'ün "Yurtta sulh cihanda sulh" söylemine atıf yapıp bu söze sırtlarını dayayarak meşruluk arasalar da dışarda olup bitene göz kapamaları ile Atatürk'ün³⁵ ve Osmanlı'nın ülkülerini³⁶ ötelediklerinin/unuttuklarının zamanla farkına varacaklardır. Siyasi partilerin bu şekilde davranmasında elbette "vesayetin, Batı'ya yönelme mecburiyetinde olunmasının, Rusya ile kötü olmama kaygısı taşınmasının ve Arap kültürünün etkisinden kurtulma güdüsünün" etkisi bulunmaktadır. Bu dönemde Türk siyasi hayatında özellikle "Batı'ya karşı olan ve sömürgeye kafa tutan görüşlerdeki partilerin askeri (Erbakan örneği)

35 Atatürk "*Türk birliğinin bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben görmesem bile gözlerimi Dünya'ya onun rüyaları içinde kapayacağım*" sözleri ile bu konudaki hayalini ortaya koymuştur. Sovyetlerin dağıldığı güne Türkiye'nin hazır olması gerektiğini bildiren Atatürk'ün bu konuda attığı önemli adımlardan bir tanesi Türk devletleri ile köprü kurulmasını sağlayacak olan Latin Alfabesine geçiş çalışmaları iken diğeri Türklerin kökenlerinin araştırılması için araştırmacıların Dünya'nın çeşitli yerlerine gönderilmesidir (Kılıç, 2010).

36 Türklerin ve Osmanlı'nın ülküleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Turan, 2023b).

ya da ekonomik (Ecevit örneği) nedenlerle ezildikleri”, milliyetçi olduğunu belirten partilerin ABD ile ilişkileri güçlü tutmaya önem verdikleri (Türkeş ve Demirel örnekleri)” ve “muhafazakâr olduğunu beyan eden partilerin ise ABD’den yardımlar alarak ülkeyi onlara bağlı hale getirdikleri (Menderes ve Özal örnekleri)”nin örnekleri izlenmiştir.

Türk siyasi hayatında yaşanmış ve bu çalışma içerisinde incelenen örneklerden de anlaşıldığı gibi, vesayet unsurları ile dış eller (güçler) yaptıkları onca engellemelere (darbeler vs.) rağmen muhafazakâr değerleri halkın zihninden temizleyememişlerdir. Cumhuriyet kurucusu elit kesim 28 Şubat 1997 Post Modern Darbesi ile AK Parti’yi inşa edecek ekibe Türkiye’de iktidarda kalabilmenin inceliklerini/önceliklerini öğretmiş ve 2016 sonrası evrede yaşananlar ise Türkiye’de yarattığı sistem/rejim değişikliği ile Dünya’daki denge arayışlarında önemli bir belirleyici olma konusunda AK Parti’ye fırsatlar yaratmıştır.

Dış gelişmeler ülkeleri büyük tesirler altında bırakmakta ve kurduğu iç/ dış dengeleri değiştirebilmektedir. Bu çerçevede Fransız ihtilali ile dışarıdan gelen ideolojik (milliyetçi) değişim ilkin Osmanlı’yı dağıtarak Türkiye’yi inşa etmiş, ardından II.Dünya Savaşı’nın yarattığı ideolojik (liberalizm, sosyalizm) değişim Türkiye için iki kutuplu dünyada bir taraf seçerek şekillenmeyi mecbur hale getirmiştir. Türkiye bu dönemde Batı kanadında olmayı seçse de II.Dünya Savaşı’ndan beri geçen zaman diliminde bu tarafı (Batı’yı) seçmenin ciddi bir faydasını göremediği gibi mazisi aynı olan Doğu ile de uzaklaşma sorunu yaşamıştır. Türkiye’nin yıllardır umut bağlıyor olduğu Batı’nın da etkisiyle 1900’lerin başında Osmanlı’nın ortadan kalkması ile kan ve sömürü üzerine şekillenen Orta Doğu 1990’larda bu kez Doğu Bloku’nun yıkılışı (SSCB’nin çöküşü) ile yeniden kan ve sömürü düzeni üzerine dizayn edilmiştir. Bu anlamda -AK Parti’nin muhafazakâr demokrasi ile içeride yaptığı gibi dışarıda da- yeni bir ideolojik denge arayışına yönelmek ve Dünya toplumu için yeni bir yol/alternatif olmak/bulmak gerekmiştir. SSCB’nin sendelemesi ve dağılması sürecinde Özal’ın Yeni Osmanlılık düşüncesi temelinde bazı girişimleri olsa da AK Parti’nin yaptığı kurumsal ve ideolojik dönüşüme dek bu konuda (Yeni Osmanlılık) anlamlı bir adım ortaya konulamadığı açıktır. Bugün Türkiye’nin “bu coğrafyada insanlığın yaşadığı kayıplara karşı” tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi “3. bir yol/alternatif olarak” Dünya’da bir denge kurması tarihin Türklere verdiği bir mesuliyettir. Bunun için Türkiye’nin son yirmi yılda devlet ideolojisinde yaşadığı dönüşümü ve dış politika adımlarını bu çerçevede okumak, anlamak ve dizayn etmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdülhakim, A. ve Muhtar, M. (2023, 28 Temmuz). Sisi'nin Ankara Ziyareti İki Ülke Arasındaki 10 Yıllık Gerginliği Sone Erdirebilir, *Independent*, 23 Eylül 2023 tarihinde <https://www.indyturk.com/node/650886/siyaset/sisinin-ankara-ziyareti-iki-%C3%BClke-aras%C4%B1ndaki-10-y%C4%B1ll%C4%B1k-gerginli%C4%9Fi-sone-sayfasından-erişilmiştir>.
- Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, S. C. Karadeli (Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- Akdoğan, Y. (2003). *Muhafazakar Demokrasi*, AK Parti, Ankara.
- Akdoğan, Y. (2004a). AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2004b). Konuşma, *AK Parti, Muhafazakarlık ve Demokrasi, Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu* içinde, (ss.227-246). AK Parti Kütüphanesi.
- Akdoğan, Y. (2010). Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı, H. Yavuz (Ed.). *2002-2004-AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* içinde, (ss.59-95). 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Akgül, A. (2018). *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, 15.Baskı, İstanbul: Buğra Yayınları.
- Akgül, M. (2004). Türkiye'de Siyasal-Toplumsal Merkezin Değişim Süreci ve Muhafazakarlık, *Marife*, 4 (2), 109-127.
- Akıncı, M. (2012). *Türk Muhafazakarlığı-Çok Partili Siyasal Hayatta 12 Eylül'e-*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akkır, R. (2015). Baykal Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Din Politikasının Parametreleri, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 76- 87.
- AK Parti Seçim Beyannamesi (2002). Herşey Türkiye İçin 2002 Seçim Beyannamesi
- AK Parti Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi (2018). Güçlü Meclis Güçlü Hükümet Güçlü Türkiye (Yaparsa Yine AK Parti Yapar).
- Aksoy, M. (2010, 11 Mayıs). Post-Baykal döneminde CHP nasıl kurtulur?, *Yeni Şafak*, 12 Eylül 2023 tarihinde <https://www.yenisafak.com/yere/post-baykal-doneminde-chp-nasil-kurtulur-256623> sayfasından erişilmiştir.
- Aktürk, Ş. (2018). AK Parti ve Türkiye'nin Sivil Haklar Hareketi: Dindar Muhafazakarlığa ve Etnik Kimliklere Yönelik Siyasi Tecridin Kaldırılması, N. Miş ve A. Aslan (Der.). M. A. Memmi (Ed.). *AK Parti'nin 15 Yılı-Siyaset* içinde, (ss.297-314). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.

- Akyiğit, H. (2020). Liberal Milliyetçilik, T. Erdem (Ed.). *Milliyetçilik* içinde, Antalya: Otorite Yayınları.
- Alemdar, A. (2020, 8 Mayıs). Uluslararası İlişkilerde ‘Güç’ ve ‘Yumuşak Güç’ Boyutu, *Defence Turk*, 06 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.defence-turk.net/uluslararasi-iliskilerde-guc-ve-yumusakguc-boyutu> sayfasından erişilmiştir.
- Alkurt, I. (2017). *Ortanın Solu*, 12 Eylül 2023 tarihinde https://www.academia.edu/38046134/Ortan%C4%B1n_Solu sayfasından erişilmiştir.
- Alptekin, H. ve Köse, T. (2018). AK Parti’nin Kürt Politikası, N. Miş ve A. Aslan (Der.). M. A. Memmi (Ed.). *AK Parti’nin 15 Yılı-Siyaset* içinde, (ss.315-338). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Alp Tümertekin (Çev.). 4. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Altındağ, N. (2016). Türk Milliyetçiliğinin Siyasallaşması ve Batılılaşma Algısı, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 43-64.
- Atağenç, İ. Ö. (2019). ‘Ortanın Solu’ Düşüncesinde Kemalizm, *TAD*, 38 (66), 479-499.
- Atasoy, F. (2019). Osmanlı’nın Dağılmasını Engelleme Çabası Olarak Üç Siyasi Fikir Hareketi, *OTAM*, (44), 1-21.
- Atılğan, G. (2014). İdeoloji, *Siyaset Bilimi -Kavramlar-İdeolojiler-Disiplinler Arası İlişkiler* İçinde, (ss.285-298). 4.Baskı, İstanbul: Yordam Kitap.
- Aygen, M. ve Yaman, H. (2020). Kürt Siyasi Hareketine HDP Üzerinden Bir Bakış, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 7 (49), 126-139.
- Bağcı H. ve Sinkaya, B. (2006). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti’nin Perspektifi, *Akademik Orta Doğu*, 1(1), 21-37
- Baradat, L. P. (2012). *Siyasal İdeolojiler: Kökenleri ve Etkileri*, A. Aydın (Çev.). Birinci Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Barış, İ. (2014, Temmuz-Aralık,). Muhafazakar Düşüncenin Temel Değerleri Çerçevesinde AK Parti, *Muhafazakar Düşünce*, 11 (41-42), 237-255.
- Başak, S. (2016). Türkiye’nin Ana Siyasal-Düşünsel Ekseninde Değişme Eğilimleri (1960-1980), *Sosyoloji Konferansları*, No: 53 (2016-1) / 205-219.
- Baum, G. (2001). *Nationalism, Religion, and Ethics*, McGill-Queens University Press, London.
- Baykal, D. (2003, 23 Ekim). Baykal’ın kurultayda yaptığı konuşma, *Hürriyet*, 12 Eylül 2023 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykalin-kurultayda-yaptigi-konusma-38507486> sayfasından erişilmiştir.
- Baykal, Ö. ve Çaha, Ö. (2017). Politik Aktör Olarak Necmettin Erbakan’ın Türk Siyasetindeki Yeri, *Akademik Hassasiyetler*, 4(8), 1-18.

- Bayraktar, Ö. (2015). Lider, Teşkilat, Doktrin'in İflası: Ülkücü Harekette 1980 Sonrası Dönüşüm, Bölünme ve İç Çatışma, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17 (28), 35-40.
- Baytal, Y. (2022). Türkiye'de Milliyetçi Tarih Düşüncesinin Gelişimi ve Resmî Türk Tarih Tezinin Oluşumu, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (70), 91-108.
- Bekaroğlu, E. A. (2015). Post-Laik Türkiye?: AK Parti İktidarları ve Güncellenen Laiklik Sözleşmesi, *İnsan ve Toplum*, 5(9), 103-122.
- Bektaş, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama-Yürütme İlişkisi ve Bu Sistemin Türkiye Demokrasisine Etkileri, *Yasama Dergisi*, (39), 199-218.
- Bıçakçı, Y. (2013). CHP 1960-1980, M. Kabasakal (Der.). *Türkiye'de Siyasi Partiler* içinde, (ss.26-47). İstanbul: Es Yayınları.
- Billig, M. (2002). *Banal Milliyetçilik*, C. Şişkolar (Çev.). Gelenek Yayınlar, 1. Basım, İstanbul.
- Bingöl, Y. ve Akgün, Ş. (2005). Demokratlıktan Muhafazakar Demokratiğe: Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (9), 1-33.
- Biol, S. (2012). 1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 11(43), 39-54.
- Bize Müslüman Demokrat Demesinler, (2003, 16 Ağustos). *Sabah*, 23 Ocak 2020 tarihinde ars_v.sabah.com.tr/2003/08/16/g01.html sayfasından erişilmiştir.
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, 2. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. (2013). Sol-Sağ Şemasında İslâmcılık: Üçüncü Yol, Orta Yol, Milli Sağ, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi, Sempozyum Tebliğleri* (ss.514-537), İ. Kara ve A. Öz (Ed.). 1.Baskı, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bozarslan, H. (2008). Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000). (ss. 841-870), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* İçinde, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 166-187.
- Can, K. (2008). Ülkücü Hareketin İdeolojisi, (ss.663-685), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* İçinde, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canyaş, O. (2015). CHP'nin Sosyal Demokrasi Serüveni, *Alternatif Politika*, 7 (1), 6-31.
- Castells, M. (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt 2: Kimliğin Gücü*, E. Kılıç (Çev.). 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Coşkun, R. (2010, Temmuz-Ağustos). Türkiye’de Siyasal İslam’ın Liberalleşmesi: “Nereye Gidiyorsun?”, E. S. Yalçın ve Z. Cafoğlu (Ed.). *Düşünce Dünyasında TÜRKİZ, Siyaset ve Kültür Dergisi*, 1(4), 43-54.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Esad ile Görüşmeye Yeşil Işık, (2022, 23 Kasım). *En Son Haber*, 2 Mart 2023 tarihinde <https://www.ensonhaber.com/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-esad-ile-gorusmeye-yesil-isik> sayfasından erişilmiştir.
- Çağla, C. (2015). *Yeni Başlayalar İçin Siyaset Bilimi*, Birinci Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Çakır, R. (2003, 12 Ekim). AKP Kimliksizliğe Mahkum, *Vatan*, 17 Ocak 2020 tarihinde www.gazetevatan.com/akp-k_ml_ks_zl_ge-mahkum-15666-gundem/ sayfasından erişilmiştir.
- Çakır, R. (2005). Milli Görüş Hareketi, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde, (ss.544-575), T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, R. (2013). Milli Görüş Hareketi: Dün, Bugün, Yarın, İ. Kara ve A. Öz (Ed.). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* içinde, (ss.755-776). 1.Baskı, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çavdar, T. (2013). *Neoliberalizmin Türkiye Seyir Defteri*, 1. Baskı, İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Çaylak A., Dinç G. ve Güngör, M. (2017). AK Parti Döneminde Türkiye’de Siyaset ve Muhafazakâr Siyasetin Serencamı: 2002’den Günümüze, A. Çaylak ve S. A. Avcu, (Ed.). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Siyasal Hayatı* içinde, (ss.1-39). Ankara: Savaş Yayınları.
- Çelikçi, A. S. ve Kakışım, C. (2013). İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi, *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 83-99.
- Çoban, F. (2015). İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasal Hayatında Necip Fazıl, *Mülkiye Dergisi*, 39 (3), 59-87.
- Çolakoğlu, S. (2012, Eylül). Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?, *Ortadoğu Analiz: İnceleme*, 4(45), 53-66.
- Dağı, İ. D. (2010). Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi, H. Yavuz (Ed.). A. Yıldız (Çev.). *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* içinde, (ss.121-140). 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Demir, F. (2020). Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri, (ss.59-78). 12 Eylül 2023 tarihinde <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/Fevzi-Demir3.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Devletin Yeni Rengi: Turkuaz, (2017, 20 Ocak). *140 Journos*, 19 Haziran 2020 tarihinde <https://140journos.com/devletin-yeni-rengi-turkuaz-18d377f88407> sayfasından erişilmiştir.

- Dikici, A. (2008). Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (42), 161-192
- Dinç, Y. D. ve Yılmaz, V. (2022). Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yasama, Yürütme, Yargı Organları ile Taşra ve Yerel Yönetimlere Etkilerinin Değerlendirilmesi, *Ombudsman Akademik*, 8 (16), 167-213.
- Doğan, B. (2022, 9 Ocak). Ambargolar Türkiye’yi Durduramadı, *Yeni Şafak*, 4 Şubat 2022 tarihinde <https://www.yenisafak.com/ekonomi/ambargolar-turkiyeyi-durduramadi-3729357> sayfasından erişilmiştir.
- Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den İstekleri, *CTAD*, 9(18), 119-135.
- Dönmez, Y. ve Bico, C. (2008). Bülent Ecevit, T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.448-453). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duman, D. (2015). 1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları, *BELGİ*, (10) (Yaz 2015/ II), 1343-1360.
- Duran, B. (2018a). AK Parti’nin İdeolojik Dönüşümünün Kodları, N. Miş ve A. Aslan (Der.). M. A. Memmi (Ed.). *AK Parti’nin 15 Yılı-Siyaset* içinde, (ss.47-73). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.
- Durgun, Ş. (2020). Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü ve Yeni Osmanlılık, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 299-316.
- Dursun, D. (2003, 14 Ağustos). AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi, *Yeni Şafak*, 09 Ağustos 2018 tarihinde https://www.yeni_safak.com/ars_v/2003/agustos/14/ddursun.html sayfasından erişilmiştir.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*, 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ecevit, B. (1973). *Ortanın Solu*, Beşinci Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ecevit, B. (2008). *Ortanın Solu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Efegil, E. (2016). AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri, *Akademik Bakış*, 9 (18), 45-58.
- Eğilmez, M. (2016). AKP’nin Ekonomide Üç Dönemi, 23 Eylül 2023 tarihinde <https://www.mahfiegilmez.com/2016/05/akjpnin-ekonomide-uc-donemi.html> sayfasından erişilmiştir.
- Ekşi, M. (2018). *Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Elmacı, M. E. ve Sarı, İ. (2019). Demokrat Parti’nin ilk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel’in Hareketleri (1950-1954). *Journal of History School*, 41, 664-714.
- Erbakan, N. (2014). *Davam*, 6.Baskı, Ankara: MGV Yayınları.

- Erdoğan, C. (2017). Cumhuriyet Halk Partisi’nin Tek Parti Dönemi Sonrası İdeolojik Evrimi: Özgürlükçü Muhalefet, Ortanın Solu ve Demokratik Sol (1950-1980), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (53), 299-318.
- Erdoğan, R. T. (2016, 1 Mayıs). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kriterimiz Yerlilik ve Millilik Olmalı, Fahrettin Altun (Röportaj). *SETA*, 17 Ocak 2021 tarihinde <https://www.setav.org/cumhurbaskanierdogan-kriterimiz-yerlilik-ve-millilik-olmalı/> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan Yerli ve Milli Üretime Dikkat Çekti, (2019, 5 Temmuz). *CNN Türk*, 05 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.cnntrk.com/turkiye/erdogan-yerli-ve-millilic-uretime-dikkat-cekti> sayfasından erişilmiştir.
- Erlor, Ö. (2007). Yeni Muhafazakarlık, AKP ve ‘Muhafazakar Demokrat’ Kimliği, *TASAM Stratejik Araştırmalar Dergisi, Stratejik Öngörü*, (10), 126-132.
- Eser, H. B., Baltacı, C. ve Arslan, M. (2012). Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi ve Vesayet Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 69-97.
- Ete, H. (2010). CHP’deki Değişim Lider Değişimi mi, Siyaset Değişimi mi?, *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (22), 1 Eylül 2023 tarihinde https://www.academia.edu/6371510/CHPdeki_De%C4%9Fi%C5%9Fim sayfasından erişilmiştir.
- Fırat, M. M. D. (2004). Konuşma, *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu:10-11 Ocak 2004* içinde, (ss.19-22). Ankara: AK Parti Kütüphanesi.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması, Yerel Bilgi*, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K. (2017). Cumhurbaşkanlığı Sistemi mi, Başkanlık Sistemi mi, Yoksa Neverland Sistemi mi? 16 Nisan’da Neyi Oylayacağız?, *Türk Anayasa Hukuku Sitesi*, 20 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.anayasa.gen.tr/neverland.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Günel, A. (2004). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 4(1), 156-164.
- Gündoğan, M. (2017). *Narkoz*, 5. Baskı, İstanbul: Destek Yayınları.
- Güray, Ş. (2020). Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kısa Bir Değerlendirilmesi, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125 (247), 405-420.
- Hesapçıoğlu, M. (2009). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikası ve Felsefesi, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (29), 121-138.
- Heywood, A. (2013), *Siyasi İdeolojiler*, 5. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Hülür, H. ve Akça, G. (2007). İmparatorluktan Cumhuriyete Siyasal Bütünlük ve Ulusalılık Söylemi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 311-335.

- İbrahimov, M. (2022). Türk Devletleri Birliği Gerçeği ve İşbirliği Perspektifleri, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Azerbaycan Kültür Başkenti Şuşa'nın 270. Yılı Armağan Sayısı/ The 270th-anniversary special issue of Şuşa, the cultural capital of Azerbaijan, 195-212.
- İdem, Ş. (2002, Ekim). Sol Milliyetçilik “Birbiriyle Uyuşmaz İki Zihniyet”, *Toplumsal Ekoloji*, (2), 51-70.
- İnan, S. (2014). Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Siyasi Kültür, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 11(41-42) 247-258.
- İnci, B. (2019, Ağustos). Diyarbakır Sur-Hendek Olayları, Öncesi, Sonrası ve Sonuçları, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(39), 567-608.
- İpek Yolu Canlanacak: Gayretlerimiz Hız Kesmeden Devam Ediyor, (2021, 29 Kasım). *Yeni Şafak*, 26 Ocak 2022 tarihinde <https://www.yenisafak.com/gundem/ipek-yolu-canlanacak-gayretlerimiz-hizkesmeden-devam-ediyor-ipek-yolu-nedir-3723511> sayfasından erişilmiştir.
- Kadioğlu, A. S. (2020). Türk-İslam Sentezi'nin Oluşum ve Gelişim Süreci, *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 813-834.
- Kahraman, H. B. (2023, 4 Temmuz). CHP'de Değişimin ve Dönüşümün Parametreleri, *Politikayol*, 13 Eylül 2023 tarihinde <https://www.politikayol.com/chpde-degisimin-ve-donusumun-parametreleri/> sayfasından erişilmiştir.
- Kara, İ. (2013). Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not, İ. Kara ve A. Öz (Ed.). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* içinde, (ss.15-43). 1.Baskı, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kara, Y. (201x). *Millî Görüş Hareketinin Partileşme Süreci ve Refah Partisi (1970-1998)*, 03 Mayıs 2020 tarihinde https://www.academia.edu/27313335/Mill%C3%AE_G%C3%B6r%C3%BC%C5%9F_Hareketinin_Partile%C5%9Fme_S%C3%BCreci_ve_Refah_Partisi_1970-1998 sayfasından erişilmiştir.
- Karaca, E. (2018, 2 Mart). Ceylanpınar'da 2 Polisin Faili Meçhul, Çözüm Süreci Bitti, Yüzlerce Kişi Öldü, *Bianet*, 26 Nisan 2021 tarihinde <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/194813-ceylanpinar-da-2-polisin-faili-mec-hul-cozum-sureci-bitti-yuzlerce-kisi-oldu> sayfasından erişilmiştir.
- Keçeci, Ö. E. (t.y.) *Türkiye Cumhuriyeti Siyasetinde Bülent Ecevit (12 Eylül 1980'e Kadar)*, 12 Eylül 2023 tarihinde https://www.academia.edu/26808726/T%C3%9CRK%C4%B0YE_CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0_S%C4%B0YASET%C4%B0NDE_B%C3%9C-LENT_ECEV%C4%B0T_12_Eyl%C3%BCl_1980e_Kadar sayfasından erişilmiştir.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2010). Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prensten Frankeştayn'ın Canavarına, H. B. Örs (Der.). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*

- Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, (ss.309- 350). 4. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, Y. Z. (2012). Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 107-130.
- Kılıç, S. (2010). Atatürk’ün Büyük Özlemi Türk Dünyası’nda Kültür Birliği, *Atatürk Dergisi*, 3(1), 53-60.
- Kıralp, Ş. (2023). Demokrat Parti Döneminde ABD’ye Bağımlılık ve Moskova’nın Türkiye’ye Yardım Teklifi, *Journal of History School*, 63, 785-799.
- Kırımlı, H. [Video]. (2015, 3 Şubat). Prof. Dr. Hakan Kırımlı TRT Türk Haber Müdürü Nur Özkan Erbay’ın sorularını yanıtladığı, *Bakış Açısı Programı*, 26 Ağustos 2020 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=3QRprt_PUvk sayfasından erişilmiştir.
- Kışman, Z. A. ve Aydın, H. (2017). Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi-Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, II(1), 37-63.
- Koç, A. (2017). 1965 Genel Seçimleri Öncesinde ‘Ortanın Solu’ Söyleminin Ortaya Çıkışı, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 36-50.
- Koç, E. (2016). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası, S. Aslan ve Y. Demirkan (Ed.). *Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi* içinde, (ss.107-149). 1.Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Koçal, A. V. (2013). Türkiye’de Siyasal Değişme Bağlamında Küreselleşme Sürecinde Muhafazakârlığın Dönüşümü, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı I: 6-8 Mayıs 2013*, (ss.325-342). Bursa.
- Küçük, A. (2019). Türkiye’de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası, *Econ-harran*, 3(4), 20-45.
- Macit, A. (2016). Necmettin Erbakan’ın Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri, *Turkish Studies*, 12(8), 1-21.
- Mardin, Ş. (1997). *İdeoloji*, Toplu Eserleri 3, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Din ve İdeoloji*, Bütün Eserleri 2, 22. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meclis tören polislerine turkuaz üniforma (2017, 20 Ocak). *Habertürk*, 10 Aralık 2021 tarihinde <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1360209-meclis-toren-polislerine-turkuaz-uniforma/12> sayfasından erişilmiştir.
- Meriç, C. (2005). *Bu ülke*, 26. Baskı İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Mert, N. (2004). Konuşma, *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu:10-11 Ocak 2004* içinde, (ss.264-268). Ankara: AK Parti Kütüphanesi.

- Milliyetçilik Budur İşte !, (2011, 15 Mayıs). *You Tube*, 3 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=qFRH4jvb1tU> sayfasından erişilmiştir.
- Miş, N. (2020, Eylül). CHP'deki Yeni Ayrışmaların 2023'e Muhtemel Etkileri, *Kriter Dergisi*, 5 (49). 12 Eylül 2023 tarihinde <https://kriterdergi.com/siyaset/chpdeki-yeni-ayrismalarin-2023e-muhtemel-etkileri> sayfasından erişilmiştir.
- Muhalefet, 'Çukur Ve Barikat Operasyonları'nda Şehit Olan 793 Asker ve Polisi Unuttu, (2018, 6 Haziran). *Akşam.com*, 5 Aralık 2021 tarihinde <https://www.aksam.com.tr/siyaset/muhalefet-cukur-ve-barikatoperasyonlarinda-sehit-olan-793-asker-ve-polisi-unuttu/haber-742595> sayfasından erişilmiştir.
- Okutan, Ç. (2006). Adalet ve Kalkınma Partisi: Muhafazakar Demokrat mı, Hristiyan Demokrasinin Müslüman Versiyonu mu?, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 307- 324.
- Örmeci, O. (2010, 15 Temmuz). Son 50 Yıla Damga Vurmuş Bir İsim: Deniz Baykal, *Politika Dergisi*, 12 Eylül 2023 tarihinde <https://www.politikadergisi.com/makale/son-50-yila-damga-vurmus-bir-isim-deniz-baykal> sayfasından erişilmiştir.
- Övür, M. (2011, Mayıs). 12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (40).
- Özbudun, S. ve Demirer, T. (2006). *Derin Milliyetçiliğin Siyasi İktisadı*, 1.Baskı, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Özcan, Z. (2015, 18 Mayıs). İnönü Dönemi Dinî Hayat, *İlem Blog*, 6 Eylül 2023 tarihinde <http://blog.ilem.org.tr/inonu-donemi-dini-hayat/> sayfasından erişilmiştir.
- Özdemir, Ç. (2019). AK Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: İnşacılıktan Realizme Dönüşüm, *AK Parti ve Yükselen Türkiye* içinde, (ss.165-193). İstanbul: Kadim Yayınları.
- Özdemir, H. (2008). Siyasal Tarih (1960-1980). S. Akşin, (Yay. Yön.). *Türkiye Tarihi 4.Cilt- Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde, (ss.227-292).10. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özdemir, H. (2012). Demokrat Parti (DP) ile Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin Karşılaştırmalı Tarihsel Analizi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 188-209.
- Özipek, B. B. (2014). Türkiye Siyasetinde 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi, *Liberal Düşünce*, 19(75), 93-105.
- Özkırmılı, U. (2008). *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*, Dış Politika Analiz Serisi-6, İstanbul: TESEV Yayınları.

- Özkuş, F. (2023). 1961 Anayasası’nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (HKÜHFD)*, 13(25), 15-61.
- Öztañ, G. G. (2013, 04 Mart). Neo-Liberal Milliyetçilik ve AKP, *Bianet*, 07 Şubat 2020 tarihinde <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/144811-neo-liberal-milliyetçilik-ve-akp> sayfasından erişilmiştir.
- Referandumda Neyi Oylayacağız?, (2010, 12 Ağustos). *NTV*, 22 Eylül 2023 tarihinde https://www.ntv.com.tr/turkiye/referandumda-neyi-oylayacagiz,Y3_mXUnr4EKd4PzWex4cvw sayfasından erişilmiştir.
- Sağlar, F. (2009, 17 Kasım). Baykal ve çelişki!..., *Birgün*, 18 Eylül 2023 tarihinde <https://www.birgun.net/makale/baykal-ve-celiski-10447> sayfasından erişilmiştir.
- Saraçoğlu, C. (2013, Nisan). AKP, Milliyetçilik ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik, *Alternatif Politika*, 5(1), 52-68.
- Selçuk, E. K. ve Köse, A. (2021). İslamcı Düşünce, DP ve Milli İradecilik: Necip Fazıl, Eşref Edip ve Menderes Üzerine Bir Karşılaştırma, *Mülkiye Dergisi*, 45(1), 61-88.
- Selçuk, K. (2023, 8 Eylül). CHP’nin 100 Yılı ve Kimlik Arayışı, *T24*, 13 Eylül 2023 tarihinde <https://t24.com.tr/haber/chp-nin-100-yili-ve-kimlik-arayisi,1129043> sayfasından erişilmiştir.
- Sevinç, H., Bozdoğan, K., Gönel, G., Rakipoğlu, Z. ve Küçük, E. (2021, 12 Kasım). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türk Devletleri Teşkilatı’yla Bundan Sonra Daha Hızlı Büyüyeceğiz, *Anadolu Ajansı*, 10 Eylül 2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-turk-devletleri-teskilatiyla-bundan-sonra-daha-hizli-buyuyecegiz/2419280> sayfasından erişilmiştir.
- Smith, A. D. (2009). *Milli Kimlik*, B. S. Şener (Çev.). 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şeker, N. (2023). Millileştirilen Yabancı Şirketler (Atatürk Döneminde), *Atatürk Ansiklopedisi*, 6 Eylül 2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/millilestirilen-yabanci-sirketler-ataturk-doneminde/?pdf=3471> adresinden erişilmiştir.
- Tamtürk, E. (2019). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Siyasetindeki Dönüşüm, *Gaziantepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 161- 185.
- Tarhan, M. ve Çetinkaya, B (2020, 15 Aralık). Uzmanlara Göre ABD’nin Türkiye’ye Yaptırım Kararı Türk Savunma Sanayisinin Gelişimine Hız Kazandırabilir, *Anadolu Ajansı*, 4 Şubat 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/uzmanlara-gore-abdnin-turkiyeye-yaptirim-karari-turksavunma-sanayisinin-gelisimine-hiz-kazandirabilir/2077649> sayfasından erişilmiştir.

- Tarihi Karabağ Zaferi Türk Yolu ile Taçlanıyor, (2020, 2 Aralık). *YeniAkit*, 19 Aralık 2021 tarihinde <https://www.yeniakit.com.tr/haber/tarihi-karabağ-zaferi-turk-yolu-ile-taclaniyor-1464253.html> sayfasından erişilmiştir.
- Taş, K. ve Göksuçukur, B. (2019). Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık Türkçülük Fikir Akımları ve Din, *Dini Araştırmalar*, 22 (56), 463-488.
- Tekin, M. (2014, Mart). Muhafazakarlık Ne Ayır Ne Gayrı, *UMRAN*, (235), 28-35. İstanbul: Şan Ofset Matbaacılık.
- Tekin, Ü. (2004). *AK Parti'nin Muhafazakar Demokrat Kimliği*, 1. Baskı, Ankara: Orient Yayınları.
- Tosun, T. (2009, Şubat). 22 Temmuz'dan 29 Mart'a Siyasal Partiler: Statüko ile Değişim Arasında CHP, *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (4).
- Tuğrul, T. (2017). Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 617-657.
- Tuncer, E. (2011, 19 Ocak). Ortanın Solundan Demokratik Sola ve Sosyal Demokrasiye, *TESEV*, 5 Eylül 2023 tarihinde <http://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/30.-ortaninsolundanemokratiksolavesosyaldemokrasiye.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Turan, A. (2022). *20 Yıllık İktidarın Bir Muhasebesi: AK Parti ve Milliyetçilik*, 1. Baskı, Konya: Eğitim Yayınları.
- Turan, A. (2023a). *MHP-BBP Ayrışmasından AK Partili Cumhuriyet İttifakına: Milliyetçiliğin Politika Pratiklerine Yansımaları*, 1. Baskı, Ankara: Serüven Yayınevi.
- Turan, A. (2023b). AK Parti Milliyetçiliğinde Seçilmişlik Mitinin İzleri/Göstermeleri, L. Skenderi (Ed.). *3. Uluslararası Antalya Bilimsel Araştırmalar ve Yenilikçi Çalışmalar Kongresi (13-14 Şubat, 2023) bildiriler kitabı* içinde, (ss.3-38). Antalya.
- Turan, E. (2011). *Siyaset Bilimine Giriş*, (Birinci Baskı), Konya: Palet Yayınları.
- Türkiye'de 2011 Böyle Geçti (2011, 21 Aralık). *Cumhuriyet*, 22 Eylül 2023 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiyede-2011-boyle-gecti-307156> sayfasından erişilmiştir.
- Türkiye'nin Doğu Türkistan Politikası Değişiyor mu?, (2017, 4 Ağustos). *Mepanews*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.mepanews.com/turkiyenin-dogu-turkistan-politikasi-degisiyor-mu-8038h.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Türkmenoğlu, M. A. (2019). Osmanlı Devletini Kurtarma Planı: Osmanlılık, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(2), 408-427.
- Türköne, M. (2014). *Siyaset*, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Tüysüzöğlü, G. (2013). Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm, *Alternatif Politika*, 5(3), 295-323.

- Uçar, F. (2018). Üç Tarz-ı Siyaset’in Bir unsuru Olarak İslâmcılık ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri, *Journal of History Studies*, 10(4), 191-217.
- Ugan, A. A. (2018, Nisan). Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Gelişim Süreci ve Küreselleşmenin Türk Milliyetçiliği Üzerindeki Etkileri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(22), 515-531.
- Uluç, A. V. (2014). Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Uluçakar, M. (2018). Muhafazakâr Demokrasi Söylemi Üzerine Bir İnceleme, *Alternatif Politika*, 10 (3), 349-373.
- Uyar, H. (2013). Milli Görüş Partileri: MNP-MSP-RP-FP ve SP, M. Kabasakal (Der.). *Türkiye’de Siyasi Partiler* içinde, (ss.108-126). İstanbul: Es Yayınları.
- Uzunçayır, C. (2013). 2000 Sonrası Türk Milliyetçiliğinin Farklı Yüzleri: Bir Sınıflandırma Denemesi, *Liberal Düşünce*, 18(71), 203- 218.
- Vincent, A. (2006). *Modern Politik İdeolojiler*, A. Tüfekçi (Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Yaşlı, F. (2014, Temmuz). 1980 Öncesi Ülkücü Hareketin İslamleşmesinde Seyit Ahmet Arvasi Etkisi ve ‘Türk-İslam Ülküsü’, *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 9(22), 377-399.
- Yayla, A. (2016). *Siyaset Bilimi*, Üçüncü Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Yeni Türkiye Sözleşmesi 2023 (2015).
- Yıldırım, E. (2014b, 30 Kasım). Muhafazakâr Demokrasi ve Milliyetçi Muhafazakârlık, *Yeni Şafak*, 2 Ocak 2020 tarihinde <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ergun-yildirim/muhafazakar-demokrasive-milliyetci-muhafazakarlilik-2006264> sayfasından erişilmiştir.
- Yılmaz, S. (2016). Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Nisan Özel, 5(4), 1164-1185.
- Yüksek Askeri Şura, (2018) *Vikipedi Özgür Ansiklopedi*, https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%BCksek_Asker%C3%AE_%C5%9E%C3%BBra
- Zariç, S. (2016, Aralık). Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketinin Tarihsel Gelişimi Işığında Milli Görüş ile Adalet ve Kalkınma Partisi Arasındaki İdeolojik Farklılıklar, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (38), 228-243.
- Zariç, S. (2017, Eylül). Söylem ve Belge Analiziyle Adalet ve Kalkınma Partisi ile Saadet Partisi Arasında Laiklik Meselesine Yaklaşım Farkı, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 311-324.
- 4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu, (2015).
64. Hükümet Programı, (2015, 25 Kasım). Başbakan Ahmet Davutoğlu, T.C. Başbakanlık.